

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

શિવરાજ સિંહ ચૌહાણ તથા અન્ય

વિ.

સ્પીકર મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભા અને અન્ય.

(રિટ પીટીશન (સી) ક્રમાંક ૪૩૯ ઓફ ૨૦૨૦)

એપ્રિલ ૧૩, ૨૦૨૦

[ડૉ. ધનંજય વાય ચંદ્રચૂડ અને

હેમંત ગુપ્તા, ન્યાયમૂર્તિઓ]

ભારતનું બંધારણ: કલમ ૧૭૪ – રાજ્યપાલની ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવવાની સત્તા – તેની વ્યાપ્તિ – ઠરાવવામાં આવ્યું: બંધારણની કલમ ૧૭૪ હેઠળ ગૃહને સમન્સ પાઠવવાની અને સત્ર સમાપ્તિ કરવાની સત્તા રાજ્યપાલ મંત્રિમંડળની સહાય અને સલાહ પર વાપરે છે – પરંતુ એવી પરિસ્થિતિમાં કે જ્યાં રાજ્યપાલને માનવા માટે કારણો હોય કે મુખ્ય પ્રધાનના નેતૃત્વવાળું મંત્રિમંડળે ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવ્યો

છે, ત્યાં બંધારણીય શિષ્ટતા એ માંગે છે કે આ પ્રશ્ન ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવીને ઉકેલવામાં આવે – ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવતાં રાજ્યપાલે બંધારણીય સત્તાની મર્યાદાઓથી પરે કાર્ય કર્યું હોવાનું અર્થઘટન કરી શકાય નહીં.

પ્રશાસકીય કાયદો: ન્યાયિક સમીક્ષા – રાજ્યપાલ દ્વારા ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવવો – અદાલતોના હસ્તક્ષેપનો વ્યાપ – ઠરાવ્યું: બંધારણીય પદાધિકારીઓને સોંપવામાં આવેલી સત્તાઓ ન્યાયિક સમીક્ષાની પરિધિની બહાર નથી – જ્યાં રાજ્યપાલ દ્વારા ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવવા માટેના વિવેકાધિકારના ઉપયોગને અદાલત સમક્ષ પડકારવામાં આવે છે, ત્યાં તે ન્યાયિક સમીક્ષાથી અસ્પર્શ્ય નથી – અદાલતને આ નક્કી કરવાનો અધિકાર છે કે ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવતા રાજ્યપાલે તે સત્તાના ઉપયોગ સાથે સંબંધિત અને પ્રસંગોચિત એવા નિષ્પક્ષ સામગ્રી અને કારણોના આધારે કર્યું હતું કે નહીં.

ભારતનું બંધારણ: અનુચ્છેદ ૧૭૪ – ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવતી વખતે રાજ્યપાલની ફરજ – ઠરાવાયું: વિશ્વાસ મતની માંગ કરવાની બંધારણીય સત્તાનો ઉપયોગ કરતાં રાજ્યપાલે સાવચેતીપૂર્વક અને એવી રીતથી કાર્ય કરવું આવશ્યક છે કે સરકાર પ્રત્યે વિશ્વાસનું અસ્તિત્વ છે કે તેનો અભાવ થયો છે તે નક્કી કરવાની સભાની સત્તા કમજોર ન થાય – તાત્કાલિક અને પ્રબળ પરિસ્થિતિઓના અભાવે, અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવની સામાન્ય વિધાનપ્રક્રિયાને તેની યથાવિધિ પૂર્ણાવસ્થાએ પહોંચતાં રોકવાનો રાજ્યપાલને કોઈ કારણ નથી – રાજ્યપાલ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિયુક્ત થયેલ પદાધિકારી છે, પરંતુ તે કોઈ રાજકીય વિચારધારા અથવા રાજકીય દૃષ્ટિકોણનું પ્રતિનિધિત્વ કરતો નથી – રાજ્યપાલને આ સત્તા

સોંપવાના મૂળમાં રહેલું કારણ એ છે કે તે રાજકીય સંઘર્ષોથી ઉપર રહી શકે અને રાજ્યકૌશલ્યના અનુભવોના આધારે એવી રીતે સત્તાનો ઉપયોગ કરી શકે જે લોકશાહીથી ચૂંટાયેલી વિધાનસભાઓ તથા તેમને જવાબદાર રહેલી રાજ્યોની સરકારોની શક્તિ અને સ્થિરતાને સમર્થન આપે અને તેને ક્ષીણ ન કરે.

ભારતનું સંવિધાન: અનુચ્છેદ ૧૭૪ – રાજ્યપાલ દ્વારા બહુમતી પરીક્ષણ બોલાવવાની સત્તાનો ઉપયોગ – આ કેસમાં, વિધાનસભાનું બજેટ સત્ર ૧૬ માર્ચ ૨૦૨૦થી શરૂ થાય તે માટે મંત્રિમંડળની સહાય અને સલાહ પર બોલાવવામાં આવ્યું હતું – રાજ્યપાલને જાણ કરવામાં આવી હતી કે આઈ.એન.સી. પ્રત્યે વફાદારી ધરાવતા ૨૨ સભ્યોએ વિધાનસભાના અધ્યક્ષ સમક્ષ પોતાના રાજીનામાં રજૂ કર્યા હતા – રાજીનામાના પત્રોની નકલો રાજ્યપાલને મોકલવામાં આવી હતી – આ તબક્કે, આ રાજીનામાઓની માન્યતા નિર્ધારિત થઈ નહોતી અને રાજીનામાં સ્વૈચ્છિક હતા કે અસલી હતા તે બાબતે અધ્યક્ષ દ્વારા કોઈ નિર્ણય લેવાયો નહોતો – ત્યારબાદ મુખ્યમંત્રીએ રાજ્ય સરકારમાં મંત્રી રહેલા છ સભ્યોને દૂર કરવાની બાબતમાં રાજ્યપાલને સલાહ આપી હતી – ૧૩ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ, વિધાનસભાના અધ્યક્ષે અપાત્રતા અંગેની નોટિસો જારી કરી હતી – જોકે, ૧૪ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ, વર્તમાન સરકારના મંત્રી રહેલા છ સભ્યોના રાજીનામાં અનુચ્છેદ ૧૮૦(૩)(બી)ના પ્રાવધાન હેઠળની સંવિધાનિક સત્તાનો ઉપયોગ કરતાં અધ્યક્ષ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવ્યા હતા – મુખ્યમંત્રીએ રાજ્યપાલને સંદેશ પાઠવીને જણાવ્યું હતું કે બહુમતી પરીક્ષણ બોલાવવું આ ગૂંચવણના નિરાકરણ માટે નિશ્ચિત આધાર બનશે – જોકે, વિધાનસભા

બોલાવવામાં આવી હોવા છતાં કોઈ બહુમતી પરીક્ષણ યોજાયું નહોતું અને સભાને ૨૬ માર્ચ ૧૯૭૦ સુધી મુલતવી રાખવામાં આવી હતી – રાજ્યપાલે બહુમતી પરીક્ષણ યોજવાની સલાહ આપી – તેની યોગ્યતા પડકારવામાં આવી – ઠરાવાયું: વર્તમાન સરકારના છ મંત્રીઓના રાજીનામા (અધ્યક્ષ દ્વારા સ્વીકારાયેલા), આઈ.એન.સી. સાથે સંબંધિત વધુ સોળ સભ્યોના કથિત રાજીનામા, અને ૧૬ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ સભા બોલાવવામાં આવી હોવા છતાં મુખ્યમંત્રી દ્વારા બહુમતી પરીક્ષણ યોજવાનો ઇનકાર, આ તમામના આધારે બહુમતી પરીક્ષણ બોલાવવા રાજ્યપાલ દ્વારા સત્તાનો ઉપયોગ સંવિધાનવિરોધી રીતે અયોગ્ય ગણાવી શકાય તેમ નથી – રાજકીય સત્તા મેળવવાના પ્રયત્નમાં ગેરકાયદેસર અને અશોભનીય રાજકીય સોદાબાજીને ટાળવા માટે, વિશ્વાસ મત શક્ય તેટલી વહેલી તારીખે બોલાવવામાં આવવો જોઈએ – આ એવો વિષય છે જેમાં વિલંબ સહન કરી શકાય તેમ નથી, કારણ કે મુખ્યમંત્રીએ અધ્યક્ષસ્થાને રહેલી સરકારની સત્તા એ બાબત પર નિર્ભર છે કે મંત્રિમંડળ એક સામૂહિક એકમ તરીકે વિધાન મંડળનો વિશ્વાસ સતત જાળવી રાખે છે.

ભારતનું બંધારણ: સભ્યોએ આપેલા રાજીનામાં ખરા હતા કે નહીં અથવા સભાસદે અયોગ્યતા ઉપાર્જિત કરી છે કે નહીં તે બાબતે નિર્ણય લેવાની રાજ્યપાલની સત્તા – ઠરાવાયું: સભ્યોએ સોંપેલા રાજીનામાં ખરા અને સ્વૈચ્છિક હતા કે નહીં તેનો નિર્ણય રાજ્યપાલ કરતા નથી – તે સંપૂર્ણપણે એવી બાબત છે જે અધ્યક્ષના અધિકારક્ષેત્રમાં આવે છે – તેવી જ રીતે, કોઈ સભાસદે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ અયોગ્યતા ઉપાર્જિત કરી છે કે નહીં તે પણ એવી બાબત છે જેમાં

અધ્યક્ષ નિર્ધારિત સત્તાવાળું પ્રાધિકરણ છે – આ સ્થાપિત કાનૂની સ્થિતિ છે કે રાજ્યપાલને, કે તે બાબતમાં આ અદાલતને પણ, આ મુદ્દાઓ પર નિર્ણય લેવા અંગે અધ્યક્ષની સત્તામાં હસ્તક્ષેપ કરવાની સત્તા નથી.ભારતનું બંધારણ: વિશ્વાસમત યોજવું – વિશ્વાસમત યોજવાની પ્રક્રિયા એ પ્રશ્નથી અલગ ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરે છે કે વિધાનસભાના એક અથવા વધુ વ્યક્તિગત સભ્યોએ સ્વૈચ્છિક રીતે રાજીનામું આપવાનો કૃત્ય કર્યો છે કે દસમી અનુસૂચિનો ભંગ કરીને તેની અસર ભોગવી છે – મુખ્યમંત્રીના નેતૃત્વ હેઠળનું મંત્રીમંડળ સભાનો વિશ્વાસ ધરાવે છે કે નહીં તે નિશ્ચિત કરવા માટે વિશ્વાસમત આવશ્યક છે – તે વિશ્વાસનું સતત અસ્તિત્વ સરકારની વૈધતા અને તેથી તેના ટકાઉપણાં માટે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે – ખાસ કરીને જ્યાં સભ્યોએ પ્રવર્તમાન સરકાર પ્રત્યે અવિશ્વાસની અભિવ્યક્તિરૂપે રાજીનામા આપ્યા હોય, ત્યાં સભાગૃહમાં પરીક્ષણ બોલાવવું એ રાજીનામાઓનો સભાની સામૂહિક ઈચ્છા પર શું પ્રભાવ પડ્યો છે તેનું મૂલ્યાંકન કરવાની સર્વોત્તમ પદ્ધતિ છે – તેથી, વિશ્વાસમત બોલાવવું બંધારણના મૂળભૂત મૂલ્યોની પુષ્ટિ કરવા માટે અત્યંત મહત્વનું છે, એટલે કે સંસદીય લોકશાહીને શાસિત કરતા નિયમોનું પાલન કરવું – વિશ્વાસમત યોજવાથી રાજીનામા અને અયોગ્યતા સંબંધિત મુદ્દે અધ્યક્ષના અધિકારક્ષેત્રને અવરોધ થતો નથી – અદાલત એવો દિશાનિર્દેશ આપી શકતી નથી કે જો કોઈ એક અથવા વધુ સભ્યો સભાગૃહમાં હાજર ન રહે તો વિશ્વાસમત બોલાવી શકાય નહીં – હાજર રહેવું કે નહીં તે નક્કી કરવું વ્યક્તિગત સભ્યો માટે છે અને તેઓએ લીધેલા નિર્ણયોની

જવાબદારી, અવશ્ય જ, તેમના રાજકીય પક્ષ અને તેમના મતવિસ્તારના મતદારો પ્રત્યે રહેશે.

રિટ અરજીઓનો નિકાલ કરતાં, અદાલતે

નિર્ધારિત કરવામાં આવે છે: ૧.૧ રાજ્યપાલની નિમણૂક રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે અને તેઓ કાર્યપાલક શાખાના વડા છે, જેમના ખાતે અનુચ્છેદ ૧૫૪ હેઠળ રાજ્યની કાર્યપાલક સત્તા નિવિષ્ટ છે. રાષ્ટ્રપતિની પ્રસન્નતા સુધી પદ પર રહેલા રાજ્યપાલ, સંવિધાનિક સત્તાધિકારી તરીકે, સંસદના કોઈપણ ગૃહના અથવા રાજ્યના વિધાનમંડળના સભ્ય નથી. સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૬૩ હેઠળ રાજ્યપાલમાં નિવિષ્ટ વિવેકાધીન સત્તાઓ સહાય અને સલાહના સામાન્ય નિયમનો અપવાદ દર્શાવે છે. સંવિધાન સહાય અને સલાહના સિદ્ધાંતને અંગીકાર કરે છે અને એવું કરતાં તે ભારપૂર્વક દર્શાવે છે કે રાજ્યપાલ રાજ્યના નામમાત્રના વડા છે, જ્યારે વાસ્તવિક સત્તા અને અધિકાર મુખ્યમંત્રીના નેતૃત્વ હેઠળની મંત્રિપરીષદમાં નિવિષ્ટ છે. [પરિચ્છેદ ૩૨, ૩૭][૮૨૩-ઈ; ૮૨૭-ઈ]

૧. ૨ વિધાનસભા લોકશાહી પદ્ધતિથી ચૂંટાયેલું મંડળ છે અને મુખ્ય પ્રધાનને વડા તરીકે ધરાવતી મંત્રીપરિષદ દ્વારા પ્રતિનિધિત્વ પામતી સરકાર માત્ર ત્યાં સુધી જ પદ પર રહી શકે, જ્યાં સુધી તેને વિધાનમંડળનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત રહે. આ સંકલ્પનાનો અભિન્ન અંગ એ છે કે સરકારના વર્તન, નિર્ણયો અને કારભાર ઉપર દેખરેખ નિયંત્રણ અમલમાં મૂકવાની રાજ્ય વિધાનમંડળની અંતિમ સત્તા રહે છે. વિધાનમંડળ આ કાર્ય ગૃહના પાટલા ઉપર યોજાતી ચર્ચાઓ દ્વારા તેમજ સરકારના વિભાગો ઉપર દેખરેખ સત્તાનો ઉપયોગ કરીને કરે છે. રાજ્યોના

લોકશાહી પદ્ધતિથી ચૂંટાયેલા વિધાન મંડળોમાં રાજ્યની કાર્યપાલિકા શાખા અને તેની વિધાન શાખા વચ્ચેનો સંબંધ માત્ર બંધારણીય પીડાનો વિષય નથી. મંત્રીપરિષદને વિધાનસભા પ્રત્યે જવાબદાર બનાવવામાં અને રાજ્યના કારભાર ઉપર દેખરેખ રાખવાની સત્તા વિધાનસભાને સોંપવામાં, બંધારણ એક જટિલ પ્રક્રિયા ગૂંથે છે, જેને લોકશાહી શાસનવ્યવસ્થાના નિયંત્રણ અને સંતુલનનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી તરીકે વર્ણવવામાં આવી છે. [પરા ૩૭][૮૨૮-સી-ઈ]

૧. ૩ સંવિધાન તેની વિધાનિક સંસ્થાઓના કાર્યકાળ, તેમના આહ્વાન, બેઠકો અને અંતિમ વિઘટન સંબંધે અલગ અલગ અભિવ્યક્તિઓનો ઉપયોગ કરે છે. રાજ્ય વિધાનમંડળનો કાર્યકાળ તેની પ્રથમ બેઠક માટે નિર્ધારિત તારીખથી પાંચ વર્ષનો નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે, જો સુધી વિધાનમંડળનું તે પહેલાં વિઘટન ન કરવામાં આવે.

વિધાનસભાનું ગઠન કરવા માટેની ચૂંટણી યોજાઈ ગયા બાદ, રાજ્યપાલ વિધાનમંડળને તેઓ યોગ્ય માને તેવા સમય અને સ્થળે મળવા માટે બોલાવે છે. વિધાનમંડળ બોલાવવામાં આવ્યા પછી, ગૃહને સ્થગિત કરવાની સત્તા રાજ્યપાલને સોંપવામાં આવે છે. ગૃહને સ્થગિત કરવામાં આવ્યું અને વિધાનસભાના વિઘટન વચ્ચેનો અભિપ્રાય ભિન્ન છે. ગૃહને સ્થગિત કરવાનો નિર્ણય વિધાનસભાનો કાર્યકાળ સમાપ્ત કરતો નથી. અનુચ્છેદ ૧૭૨ દ્વારા પાંચ વર્ષ તરીકે નિર્ધારિત કરાયેલ વિધાનસભાનો કાર્યકાળ, બેઠક માટે નિયત કરાયેલ પ્રથમ તારીખથી ગણાતી આ અવધિ પૂર્ણ થવાથી અથવા તે પહેલાંના વિઘટનથી, સમાપ્ત થાય છે. ગૃહને બોલાવવામાં, તેમજ તેને સ્થગિત કરવા

અથવા વિઘટિત કરવાનો નિર્ણય લેવામાં, રાજ્યપાલ સામાન્ય રીતે મંત્રીપરિષદની સહાય અને સલાહ પર કાર્ય કરે છે. મંત્રીપરિષદની વિધાનમંડળ પ્રત્યેની જવાબદારી કયા મુખ્ય આધાર પર નિર્ધારિત થાય છે, તો તે બંધારણ સરકાર અને વિધાનમંડળના ચૂંટાયેલા ગઠન વચ્ચે જે સંબંધની કલ્પના કરે છે, તેના દ્વારા થાય છે. મંત્રીપરિષદનું ગઠન વિધાનમંડળમાંથી થાય છે, અને મંત્રીપરિષદની સભ્યતા (છ મહિનાની મુદતથી વધુ માટે) ગૃહની સભ્યતા પર નિર્ભર રહે છે. પરંતુ મંત્રીપરિષદનો સભ્ય વિધાનમંડળનો સભ્ય હોવો જ જોઈએ, તે સિદ્ધાંતથી અલગ, કાર્યપાલિકાની વિધાનમંડળ પ્રત્યેની જવાબદારી તે અંતિમ સત્તા દ્વારા નિર્ધારિત થાય છે, જે મંત્રીપરિષદ પ્રત્યે અવિશ્વાસ વ્યક્ત કરવા માટે વિધાનમંડળને સોંપવામાં આવી છે. રાજ્યપાલની ભૂમિકાને એક બંધારણીય રાજ્યપુરુષ તરીકે કલ્પતી વખતે, અર્થઘટનની પ્રક્રિયા દરમિયાન એ બાબતે કાળજી લેવાઈ જોઈએ કે કાર્યપાલિકા અને વિધાનમંડળ વચ્ચે બંધારણે જે સત્તાસંતુલન કલ્પ્યું છે, તે રાજ્યપાલના પદ દ્વારા જાળવવામાં આવે. [પેરા ૩૮] [૮૨૮-એફ-એચ; ૮૨૯-એ-ડી]

૨. પહેલેથી જ રચિત થયેલી વિધાનસભામાં રાજ્યપાલ વિશ્વાસમત માંગીને બોલાવી શકે કે નહીં, તે મુદ્દો સર્વથા અનિર્ણિત કાનૂની સ્થિતિનો નથી. આ અદાલતની નવ-ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ સમક્ષ એસ.આર. બોમ્માઈમાં વિચારણા માટે આવેલ વ્યક્તિગત કેસોમાં કર્ણાટક રાજ્યમાંથી ઉદ્ભવેલ વિવાદ પણ સમાવેશ પામતો હતો. તેમાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે ચાલુ વિધાનસભામાં મંત્રિસભા ગૃહનો વિશ્વાસ ધરાવે છે કે નહીં, તે પ્રશ્નનો નિર્ધારણ

માત્ર ગૃહના તળ પર જ થવો જોઈએ અને આ મુદ્દાનો નિર્ણય પોતાના વ્યક્તિનિષ્ઠ સંતોષના આધારે કરવો રાજ્યપાલનું કાર્ય નથી. આ નિયમનો એકમાત્ર અપવાદ અદાલતે ત્યાં દર્શાવ્યો હતો જ્યાં એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થાય કે પ્રવર્તમાન હિંસા અથવા અન્ય અસાધારણ કારણોના પરિણામે વિધાનસભાના સભ્યો પોતાના મત મુક્તપણે વ્યક્ત કરવામાં સક્ષમ ન રહે. [પરા ૩૯] [૮૨૯-ઈ; ૮૩૧-એ-બી]

એસ.આર. બોમ્મઈ વિ. ભારત સંઘ (૧૯૯૪) ૩ એસસીસી ૧ : [૧૯૯૪] ૨
એસસીઆર ૬૪૪ – અનુસરાયું

૩. બંધારણીય પદાધિકારીઓને સોંપવામાં આવેલી સત્તાઓ ન્યાયિક પુનર્વિલોકનની સીમાથી બહાર નથી. જ્યાં ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવવાના રાજ્યપાલના વિવેકાધિકારના ઉપયોગને અદાલત સમક્ષ પડકારવામાં આવે છે, ત્યાં તે ન્યાયિક પુનર્વિલોકનથી અભેદ નથી. અદાલતને એ નિર્ધારિત કરવાનો અધિકાર છે કે ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવતાં રાજ્યપાલે સત્તાના ઉપયોગ માટે સંબંધિત અને પ્રસંગોપાત વાસ્તવિક સામગ્રી તથા કારણોના આધારે આપું કર્યું હતું કે કેમ. આવી સત્તાનો ઉપયોગ લોકશાહી રીતે ચૂંટાયેલી, વિધાનસભા પ્રત્યે જવાબદાર અને તેના પ્રત્યે સામૂહિક રીતે જવાબદાર સરકારને અસ્થિર કરવા અથવા સ્થાનચ્યૂત કરવા માટે કરાયેલો નથી. વિશ્વાસમત માટે આહ્વાન કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ એ સર્વોપરી વિચારણા દ્વારા માર્ગદર્શિત હોવો જોઈએ કે રાજ્યપાલ દ્વારા થયેલું સંતોષનિર્માણ બાહ્ય અથવા અસંગત વિચારણાઓ પર આધારિત ન હોય. બંધારણ એ માન્ય રાખે છે કે રાજ્યપાલ પાસે પદમાં અંતર્નિહિત એવી સત્તા છે કે

તે દેખરેખ રાખી શકે કે ચૂંટાયેલી સરકાર વિધાનસભાનો વિશ્વાસ યથાવત્ ધરાવે છે કે નહીં, તેમ છતાં આ સોંપણીથી વિધાનમંડળ પ્રત્યે કાર્યપાલિકાની મૂળભૂત જવાબદારી અથવા રાજ્યની કાર્યપાલિકા શાખા પાસેથી જવાબદારી નિભાવવાની માંગણી કરવાની વિધાનમંડળની ક્ષમતા પર અતિરેક ન થવો જોઈએ અને તે સ્થાનચ્યૂત પણ ન થવી જોઈએ. [ફકરા ૪૩, ૪૪][૮૩૬-એચ; ૮૩૭-એ-ડી]

૪. ૧ સરકાર પર વિશ્વાસનું અસ્તિત્વ છે કે તેનો લોપ થયો છે તે નક્કી કરવાની ગૃહની સત્તાને ક્ષીણ ન થાય તે સુનિશ્ચિત કરે તેવી રીતથી, વિશ્વાસમત માંગવાની સંવિધાનિક સત્તાનો ઉપયોગ કરતાં રાજ્યપાલે સાવચેતી અને વિવેક સાથે કાર્ય કરવું જોઈએ. તાત્કાલિક અને પ્રબળ પરિસ્થિતિઓના અભાવે, અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવની સામાન્ય વિધાન પ્રક્રિયાને તેની યથાવિધિ પૂર્ણ ગતિએ આગળ વધતા અટકાવવાનો રાજ્યપાલ પાસે કોઈ કારણ નથી. રાજ્યપાલ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિયુક્ત થાય છે, પરંતુ તેઓ કોઈ રાજકીય વિચારધારા અથવા રાજકીય મતપ્રણાલીના પ્રતિનિધિ નથી. રાજ્યપાલ પાસેથી સંવિધાનિક રાજપુરુષની ભૂમિકા નિભાવવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે. રાજ્યપાલની સત્તાનો ઉપયોગ એવો કરવા માટે નથી કે જે કોઈ રાજકીય વ્યવસ્થા, દિવસની ચૂંટાયેલી સરકારને રાજકીય પ્રતિસ્પર્ધી ગણે, તેને સહાયરૂપ થાય. રાજ્યપાલને આ સત્તા સોંપવાના પાયામાં રહેલું ચોક્કસ કારણ એ છે કે તેઓ રાજકીય સંઘર્ષોથી ઉપર રહી શકે અને રાજપુરુષત્વના અનુભવ સાથે એવી રીતે આ સત્તાનો ઉપયોગ કરે કે જે લોકશાહીથી ચૂંટાયેલી વિધાનસભાઓની તથા તેમના પ્રતિ જવાબદાર રાજ્યોની

સરકારોની શક્તિ અને સ્થિરતાને પ્રોત્સાહન આપે, તેને ઘટાડે નહીં. [પરા ૪૫]
[૮૩૮-અ-૬]

૪. ૨ આ નિર્ણાયક ભૂમિકા નિભાવતાં, રાજ્યપાલે આ બાબત ધ્યાનમાં રાખવી આવશ્યક છે કે વિશ્વાસ મત માગવાની સત્તા સોંપવાના પાયામાં રહેલો હેતુ વિધિપૂર્ણ રીતે ચૂંટાયેલી સરકારોને હટાવવાનો નથી, પરંતુ જ્યારે રાજ્યપાલના ધ્યાન પર લાવવામાં આવેલી પરિસ્થિતિઓ બહુમતી ગુમાવ્યાનું સૂચન કરે ત્યારે સાવચેતીપૂર્વક હસ્તક્ષેપ કરવાનો છે. આ સત્તા રાજ્યપાલને એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે આપવામાં આવી છે કે સામૂહિક જવાબદારીનો સિદ્ધાંત દરેક સમયે જળવાઈ રહે અને તેનો ઉપયોગ સાવચેતી સાથે કરવો આવશ્યક છે. જે પરિસ્થિતિઓના આધારે રાજ્યપાલ વિધાનસભામાં વિશ્વાસ મત માંગતી જાણ તરફ દોરી જતું પ્રાથમિક દષ્ટિએ મત રચે છે, તે નિષ્પક્ષ સ્વરૂપની હોવી આવશ્યક છે. [પરા ૪૬][૮૩૮-એફ-૭]

૫. હાલની સરકારના છ મંત્રીઓના રાજીનામા (સ્પીકર દ્વારા સ્વીકારાયેલા), આઈ.એન.સી.ને સંબંધિત વધુ સોળ સભ્યોના કથિત રાજીનામા, તથા ૧૬ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ ગૃહની બેઠક બોલાવવામાં આવી હોવા છતાં મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા ફ્લોર ટેસ્ટ યોજવાનો ઇનકાર — આ પરિસ્થિતિઓના આધારે રાજ્યપાલ દ્વારા ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવવા માટે સત્તાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હોય તેને બંધારણીય રીતે અયોગ્ય ગણાવી શકાય નહીં. [પરા ૪૭][૮૩૮-ઈ-એફ]

૬. રાજ્યપાલે હકીકતમાં તે સત્તામાં કોઈ હસ્તક્ષેપ કર્યો નથી, જે સ્પીકરને રાજીનામાઓના સ્વૈચ્છિક અને પ્રામાણિક સ્વરૂપ અંગે અથવા દસમું અનુસૂચિ

ના અર્થક્ષેત્રમાં આવતી કોઈ અયોગ્યતા સંબંધિત પ્રશ્ન અંગે નિર્ણય લેવા માટે સોંપવામાં આવી છે. રાજ્યપાલના સંદેશા, જેમાં રાજ્યપાલના અભિભાષણ પછી તરત જ વિશ્વાસમત બોલાવવાનો નિર્દેશ હતો, તેના સમક્ષ વિધાનસભાનું સત્ર ૨૬ માર્ચ ૨૦૨૦ સુધી મુલતવી રાખવામાં આવ્યું હતું

સદન પહેલેથી જ મળ્યું હોવા છતાં. આથી મધ્ય પ્રદેશમાં રાજકીય અનિશ્ચિતતાની સ્થિતિ ચથાવત્ રહેવા પામત અને એવી શરતો પર રાજકીય સોદાબાજી માટે માર્ગો ઉભા થાત, જેને વૈધ ગણાવી શકાય તેમ નથી. રાજકીય સત્તા પ્રાપ્ત કરવાની શોધમાં ગેરવૈધ અને અશોભનિય રાજકીય સોદાબાજીને અટકાવવાના હેતુથી જ આ અદાલતે વિશ્વાસ મત શક્ય તેટલી વહેલી તારીખે બોલાવવાનો આગ્રહ સતત રાખ્યો છે. [ફરો ૪૮][૮૩૯-જી-એચ; ૮૪૦-એ-બી]

૭. ટ્રસ્ટ મતદાનના મૂળભૂત આશય હેઠળ રાજ્ય વિધાનમંડળ પ્રત્યે ચૂંટાયેલી સરકારની રાજકીય જવાબદારીને જાળવી રાખવાનો હેતુ રહેલો છે. જવાબદારીનો દાવો સરકારની વિધાનમંડળ પ્રત્યેની સામૂહિક જવાબદારીનું પ્રતિબિંબરૂપ છે. વર્તમાન કેસમાં ટ્રસ્ટ મતદાનની આવશ્યકતા તે હેતુને પૂર્ણ કરે છે. વર્તમાન વિવાદે લોકશાહી રીતે ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓની ઘણીવાર પરિવર્તનશીલ વફાદારીઓ પર પ્રકાશ પાડ્યો છે. આ તેમનાં અંતરાત્માનો વિષય છે અને આ બાબતે અદાલત કોઈ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરતી નથી. તેમ છતાં, ટ્રસ્ટ મતદાનનો આદેશ આપતી વખતે રાજ્યપાલ કોઈ વિશિષ્ટ રાજકીય પક્ષને પ્રાધાન્ય આપતા નથી. અનિવાર્ય રીતે, ટ્રસ્ટ મતદાન માટે નિર્ધારિત વિશિષ્ટ સમય એવો થઈ શકે

છે કે જ્યારે ટ્રસ્ટ મતદાનનો આદેશ આપવામાં આવે ત્યારે બહુમતી ધરાવતા પક્ષ તરફ તુલા ઝુકે. તમામ રાજકીય પક્ષો તેમના ચૂંટાયેલા વિધાનસભ્યોના સમર્થન ગુમાવવાના સમાન જોખમ હેઠળ છે, જેમ વિધાનસભ્યો મતદારોના મત ગુમાવવાના જોખમ હેઠળ છે. સંસદીય શાસનની પદ્ધતિ આ રીતે કાર્ય કરે છે અને નિર્વિવાદપણે ટ્રસ્ટ મતદાનનું પરિણામ શાસન કરવાની વૈધતા માટેની અંતિમ કસોટી છે. તેમ છતાં, જ્યાં પુરાવા સૂચવે છે કે હિંસા અને બળજબરીની એવી પરિસ્થિતિઓ અસ્તિત્વમાં છે કે જે વિધાનસભામાં મુક્ત અને નિષ્પક્ષ મતદાનને ખંડિત કરે, ત્યાં રાજ્યપાલ અને અદાલતે ટ્રસ્ટ મતદાનની પવિત્રતા જળવાઈ રહે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે પગલાં લેવા જ જોઈએ. આ કેસમાં જે રીતે પરિસ્થિતિઓ સામે આવી છે, તે મુજબ રાજ્યપાલ દ્વારા સત્તાનો ઉપયોગ એવી પરિસ્થિતિઓ પર આધારિત હતો જે સામૂહિક જવાબદારીના ધોરણનું યોગ્ય રીતે સંરક્ષણ થાય તે હેતુ માટે વૈધ હતી. રાજ્યપાલે ૧૬ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ ટ્રસ્ટ મતદાન યોગ્ય કાર્યવાહીનો માર્ગ ન હતો એવું નક્કી કરવા માટે કોઈ અસાધારણ પરિસ્થિતિઓ અસ્તિત્વમાં નહોતી. [પરિષેદ ૪૯][૮૪૩- ૭-એચ; ૮૪૪-એ]

૮. સભ્યો દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલા રાજીનામાં અસલી અને સ્વૈચ્છિક હતા કે નહીં, તેનો નિર્ણય રાજ્યપાલ કરતા નથી.

તે નિઃસંદેહ એવો વિષય છે જે સ્પીકરના અધિકારક્ષેત્રમાં આવે છે. તેવી જ રીતે, ગૃહના કોઈ સભ્યે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ અયોગ્યતા વેઠી છે કે નહીં, તે એવો વિષય છે જેમાં સ્પીકર નિર્ધારિત સત્તાધિકારી છે. તે સુસ્થાપિત કાયદો છે કે ન તો રાજ્યપાલને, અને ન તો તે બાબતમાં આ અદાલતને, આ પ્રશ્નો અંગે નિર્ણય

લેવા માટે સ્પીકરની સત્તામાં હસ્તક્ષેપ કરવાની સત્તા છે. તથાપિ પ્રશ્ન એ છે કે વિશ્વાસ મત બોલાવવો તે સમય સુધી મોકૂફ રાખવો આવશ્યક છે કે નહીં, જ્યાં સુધી સ્પીકર રાજીનામાઓ સ્વીકારવા કે ન સ્વીકારવા અંગે નિર્ણય ન લે અને જો સ્વીકારવામાં આવે તો દસમી અનુસૂચિ હેઠળ જે પક્ષના ટિકિટ પર તેઓ ચૂંટાયા હતા તે પક્ષના ગઠબંધનમાંથી સભ્યોના વિમુખ થવાના પરિણામ અંગે શું સ્થિતિ થાય. વિશ્વાસ મત યોજવાનો પ્રશ્ન તે પ્રશ્નથી અલગ ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરે છે કે વિધાનસભાના એક અથવા વધુ વ્યક્તિગત સભ્યોએ સ્વૈચ્છિક રાજીનામું આપવાનો ઉપક્રમ કર્યો છે કે દસમી અનુસૂચિનો પ્રકોપ વેઠ્યો છે. વિશ્વાસ મત યોજવો તે નિશ્ચિત કરવા માટે આવશ્યક છે કે મુખ્ય પ્રધાનના નેતૃત્વ હેઠળની મંત્રીપરિષદને ગૃહનો વિશ્વાસ છે કે નહીં. તે વિશ્વાસનું સતત અસ્તિત્વ સરકારની વૈધતા અને તેનાથી તેના અસ્તિત્વ માટે નિર્ણાયક છે. આ એવો વિષય છે જેમાં વિલંબ સહન થતો નથી, કારણ કે મુખ્ય પ્રધાનની અધ્યક્ષતાવાળી સરકારની સત્તા એ પર નિર્ભર છે કે મંત્રીપરિષદ એક સમૂહ એકમ તરીકે વિધાનમંડળનો વિશ્વાસ સતત જાળવી રાખે. ખાસ કરીને જ્યાં સભ્યોએ વર્તમાન સરકાર પ્રત્યે વિશ્વાસના અભાવની અભિવ્યક્તિરૂપે રાજીનામા આપ્યા હોય, ત્યાં ગૃહપરીક્ષણ બોલાવવું એ રાજીનામાઓના ગૃહની સમૂહ ઈચ્છા પર પડતા પ્રભાવનું મૂલ્યાંકન કરવાની સર્વાધિક નિશ્ચિત પદ્ધતિ છે. રાજીનામું સ્વીકારવાના પરિણામે ગૃહની સંખ્યાત્મક શક્તિમાં ઘટાડો થાય છે. રાજીનામાઓ સ્વીકારવામાં આવે ત્યાં સુધી, રાજીનામું આપનાર સભ્યો ગૃહની શક્તિમાં ચાલુ ગણાય છે, કારણ કે અનુચ્છેદ ૧૮૦(૩)(બી) માં વપરાયેલ ભાષા એવી છે કે (—ત્યારબાદ તે સ્થાન

ખાલી પડશે). વર્તમાન જેવી પરિસ્થિતિમાં, પોતાના બાવીસ સભ્યોના રાજીનામા છતાં ચૂંટાયેલી સરકારને ચાલુ રાખવાનો અધિકાર છે કે નહીં, તેનો વિશ્વાસના પ્રશ્ન પર મહત્વપૂર્ણ પ્રભાવ પડે છે. ન તો રાજ્યપાલ અને ન તો તે બાબતમાં અદાલત સ્પીકરની સત્તામાં અતિક્રમણ કરી શકે, પરંતુ સ્પીકર સમક્ષની કાર્યવાહી પ્રલંબિત હોવી એ સરકાર અંગે ગૃહનો વિશ્વાસ ગૃહપરીક્ષણ બોલાવી નિર્ધારિત ન કરવા માટે માન્ય આધાર બની શકતી નથી. આ ઉપરાંત વર્તમાન કેસમાં એક તથ્યાત્મક પરિસ્થિતિ એવી પણ છે કે સ્પીકરે ૧૪ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ બાવીસમાંથી છ સભ્યો દ્વારા આપવામાં આવેલ રાજીનામા સ્વીકાર્યા હતા. બધા સભ્યો એકસાથે આગળ વધ્યા હતા. ડૉ. સિંઘવીની રજૂઆતમાં એ અંગે કોઈ સ્પષ્ટીકરણ મળ્યું નહોતું કે જેમના રાજીનામા તાત્કાલિક સ્વીકારવામાં આવ્યા તે છ સભ્યો અને બાકીના સોળ સભ્યો, જેમના રાજીનામા અંગે કોઈ નિર્ણય લેવામાં આવ્યો નથી, તેમના વચ્ચે શું, જો કોઈ હોય તો, ભેદ હતો. રાજીનામું આપનાર કોઈપણ સભ્ય (ન તો તે છ અને ન તો તે સોળ) સ્પીકર સમક્ષ હાજર રહ્યા નહોતાં. તેથી, સ્પીકર સમક્ષ ગેરહાજરી સ્પષ્ટપણે ભેદનું કારણ નથી. તેથી, વિશ્વાસ મતનું બોલાવવું બંધારણના મૂળભૂત મૂલ્યો, એટલે કે સંસદીય લોકશાહીને શાસિત કરતા નિયમોનું પાલન, સમર્થિત કરવા માટે અત્યંત મહત્વનું છે. સંસદીય લોકશાહીનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત એ છે કે સરકાર વિધાનસભા પ્રત્યે સમૂહ જવાબદારી ધરાવે છે અને સમૂહ સ્વરૂપે વિધાનસભાને સરકારને જવાબદાર ઠેરવવાનો અધિકાર છે. જવાબદારીની અંતિમ અભિવ્યક્તિ એ છે કે મંત્રીપરિષદ પ્રત્યે વિશ્વાસ અસ્તિત્વમાં છે કે વિશ્વાસનો અભાવ છે.

વિશ્વાસ મત યોજવાથી રાજીનામા અને અયોગ્યતાના પ્રશ્ને સ્પીકરના અધિકારક્ષેત્રને ટૂંકી પ્રક્રિયામાં નિષ્ફળ બનાવવામાં આવશે એવી રજૂઆત સ્વીકારવામાં આવતી નથી. [પરિચ્છેદ ૫૦, ૫૧][૮૪૪-ડી-જી; ૮૪૫-એ-એચ; ૮૪૬-એ]

૯. પ્રતિસ્પર્ધી રાજકીય પક્ષો પોતાના રાજકીય જૂથને સુરક્ષિત સ્થળોએ લઈ જતાં હોવાનો દશ્ય આપણા લોકશાહી રાજકારણની સ્થિતિને બહુ માન આપનારું નથી. તે રાજકીય પક્ષો પોતાના જ મતવિસ્તારના પ્રતિનિધિઓ પ્રત્યે જે વિશ્વાસ રાખે છે તેના વિષેનું એક દુર્ભાગ્યપૂર્ણ પ્રતિબિંબ છે અને રાજકારણની વાસ્તવિક દુનિયામાં શું બને છે તેનું પણ પ્રતિબિંબ છે. રાજકીય સોદાબાજી, અથવા ઘોડાબજાર, હવે કાનૂની પૂર્વનિર્ણયો માં વારંવાર પ્રયોગમાં લેવાતો શબ્દપ્રયોગ બની ગયો છે. ‘પોચિંગ’ એવો એક પ્રયોગ છે, જે હાલના કેસમાં ચર્ચાના બંને પક્ષોએ ઉછાળ્યો હતો. રાજકીય જીવનની કલુષિત કથાઓથી અદાલતો યથાશક્તિ અલિપ્ત અંતર જાળવે તે શ્રેષ્ઠ છે. વિશ્વાસમત સુગમ બનાવવા માટે, જેમાં બાવીસ સભ્યોને, જો તેઓ એમ કરવાનું પસંદ કરે, તો ગૃહમાં નિઃશંકપણે ભાગ લેવા માટે મુક્ત હોવા જોઈએ, તે બાબતે કર્ણાટકના પોલીસ મહાનિદેશક તેમજ મધ્ય પ્રદેશના પોલીસ મહાનિદેશક બંનેને સૂચનાઓ જારી થવી જોઈએ. આ સૂચનાઓનો હેતુ એ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે કે કોઈપણ સભ્યને નાગરિક તરીકેના તેમના અધિકારો અને સ્વતંત્રતાઓના ઉપયોગમાં અવરોધવામાં ન આવે અને તેમાંથી કોઈપણ વિધાનસભાની કાર્યવાહી માં હાજર રહેવાનું પસંદ

કરે, તો તેમને તે કરવા પરથી રોકવામાં ન આવે. [પરિચ્છેદ ૫૪][૮૪૭-બી-સી; ૮૪૮-એ-બી]

૧૦. એમ.પી. કોંગ્રેસ પાર્ટી દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજીમાં જે રાહતો માંગવામાં આવી છે, તે સ્પષ્ટપણે ભ્રમિત અને કાયદેસર રીતે અસ્થિર છે. ભારત સંઘને (ગૃહ મંત્રાલયના સચિવ મારફતે) તથા કર્ણાટક રાજ્યને (તેના મુખ્ય સચિવ મારફતે) એવો આદેશ આપવા વિનંતી કરવામાં આવી છે કે એમ.પી. કોંગ્રેસ પાર્ટીના પદાધિકારીઓને પ્રતિવાદી નં. ૫ થી ૧૯ (રાજીનામાં આપનાર સભ્યો) સાથે સંપર્ક સાધવાની મંજૂરી આપવામાં આવે. અરજીને હેબિયસ કોર્પસની રિટ માંગતી અરજી તરીકે રચવામાં આવી નથી. આ કાર્યવાહી દરમિયાન હાજર રહેલા સભ્યોએ રજૂઆત કરી હતી કે તેઓ એમ.પી. કોંગ્રેસ પાર્ટીના કોઈપણ સભ્ય સાથે પરસ્પર સંપર્ક રાખવા ઇચ્છતા નથી. સભ્યો કોની સાથે સંકળાયેલા રહેવા ઇચ્છે છે તે નક્કી કરવાનું કામ સભ્યોનું છે અને આવા નિર્ણયના પરિણામોનો સામનો તેમને કાયદા અને સંવિધાન અનુસાર કરવો રહે છે. માંગવામાં આવેલી રાહતોમાં એક એવી પણ છે કે વિશ્વાસમત માત્ર તમામ વિધિવત્ ચૂંટાયેલા સભ્યોની હાજરીમાં જ ચોજવામાં આવવો જોઈએ અને બાવીસ મતવિસ્તારોના પ્રતિનિધિઓની ગેરહાજરીમાં, જેમની હાજરી ખાલી બેઠકો માટે કાયદા મુજબ પેટાચૂંટણી યોજીને સુનિશ્ચિત કરી શકાય, વિશ્વાસમત યોજી શકાતો નથી. આ રાહતો સ્પષ્ટપણે ભ્રમિત છે. અદાલત એવો ફરમાન જારી કરી શકતી નથી કે જો ગૃહમાં કોઈ એક કે વધુ સભ્યો હાજર ન રહે તો વિશ્વાસમત બોલાવી શકાય નહીં. હાજર રહેવું કે ન રહેવું તે નક્કી કરવાનું કાર્ય

પ્રત્યેક વ્યક્તિગત સભ્યનું છે અને તેઓએ લીધેલા નિર્ણયો માટે તેઓ અનિવાર્ય રીતે તેમની રાજકીય પાર્ટી તથા તેમના મતવિસ્તારના મતદાતાઓ સામે જવાબદાર રહેશે. તેવી જ રીતે, બાવીસ બેઠકો માટે પેટાયૂંટણીઓ યોજાય ત્યાં સુધી કોઈ વિશ્વાસમત લેવામાં ન આવે તેવી રાહત પણ ફરીથી ભ્રમિત છે. બીજી રિટ અરજીમાં કરાયેલ પ્રાર્થનાઓમાંની એક એવી છે કે આ અદાલત પૂર્વધારણા આધારે આગોતરો આદેશ આપે કે ગેરલાયકાત લાગુ પડશે, જેના પરિણામે બેઠક ખાલી પડશે અને ત્યારબાદ ચૂંટણી યોજાઈ હશે. કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં, પેટાયૂંટણીઓ યોજાય ત્યાં સુધી વિશ્વાસમતનું આહ્વાન ભવિષ્યની તારીખ સુધી મુલતવી રાખી શકાય નહીં. રાજ્યપાલના સંદેશાવ્યવહાર સામેનો પડકાર નિષ્ફળ જ જવો જોઈએ. [પરિચ્છેદ ૫૫-૫૭][૮૪૮-સી-એચ; ૮૪૯-એ-બી]

નેબામ રેનિયા અને બામાંગ ફેલિક્સ વિ. ઉપસભાપતિ, અરુણાચલ પ્રદેશ વિધાનસભા (૨૦૧૬) ૮ એસ.સી.સી. ૧ : [૨૦૧૬] ૬ એસ.સી.આર. ૧ – પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

કિહોટો હોલોહન વિ. જાચિલ્હુ (૧૯૯૨) ૨ સપ્લ. ૨ એસસીસી ૬૫૧ :

[૧૯૯૨] ૧ એસસીઆર ૬૮૬; શ્રીમંથ બાલાસાહેબ પાટીલ વિ.

સ્પીકર, કર્ણાટક વિધાનસભા (૨૦૨૦) ૨ એસસીસી ૫૯૫; સ્ટેટ ઓફ

રાજસ્થાન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૧૯૭૭) ૩ એસસીસી ૫૯૨ :

[૧૯૭૮] ૧ એસસીઆર ૧; સ્ટેટ (એનસીટી ઓફ દિલ્હી) વિ. યુનિયન ઓફ

ઇન્ડિયા (૨૦૧૮) ૮ એસસીસી ૫૦૧ : [૨૦૧૮] ૭ એસસીઆર ૧ –

ઉલ્લેખિત.

પ્રકરણ કાનૂન સંદર્ભ

[૨૦૧૬] ૬ એસ.સી.આર. ૧ પર ફકરા ૭ માં અવલંબન રાખવામાં આવ્યું

[૧૯૯૨] ૧ એસ.સી.આર. ૬૮૬નો પરા ૮ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૯૪] ૨ એસ.સી.આર. ૬૪૪ અનુસરવામાં આવ્યું પરા ૮

(૨૦૨૦) ૨ એસ.સી.સી. ૫૯૫ નો પરા ૨૪ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો

[૧૯૭૮] ૧ એસ.સી.આર. ૧ પરિચ્છેદ ૩૧માં ઉલ્લેખિત

[૨૦૧૮] ૭ એસ.સી.આર. ૧ નો પરા ૩૭ માં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે

સીવિલ ઓરીજનલ જ્યુરિસડિક્શન: રિટ અરજી (સિવિલ) નંબર ૪૩૯ /

૨૦૨૦.

ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ

સાથે

રિટ અરજી (દિવાની) ક્રમાંક ૪૪૯ સન ૨૦૨૦.

તુષાર મહેતા, એસજી, કે.એમ. નટરાજ, એએસજી, પ્રશાંત કુમાર, એએજી, સુશ્રી પ્રાચી મિશ્રા, વૈભવ શ્રીવાસ્તવ, સુશ્રી સુમન રાણી, ડીએજીઓ, મુકુલ રોહતગી, દુષ્યંત દવે, દેવદત્ત કામત, ડૉ. અભિષેક મનુ સિંઘવી, કપિલ સિબ્બલ, વિવેક તંજા, હરિન પી. રાવલ, મણિન્દર સિંઘ, પરિષ્ક વકીલો, મિશ્રા સૌરભ, ડી.એસ. પરમાર, સુશ્રી વંશજા શુક્લા, સુશ્રી અનુજા પેથિયા, સુશ્રી અનુરાધા મિશ્રા, રાજેશ ઈનામદાર, જાવેદુર રહમાન, પાઈ અમિત, અલી અસગર

રહીમ, નિશાંથ પાટીલ, રાહત બન્સલ, સુશ્રી જેસિકા ખાન, સુનીલ ફર્નાન્ડિસ, અમિત ભંડારી, વરુણ કે. ચોપરા, અવિશ્કાર સિંઘવી, મુહમ્મદ અલી ખાન, સૈલેશ ગોપાલ મહારકે, સુશ્રી નુપુર કુમાર, પ્રસ્તુત દલવી, સુશ્રી અંજુ થોમસ, કે.સી. કૌશિક, રાહુલ કૌશિક, સુશ્રી ભૂપનેશ્વરી પાઠક, સુશ્રી શિલ્પી સત્ય પ્રિયા સત્યમ, ઉજ્જવલ પ્રસાદ શર્મા, પ્રશાંત શિવરાજન, ચૈતન્ય, આદિત્ય કશ્યપ, ચાણક્ય શર્મા, સુશ્રી તન્વી ભટનગર, હર્ષ પરાશર, શશાંક શેખર, રાજીવ રંજન, સારથ નંબિયાર, શાંતનુ શર્મા, ભુવન કપૂર, દિગ્વિજય દામ, રાજેશ શ્રીવાસ્તવ, શુભ્રાંશુ પાઠી, મણિન્દ્ર પાલ ગુપ્તા, શરથ, અર્જુન ગર્ગ, એસ. મહેશ સહસ્રનામન, એમ. વિનોદ ફૂ., સુશ્રી રતિ ટંડન, દેવાંશ, આકાશ નંદોલિયા, મહેશ એસ., ગુરતેજ પાલ સિંઘ, શુભમ શર્મા, રાહુલ ખત્રી, મેસર્સ વીકેસી લો ઓફિસિસ, હાજર રહેલા પક્ષકારોના વકીલો.

અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો

ડી.આર ધનંજય ચી. ચંદ્રચૂડ, ન્યાયાધીશ.

૧. મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભામાં બાવીસ સભ્યોના કથિત રાજીનામાઓ અંગેનો ગૂંચવાડો અને તાત્કાલિક વિશ્વાસમત પરીક્ષણ યોજવા માટે રાજ્યપાલ દ્વારા મુખ્યમંત્રીને કરાયેલા અનેક સંદેશાઓને કારણે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ આ રિટ અરજીઓ ઉદ્ભવી છે.

૨. પ્રથમ રિટ અરજિ મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાના દસ સભ્યો દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી છે, જેમાં રાજ્યપાલ દ્વારા જારી કરાયેલા નિર્દેશો અનુસાર ફ્લોર ટેસ્ટ યોજવા માટે અધ્યક્ષ, મુખ્યમંત્રી અને વિધાનસભાના મુખ્ય સચિવને નિર્દેશ

આપતો રિટપ્રલેખ માંગવામાં આવ્યો છે.૧ બીજી રિટ અરજિ મધ્ય પ્રદેશ કોંગ્રેસ વિધાનમંડળ પક્ષ દ્વારા તેના મુખ્ય વિધાન મારફતે દાખલ કરવામાં આવી છે, જેમાં વિવિધ રાહતો માંગવામાં આવી છે, જેમાં નીચે મુજબનો સમાવેશ થાય છે:

(૧) ભારત સંઘ અને કર્ણાટક રાજ્યને એમપી કોંગ્રેસ પક્ષના પદાધિકારીઓને પ્રતિવાદી નં. ૫ થી ૧૯ (મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાના તે સભ્યો જેમણે પોતાનું રાજીનામું રજૂ કર્યું છે) સાથે સંપર્ક સ્થાપિત કરવાની મંજૂરી આપવા માટે નિર્દેશ;

(૨) ભારત સંઘ, કર્ણાટક રાજ્ય અને ભારતીય જનતા પાર્ટી દ્વારા પ્રતિવાદી ક્રમાંક પાંચથી ઓગણીસને ગેરકાયદેસર બંધનમાં રાખવામાં આવ્યા છે તેવી ઘોષણા;

૧ પ્રાર્થના: આ માનનીય અદાલત દ્વારા આદેશ પસાર થયાના ૧૨ કલાકની અંદર મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભામાં ફ્લોર ટેસ્ટ યોજવા માટે અને માનનીય મધ્ય પ્રદેશના રાજ્યપાલ દ્વારા તા. ૧૪.૩.૨૦૨૦ અને ૧૫.૩.૨૦૨૦ના રોજ જારી કરાયેલા નિર્દેશો અનુસાર, પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ થી ૩ ને દિશાનિર્દેશ આપતા મેન્ડેમસનો રિટ અથવા અન્ય કોઈ યોગ્ય રિટ અથવા નિર્દેશ જારી કરવામાં આવે.૨ “એમપી કોંગ્રેસ પાર્ટી”

૩ “બીજેપી”

(૩) ચાલુ મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાના બજેટ સત્રમાં પ્રતિવાદી ક્રમાંક પાંચથી ઓગણીસને ભાગ લેવા માટે પરવાનગી આપતો અને સક્ષમ બનાવતો એક નિર્દેશ;

(જ) એવો નિર્દેશ કે વિશ્વાસ મત માત્ર મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાના તમામ ચૂંટાયેલા સભ્યોની હાજરીમાં જ યોજવામાં આવે;

(પ) ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદો ૧૭૪ અને ૧૭૫ હેઠળ મધ્ય પ્રદેશના રાજ્યપાલ દ્વારા મુખ્ય પ્રધાનને કરવામાં આવેલા સંદેશાવ્યવહાર અસંવિધાનિક છે તેવી જાહેરાત;અને

(ડ) એવી દિશા કે જો ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસજ સાથે સંબંધિત બાવીસ સભ્યોએ રાજીનામું આપ્યું હોય, તો ખાલી બેઠકો માટે પેટા-ચૂંટણીઓ યોજાય ત્યાં સુધી વિશ્વાસમત મુલતવી રાખવામાં આવે. રિટ અરજીઓ તરફ દોરી જતા તથ્યો

૩. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યની પંદરમી વિધાનસભા માટેની ચૂંટણીઓ ૨૮ નવેમ્બર ૨૦૧૮ના રોજ યોજાઈ હતી. તેના પરિણામો ૧૧ ડિસેમ્બર ૨૦૧૮ના રોજ જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા. વિધાનસભામાં ૨૩૦ બેઠકો છે. પરિણામોની જાહેરાત સમયે પક્ષોની સ્થિતિ નીચેની કોષ્ટકરૂપ રજૂઆતમાં દર્શાવવામાં આવી છે:

પક્ષકાર	બેઠકોની સંખ્યા
ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ	૧૧૪
ભારતીય જનતા પાર્ટી	૧૦૯
બહુજન સમાજ પાર્ટી	૨
સમાજવાદી પાર્ટી	૧
સ્વતંત્ર ઉમેદવારો	૪

કુલ	૨૩૦
-----	-----

આઈ.એન.સી.એ ચાર સ્વતંત્ર સભ્યો, બહુજન સમાજ પાર્ટીના બે સભ્યોપ અને સમાજવાદી પાર્ટીકના એક સભ્યના સમર્થન સાથે મળીને સરકાર રચવાનો દાવો કર્યો. ૧૨૧ સભ્યોનું સમર્થન ધરાવતી આઈ.એન.સી. (૧૧૪ + ૪ + ૨ + ૧ = ૧૨૧), ૪ “આઈ.એન.સી.”

૫ “બીએસપી”

૬ “એસપી”

સરકાર રચી. આઈ.એન.સી. સાથે સંબંધિત શ્રી કમલ નાથને મુખ્ય પ્રધાન તરીકે નિમવામાં આવ્યા. બી.જે.પી. પાસે રહેલી ૧૦૯ બેઠકોમાંથી બે બેઠકો ખાલી પડી છે. વિધાનસભાની વર્તમાન સંખ્યા ૨૨૮ સભ્યોની છે, જેમાંથી ગૃહમાં બી.જે.પી.ના ૧૦૭ સભ્યો છે.

૪. ૧૦ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ સાંજે આશરે ૫:૩૦ વાગ્યે, ભાજપના નેતાઓએ મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાના અધ્યક્ષને મળીને ઇન્કના બાવીસ સભ્યોના હોવાનું રજૂ કરવામાં આવેલ રાજીનામાના પત્રો સુપરત કર્યા. ત્રણ દિવસ પછી, ૧૩ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ, મુખ્યમંત્રીએ રાજ્યપાલને એક સંદેશ પાઠવી આક્ષેપ કર્યો કે ૩ / ૪ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ ઇન્ક પ્રત્યે વફાદારી ધરાવતા સભ્યોને લલચાવવાના નિષ્ફળ પ્રયાસ પછી, ભાજપે ૮ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ ત્રણ ચાર્ટર્ડ વિમાનોની વ્યવસ્થા કરીને ઓગણીસ સભ્યોને બેંગલુરુ લઈ જવામાં આવ્યા હતા. ત્યારથી, આ ઓગણીસ સભ્યો, જેમાંથી છ કેબિનેટ મંત્રી છે, તેઓને ભાજપ દ્વારા વ્યવસ્થિત કરાયેલા એક રિસોર્ટમાં બાહ્ય સંપર્કથી વંચિત રાખવામાં આવ્યા

હોવાનો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો. પત્રમાં આ હકીકતનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો કે આ ઓગણીસ સભ્યોના રાજીનામા સભ્યો દ્વારા સ્વયં સુપરત કરવામાં આવ્યા નહોતા, પરંતુ ભાજપના નેતાઓ દ્વારા સુપરત કરવામાં આવ્યા હતા અને ત્યારબાદ ૧૨ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ બે કેબિનેટ મંત્રીઓ દ્વારા સભ્યોમાંથી એકને મળવાનો નિષ્ફળ પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો. મુખ્યમંત્રીએ નોંધ્યું:

‘અમે આશા રાખીએ છીએ કે ભારતીય જનતા પાર્ટી દ્વારા કથિત રીતે કબજામાં રાખવામાં આવેલા કોંગ્રેસના ધારાસભ્યો દ્વારા રજૂ કરાયેલા રાજીનામાના પત્રોની પૂછપરછ અને તપાસ પર કાર્યવાહી કરવામાં આવીને તે વહેલી તકે પૂર્ણ કરવામાં આવે. ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસના જવાબદાર નેતા તરીકે, હું મારા રાજ્ય સરકારની કસોટી માટે મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાના આવનારા સત્રમાં, જેનું ૧૬મી માર્ચ ૨૦૨૦થી અગાઉથી જ અધિસૂચન કરવામાં આવ્યું છે, અધ્યક્ષ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવનાર તારીખે, સભામંડપમાં વિશ્વાસમત પરીક્ષણ માટે આમંત્રણ આપું છું અને તેનું સ્વાગત કરું છું. ચાલુ ઉથલપાથલને સંબોધવા માટે બંધારણીય સત્તાધિકારી ઓછામાં ઓછું એટલું તો આપી શકે.’

પત્રનો અંત રાજ્યપાલને આ વિનંતી સાથે થયો હતો કે તેઓ આ મુદ્દો કેન્દ્રીય ગૃહમંત્રી સમક્ષ ઉઠાવીને બેંગલુરુમાં “કેદમાં રાખવામાં આવેલા” સભ્યોની મુક્તિ સુનિશ્ચિત કરે.

ઉપરોક્ત પત્ર બાદ મુખ્ય પ્રધાન દ્વારા કેન્દ્રના ગૃહ પ્રધાનને તા. ૧૪ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ કરાયેલ સંદેશાવ્યવહાર અનુસર્યો. પોતાના પત્રમાં, મુખ્ય પ્રધાને જણાવ્યું હતું:

‘તમે સહમત થશો કે મારી ૨૨ વિધાનસભ્યોને મધ્ય પ્રદેશની બહાર બંધક બનાવી રાખવામાં આવ્યા હોય ત્યારે વિધાનસભામાં બહુમતી પરીક્ષણની કોઈપણ માંગનો બહુ ઓછો અર્થ રહે છે. આ એક અભૂતપૂર્વ પરિસ્થિતિ છે જેમાં ભાજપ મધ્ય પ્રદેશથી દૂર ઘણા કોંગ્રેસના વિધાનસભ્યોને બંધક બનાવી રાખીને વિધાનસભામાં બહુમતી પરીક્ષણની માંગ કરી રહી છે.’

૫. ૧૪ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ, આઈ.એન.સી.એ આવનારા બજેટ સત્રમાં તેના તમામ સભ્યોની હાજરી સુનિશ્ચિત કરવા અને સરકારના પક્ષમાં મત આપવા તથા સરકારને સમર્થન આપવા માટે ત્રણ-લાઈનનો વિધેય જારી કર્યો હતો. ઉપર નોંધ્યા મુજબ, જેમણે કથિત રીતે પોતાનાં રાજીનામાં રજૂ કર્યા હતા એવા સભ્યોમાંથી છ સભ્યો તત્કાલીન મધ્ય પ્રદેશ સરકારના મંત્રિમંડળના સભ્યો હતા. મુખ્ય પ્રધાનની સહાય અને સલાહ અનુસાર કાર્ય કરતાં, રાજ્યપાલે આ છ સભ્યોનાં રાજીનામાં સ્વીકારી લીધાં. તે જ દિવસે, નીચે મુજબની સામગ્રી ધરાવતો એક સંદેશ રાજ્યપાલ દ્વારા મુખ્ય પ્રધાનને સંબોધીને મોકલવામાં આવ્યો હતો:

“મને માહિતી પ્રાપ્ત થઈ છે કે મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાના ૨૨ વિધાનસભ્યોએ તેમના રાજીનામાના પત્રો વિધાનસભાના અધ્યક્ષને મોકલ્યા છે. આ વિધાનસભ્યોએ તેમના રાજીનામા અંગે ઇલેક્ટ્રોનિક અને મુદ્રિત માધ્યમો દ્વારા પણ માહિતી આપી છે. આ સંદર્ભમાં, મેં માધ્યમોના આવરણને ધ્યાનપૂર્વક જોયું છે.

આ રર ધારાસભ્યોએ તેમના રાજીનામાના પત્રો પણ મને અનુક્રમે ૧૦.૦૩.૨૦૨૦ તારીખના અલગ-અલગ પત્રો દ્વારા મોકલ્યા છે અને તે જ ધારાસભ્યોએ ૧૩.૦૩.૨૦૨૦ તારીખના તેમના અલગ-અલગ પત્રો દ્વારા વિધાનસભાના અધ્યક્ષ સમક્ષ તેમની હાજરી દરમિયાન સુરક્ષા પૂરી પાડવા બાબતે પણ વિનંતી કરી છે. આજે, આ રર ધારાસભ્યોમાંથી કુલ ૬ ધારાસભ્યોના રાજીનામા, જેઓ તમારી સરકારમાં મંત્રી હતા અને જેમને તમારી ભલામણોના આધારે મંત્રીપદ પરથી દૂર કરવામાં આવ્યા હતા, તે પણ વિધાનસભાના અધ્યક્ષ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવ્યા છે.

આપે આપના તા. ૧૩.૦૩.૨૦૨૦ ના પત્ર દ્વારા પણ ફ્લોર ટેસ્ટ કરાવવા માટે સંમતિ પ્રદાન કરી છે અને મને વિધાનસભાના મુખ્ય વિપક્ષ પક્ષ અર્થાત્ ભારતીય જનતા પાર્ટી તરફથી એક સ્મૃતિપત્ર પણ પ્રાપ્ત થયું છે, જેમાં તેમણે ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. તેમણે આ પણ જણાવ્યું છે કે જેમણે રાજીનામાં આપ્યાં છે તે સભ્યો તેમજ અન્ય સભ્યો પર રાજ્ય સરકાર દ્વારા અયોગ્ય દબાણ સર્જવામાં આવી રહ્યું છે.

ઉપરોક્ત પરથી, મને વિશ્વાસ છે કે આપની સરકારે ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવ્યો છે અને આપની સરકાર લઘુમતિમાં છે. આ પરિસ્થિતિ અત્યંત ગંભીર છે, તેથી, બંધારણ મુજબ તથા લોકશાહી મૂલ્યોના સંરક્ષણ માટે, મારી તા. ૧૬.૦૩.૨૦૨૦ની ભાષણ પૂર્ણ થયા બાદ તરત જ વિધાનસભામાં આપ માટે વિશ્વાસમત પ્રાપ્ત કરવું આવશ્યક બન્યું છે.

આ સંદર્ભમાં, સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૭૪ સાથે વાચન અનુચ્છેદ ૧૭૫(૨) દ્વારા મને પ્રદાન કરવામાં આવેલી સત્તાઓનો તથા મને ન્યાસિત અન્ય સંવિધાનિક સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને, હું અત્રે નીચે મુજબના નિર્દેશો જારી કરું છું:-

૧. મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાનું સત્ર તા. ૧૬મી માર્ચ, ૨૦૨૦ના રોજ સવારે ૧૧ વાગ્યાથી શરૂ થશે, અને મારા ભાષણ પછી માત્ર એક જ કાર્ય કરવામાં આવશે, અર્થાત્ વિશ્વાસમત.

૨. ટ્રસ્ટ મત વિભાગના આધારે બટન દબાવીને લેવામાં આવશે અને તે અન્ય કોઈપણ પદ્ધતિથી લેવામાં આવશે નહીં.

૩. ટ્રસ્ટ મતની સમગ્ર કાર્યવાહીનું વિડિયોગ્રાફી વિધાનસભા દ્વારા સ્વતંત્ર વ્યક્તિઓ મારફતે કરવામાં આવશે. ઉપરોક્ત કાર્યવાહી કોઈપણ સ્થિતિમાં ૧૬મી માર્ચ, ૨૦૨૦ના રોજ શરૂ કરવામાં આવશે અને તેને મુલતવી રાખવામાં આવશે નહીં, વિલંબિત કરવામાં આવશે નહીં અથવા સ્થગિત કરવામાં આવશે નહીં. ૧૫ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ રાજ્યપાલે મુખ્ય પ્રધાનને વધુ એક સંદેશ પાઠવ્યો કે મતનું યાંત્રિક રીતે લેખાંકન કરવાની સુવિધા (બટન દબાવવા દ્વારા) ઉપલબ્ધ ન હોવાથી, વિશ્વાસ મત હાથ ઊંચા કરીને લેવો જોઈએ.

૬. મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાનું બજેટ સત્ર ૧૬ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ પ્રારંભ થયું. ૧૫ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ પરિભ્રમિત કરાયેલ કાર્યસૂચિમાં (૧) રાજ્યપાલનું ભાષણ; અને (૨) રાજ્યપાલ પ્રત્યે આભાર પ્રસ્તાવનો સમાવેશ કરાયો હતો. ૧૪ માર્ચ ૨૦૨૦ના રાજ્યપાલના સંદેશના અનુસંધાને વિશ્વાસમત માટેની

જોગવાઈ કાર્યસૂચિમાં સામેલ કરવામાં આવી ન હતી. અંતે, કોરોના વાયરસ (કોવિડ-૧૯) ના તાજેતરના પ્રકોપમાંથી ઉદ્ભવેલી જાહેર આરોગ્ય સંબંધિત ચિંતાઓને કારણે વિધાનસભાની કાર્યવાહી ૨૬ માર્ચ ૨૦૨૦ સુધી માટે મુલતવી રાખવામાં આવી.

૭. ૧૬ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ, મુખ્યમંત્રીએ રાજ્યપાલને એક સંદેશો સંબોધ્યો હતો. આ અદાલતના નેબામ રેનિયા એન્ડ બામાંગ ફેલિક્સ વિ. ડેપ્યુટી સ્પીકર, અરુણાચલ પ્રદેશ વિધાનસભા ૭ (“ નેબામ રેનિયા ”) ના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરતાં, મુખ્યમંત્રીએ જણાવ્યું હતું કે રાજ્યપાલ દ્વારા વિધાનસભાને સંબોધવામાં આવતા સંદેશાઓએ અનુચ્છેદ ૧૬૩(૧) ના આદેશનું પાલન કરવું આવશ્યક છે અને એવો કોઈપણ સંદેશો માત્ર મંત્રીપરિષદની સહાય અને સલાહ પર જ હોઈ શકે. મુખ્યમંત્રીએ જણાવ્યું હતું કે રાજ્યપાલ દ્વારા જારી કરવામાં આવેલા નિર્દેશો એવા મુદ્દાઓને સ્પર્શતા હતા, જે વિધાનસભાના અધ્યક્ષના વિશિષ્ટ ક્ષેત્રાધિકારમાં આવતાં હતા. ૧૬ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ મુખ્યમંત્રીને આપવામાં આવેલા પોતાના પ્રતિભાવમાં, રાજ્યપાલ ૭ (૨૦૧૬) ૮ એસ.સી.સી. ૧

નોંધવામાં આવ્યું હતું કે, તા. ૧૪ માર્ચ ૨૦૨૦ના તેમના અગાઉના પત્ર છતાં, મુખ્યમંત્રીએ વિધાનસભાના ગૃહમંચ પર પોતાની બહુમતી સાબિત કરવાની પ્રક્રિયા આરંભી નહોતી અને વિધાનસભાની કાર્યવાહી તા. ૨૬ માર્ચ ૨૦૨૦ સુધી મુલતવી રાખવામાં આવી હતી. રાજ્યપાલે મુખ્યમંત્રીને તા. ૧૭ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ વિશ્વાસમત પરીક્ષણ કરાવવા અને પોતાની બહુમતી સ્થાપિત કરવા વિનંતી કરી હતી; એમાં નિષ્ફળ રહેવા પર રાજ્યપાલે એવો અનુમાન કરવો

પડશે કે મુખ્યમંત્રીની સરકારે વિધાનસભામાં બહુમતીનું સમર્થન પ્રાપ્ત નહોતું. આ બંધારણીય ગતિરોધની સ્થિતિમાં જ વર્તમાન રિટ અરજીઓ આ અદાલત સમક્ષ દાખલ કરવામાં આવી હતી.

રજૂઆતો

૮. એમપી કોંગ્રેસ પાર્ટી દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજીમાં કરવામાં આવેલી રજૂઆતોને પ્રથમ સંબોધવામાં આવે છે. શ્રી દુશ્યંત દવે, પરિષ્ક વકીલ, જેમણે પડકારનું નેતૃત્વ કર્યું છે, તેમણે દલીલ કરી કે અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની રિટ અરજીનું આધારસ્તંભ (૧) સંવિધાનિક નૈતિકતા; (૨) સંવિધાનિક મર્મ; અને (૩) સંવિધાનિક સિદ્ધાંતો જાળવવાની આવશ્યકતા છે. રજૂઆત એવી છે કે સંવિધાન સામાન્ય પરિસ્થિતિમાં વિધાનસભા માટે પાંચ વર્ષની નિશ્ચિત અવધિનો અનુમાન કરે છે અને તેના આવશ્યક અનુસંગરૂપે, મતદારને એવી અપેક્ષા રાખવાનો અધિકાર છે કે તેનો યથાવત્ ચૂંટાયેલો પ્રતિનિધિ પાંચ વર્ષની અવધિ સુધી તેનું પ્રતિનિધિત્વ કરશે. દલીલ કરવામાં આવી કે સંવિધાનની દસમી અનુસૂચીમાં સમાવિષ્ટ પક્ષપલટા વિરોધી જોગવાઈઓ માન્ય વિખંડન અથવા વિલયને ટકાવી રાખવા માટે ૨/૩ ની આવશ્યકતા નિર્ધારિત કરે છે. શ્રી દવે એ દલીલ કરી કે આઈએનસી પ્રત્યે વફાદારી ધરાવતા બાવીસ સભ્યોનું અપહરણ કરવામાં આવ્યું છે અને તેમને બેંગલુરુમાં બંધક સ્થિતિમાં રાખવામાં આવ્યા છે. રજૂઆત મુજબ, પ્રક્રિયાની શરૂઆત ૩ / ૪ માર્ચ ૨૦૨૦ ના રોજ થઈ હતી, જ્યારે ત્રણ આઈએનસી સભ્યો, એક બીએસપી સભ્ય અને એક સ્વતંત્ર સભ્ય, જેમણે ભૂતકાળમાં મધ્ય પ્રદેશની આઈએનસી સરકારને સમર્થન

આપ્યું હતું, તેમને ભાજપ દ્વારા ગુરુગ્રામના માનેસર સ્થિત એક હોટેલમાં લઈ જવામાં આવ્યા હતા. વધુમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી કે બીએસપી સભ્યને આઈએનસી દ્વારા ‘બચાવવામાં’ આવ્યા હોવા છતાં, અન્ય વિધાનસભ્યોને ભાજપ દ્વારા ગોઠવવામાં આવેલી ચાર્ટર્ડ ઉડાનોની શ્રેણી દ્વારા અને ભાજપના સભ્યો તથા પદાધિકારીઓની સુરક્ષા હેઠળ બેંગલુરુ લઈ જવામાં આવ્યા. શ્રી દવે એ રજૂઆત કરી કે ૯ માર્ચ ૨૦૨૦ ના રોજ ભાજપ દ્વારા ત્રણ ચાર્ટર્ડ વિમાનોની વ્યવસ્થા કરીને આઈએનસીના ઓગણીસ સભ્યોને, જેમાં મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય સરકારના કેબિનેટ મંત્રીઓ રહેલા છ સભ્યોનો સમાવેશ થાય છે, ‘ગુપ્ત રીતે લઈ જવા’ માટે બેંગલુરુ મોકલવામાં આવ્યા. એવું જણાવાયું કે તેમની સાથે ભાજપના શ્રી હેમંત ખંડેલવાલ, શ્રી ઉમા શંકર અને શ્રી સુદર્શન ગુપ્તા પણ હતા. આ સંદર્ભમાં, ચાર્ટર્ડ વિમાનના યાત્રિવિવરણ પર આધાર મુકવામાં આવ્યો છે. વધુમાં એવી દલીલ કરવામાં આવી કે સભ્યોના રાજીનામાં અધ્યક્ષને સ્વયં આઈએનસી સભ્યો દ્વારા વ્યક્તિગત રીતે સોંપવામાં આવ્યા નહોતા, પરંતુ મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભામાં ભાજપના નેતાઓ દ્વારા સોંપવામાં આવ્યા હતા. ઉપરોક્ત પૃષ્ઠભૂમિમાં, શ્રી દવે એ રજૂઆત કરી કે:

(૧) રાજ્યપાલ કે અધ્યક્ષે, જેઓ સભ્યોને બેંગલુરુ લઈ જવાયા હતા, તેમને પરત લાવવા માટે કોઈ આવશ્યકતા દર્શાવી નહોતી;

(૨) રાજ્યપાલ વિધાનસભાના અધ્યક્ષના ક્ષેત્રાધિકારમાં આવતો એવો રાજીનામાંનો સ્વૈચ્છિક સ્વભાવ નિશ્ચિત કર્યા વિના મુખ્યમંત્રીને કોઈ સંદેશ મોકલી શક્યા ન હોત;

(૩) વૈકલ્પિક રીતે, ભલે સભ્યોના રાજીનામા સ્વીકારવાના હોય, તો પણ ટ્રસ્ટ મત યોજવાની કાર્યવાહી ખાલી જગ્યાઓ ભરવા માટે પેટાચૂંટણીઓ યોજાય ત્યાં સુધી મુલતવી રાખવી આવશ્યક છે; અને

(૪) જો કોઈ રીતે હોય તો, અવિશ્વાસનો પ્રસ્તાવ એવો કરવા ઈચ્છતા કોઈપણ રાજકીય પક્ષ દ્વારા મૂકવામાં આવી શકે, પરંતુ ચૂંટણી પછી રચાયેલી સરકારને અવિશ્વાસના પ્રસ્તાવના અભાવે વિશ્વાસમત બોલાવવા માટે રાજ્યપાલ દ્વારા ફરજ પાડવામાં આવે તે માટે કોઈ આધાર કે ન્યાયસંગતતા નથી.

આ રજૂઆતોને બંધારણની કલમો ૧૬૮, ૧૭૨, ૧૭૫, ૧૮૮ (ત્રીજી અનુસૂચિ સાથે વાંચવાની), ૧૯૦, ૧૯૧ અને દસમી અનુસૂચિ (ખાસ કરીને પરિચ્છેદ ૨(૧)(એ), ૪ અને ૬) પર આધાર રાખીને સમર્થન આપવામાં આવ્યું હતું. શ્રી ડેવેએ બંધારણની કલમ ૫૧એમાં અવતરીત મૂળભૂત કર્તવ્યો પર પણ આધાર મૂક્યો હતો. નેબામ રેબિયા ના નિર્ણય પર આ પ્રસ્તાવના સમર્થનમાં આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો કે દસમી અનુસૂચિ હેઠળની અયોગ્યતા અંગે રાજ્યપાલને બંધારણીય રીતે સોંપાયેલ કોઈ ભૂમિકા નથી. શ્રી ડેવેએ ઘટક સભાની ચર્ચાઓમાંથી ઉદ્ધરણો પર પણ આધાર રાખીને આ દલીલ કરી હતી કે, ભલે રચયિતાઓએ સરકારની સતત જવાબદારી સુનિશ્ચિત કરવા માટે સાંસદીય લોકશાહીની પદ્ધતિ પસંદ કરી હોય, તેમ છતાં વિધાનગૃહના અલ્પમતી સભ્યોએ કાયદેસર રીતે ચૂંટાયેલી સરકારના કાર્યમાં વિઘ્ન ન ઊભું કરવું જોઈએ. અંતે, કિહોટો હોલોહાન વિ. ઝચિલ્લુ ૮ માં બંધારણીય ખંડપીઠના નિર્ણયને અદાલત

સમક્ષ આ બાબત પર ભાર મૂકવા માટે રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો કે બંધારણ હેઠળ રાજકીય પક્ષ એ પ્રાથમિક રાજકીય એકમ છે.

૮ ૧૯૯૨ (સપ્ત.) ૨ એસસીસી ૬૫૧

૯. ઉપરોક્ત રજૂઆતોનો વિરોધ કરતાં, શ્રી મુકુલ રોહતગી, વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ, જેમણે શિવરાજ સિંહ ચૌહાણ અને ભાજપના અન્ય નવ સભ્યો દ્વારા દાખલ કરાયેલ અરજિના સમર્થનમાં હાજરી આપી હતી, તેમણે રજૂ કર્યું કે: (૧) આઈ.એન.સી. પ્રત્યે હવે વફાદારી ન ધરાવતા બાવીસ સભ્યોએ ૧૦ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ રાજીનામું આપ્યું;

(૨) રાજ્યપાલે મુખ્ય પ્રધાનને બહુમતી પરીક્ષણ યોજવા માટે નિર્દેશ આપ્યો હતો; અને

(૩) રાજ્યપાલ દ્વારા કરાયેલ સંદેશાવ્યવહારનું સ્પીકર તેમજ મુખ્ય પ્રધાન બન્નેએ ઉલ્લંઘન કર્યું છે.

શ્રી રોહતગીએ દલીલ કરી કે રાજ્યપાલે તા. ૧૪ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ મુખ્ય પ્રધાનને કરેલ પોતાના સંદેશામાં જે અભિપ્રાય રચ્યો હતો, તે નીચેના આધાર પર હતો:

(૧) બાવીસ સભ્યો દ્વારા રાજીનામાં રજૂ કરવામાં આવ્યા હોવા અંગે પ્રાપ્ત થયેલી માહિતી;

(૨) મુદ્દિત અને ઇલેક્ટ્રોનિક માધ્યમોમાં રાજીનામાંઓનું આવરણ;

(૩) તેમના રાજીનામાઓ બાબતે બાવીસ સભ્યો દ્વારા રાજ્યપાલને સંબોધીને લખાયેલા અલગ-અલગ પત્રોની પ્રાપ્તિ; અને

(૪) સ્પીકર દ્વારા બાવીસ સભ્યોમાંથી છ સભ્યોના રાજીનામાઓ સ્વીકારવામાં આવ્યા, અને બાવીસ સભ્યોના વિશાળ સમૂહમાંથી આ છ સભ્યો કેવી રીતે ભિન્ન હતા તે અંગે કોઈ સંકેત આપવામાં આવ્યો નથી.

આ પૃષ્ઠભૂમિમાં, શ્રી રોહતગીએ રજૂ કર્યું કે જે સંતોષના આધારે મુખ્ય પ્રધાનને સંદેશ મોકલવામાં આવ્યો હતો તે રાજ્યપાલનો સંતોષ સંબંધિત અને પ્રાસંગિક સામગ્રી પર આધારિત હતો. એવું દલીલ કરવામાં આવ્યું કે આ સંદેશ જારી કરતી વખતે રાજ્યપાલે તેમની સંવિધાનિક સત્તાની સીમાઓની અંદર રહીને કાર્ય કર્યું છે, જેમ કે આ સર્વોચ્ચ અદાલતે એસ.આર. બોમ્મઈ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા ૯ (“ એસ.આર. બોમ્મઈ”) અને નેબામ રેનિયા ના નિર્ણયોમાં નિર્ધારિત કર્યું છે. એમ.પી. કોંગ્રેસ પાર્ટી દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજિના સંદર્ભમાં, શ્રી રોહતગીએ રજૂ કર્યું કે:

(૧) કોઈ રાજકીય પક્ષ દ્વારા અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની અરજિ ગ્રાહ્ય નથી;

૯ (૧૯૯૪) ૩ એસ.સી.સી. ૧

(૨) જે રાહતો માગવામાં આવી છે તે હેબિયસ કોર્પસ પ્રકારના ઉપચારના સ્વરૂપની નથી;

(૩) એમ.પી. કોંગ્રેસ પાર્ટીના કોઈપણ નેતાને મળવાની તેમની અનિચ્છા સામે એમ.પી. કોંગ્રેસ પાર્ટીને સભ્યો સુધી પહોંચ મેળવવાની માગ કરવાની હકદાર ગણાવી શકાય નહીં; અને

(૪) રાજીનામું આપનાર બાવીસ સભ્યો સુધી એમ.પી. કોંગ્રેસ પાર્ટીના પદાધિકારીઓને પહોંચવાની મંજૂરી આપવાનો કોઈપણ નિર્દેશ આપવામાં આવે તો તે માત્ર વધુ રાજકીય સોદાબાજી તરફ જ દોરી જશે.

૧૦. સોળ સભ્યો, જેમણે સ્પીકરને પોતાના રાજીનામાં સોંપ્યા હતા (પરંતુ જેમના રાજીનામાં સ્વીકારવામાં આવ્યા નથી), તેમની તરફથી દાખલ કરાયેલ પક્ષકાર તરીકે જોડાવાની અરજીમાં વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મનીંદર સિંહ હાજર રહ્યા. તેમની તરફથી, શ્રી મનીંદર સિંહે રજૂ કર્યું કે:

(૧) બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૮૦ ની જોગવાઈઓના બંને વિધાનસભાના નિર્વાચિત સભ્યને રાજીનામું આપવાનો સંપૂર્ણ અધિકાર છે;

(૨) મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાના અધ્યક્ષે બાવીસ સભ્યોના એક જ સમૂહના ભાગરૂપ એવા છ સભ્યો દ્વારા આપવામાં આવેલા રાજીનામાઓને એક જ દિવસની અવધિમાં સ્વીકારી લીધા અને આમ કરતાં બાકી રહેલા સોળ રાજીનામાપત્રોના સંબંધમાં કોઈપણ તપાસ ન કરવાની પસંદગી કરી છે;

(૩) રાજીનામું અને અયોગ્યતા અલગ-અલગ સંકલ્પનાઓ છે; અને

(૪) રાજ્યપાલે મુખ્યમંત્રીને વિશ્વાસમત બોલાવવા અંગે આપેલી સલાહ સંદર્ભે ન્યાયિક સમીક્ષાનો ઉપયોગ કરવો ચુકિતસંગત નથી.

આ રજૂઆતોને આગ્રહપૂર્વક આગળ ધપાવતા, શ્રી મનીંદર સિંહે શ્રીમંથ બાલાસાહેબ પાટીલ વિ. સ્પીકર, કર્ણાટક વિધાનસભા ૧૧ માં ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠના નિર્ણય પર આધાર મૂક્યો.

૧૧. મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાના સ્પીકરની તરફેથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ ડૉ. અભિષેક મનુ સિંઘવીએ રજૂઆત કરી કે:

૧૦ આઈએ નં. ૪૫૯૪૨ / ૨૦૨૦

૧૧ (૨૦૨૦) ૨ એસસીસી ૫૯૫

(૧) મૂળ પ્રશ્ન એ છે કે શું આ અદાલત અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની અરજી પર જારી કરાયેલ પરમાદેશના રીટ દ્વારા વિધાનસભાના સોળ સભ્યોના રાજીનામા સ્વીકારવા માટે સ્પીકરને દિશા આપી શકે;

(૨) ગવર્નરને ગૃહના પાટલા પર બહુમતી સાબિત કરવા માટે ફ્લોર ટેસ્ટ કરાવવા મુખ્યમંત્રીને દિશાનિર્દેશ આપવાનો કોઈ અધિકારક્ષેત્ર છે, એવી માન્યતામાં ભ્રાંતિ રહેલી છે;

(૩) આ અદાલતે ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવવા અંગેના નિર્દેશનો અમલ કરાવવો યોગ્ય નથી, કારણ કે તેથી કલમ ૧૯૦ હેઠળ સભ્યોના રાજીનામા સંબંધિત બાબતોમાં સ્પીકરને સોંપવામાં આવેલ વિશાળ વિવેકાધિકારને ‘ટૂંકો માર્ગ અપાવી દેવાનો’ (જે રીતે તેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હતું તે પ્રમાણે) પ્રભાવ પડશે.;

(જ) બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯૩(૩)(બી) હેઠળ, રાજીનામું સ્વૈચ્છિક અને અસલી છે કે નહીં તેનો નિર્ધારણ કરવાનો અધિકાર અધ્યક્ષના વિવેકાધિકારમાં આવેલો છે;

(પ) રાજીનામા સંબંધિત મુદ્દાઓનો નિર્ણય કરવાની સ્પીકરની ભૂમિકા, બંધારણ (તેત્રીસમો સુધારો) અધિનિયમ ૧૯૭૪ તથા દસમી અનુસૂચિ હેઠળ પર્સોના ડિક્ઝાઇનેટ તરીકે સ્પીકરની સત્તા દ્વારા વધુ મજબૂત બનાવવામાં આવી છે;

(ડ) વિધાનસભાના સભ્ય દ્વારા આપવામાં આવેલા રાજીનામા અંગે તપાસ હાથ ધરવામાં સ્પીકર દ્વારા વ્યાપક અને અનિવાર્ય વિવેકાધિકારનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે;

(ડ) જ્યારે અયોગ્યતા અને રાજીનામું અલગ અલગ સંકલ્પનાઓ છે, ત્યારે કોઈ સભ્યનું રાજીનામું સ્વીકારવા અથવા નકારવા અંગે અધ્યક્ષનો નિર્ણય બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧૨ના કાર્યક્ષેત્રમાં આવે છે;

(લ) ટ્રસ્ટ મત બોલાવવાના સંદર્ભે આ અદાલતના પૂર્વનિર્ણયો વિધાનમંડળ માટે યોજાયેલી નવી ચૂંટણીઓના પરિપ્રેક્ષ્યમાં ઉદ્ભવ્યા છે, ચાલુ રહેલી વિધાનસભાના પરિપ્રેક્ષ્યમાં નહીં; અને

(લ) મુખ્યમંત્રી શ્રી કમલ નાથના નેતૃત્વ હેઠળની સરકારે અગાઉથી જ અવિશ્વાસના ત્રણ પ્રસ્તાવોનો સામનો કર્યો છે અને વધુ એક અવિશ્વાસનો પ્રસ્તાવ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે.

ઉપરોક્ત રજૂઆતો સિવાય, ડૉ. સિંઘવીએ રજૂ કર્યું કે સોળ સભ્યોના કથિત રાજીનામા ખરા અને સ્વૈચ્છિક છે કે કેમ તે મુદ્દે એક મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે અને આ મુદ્દે રાજ્યપાલનું તાત્કાલિક ધ્યાન આવશ્યક છે. વિશેષ કરીને, નીચે જણાવેલ પરિસ્થિતિઓ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો:

(૧) બેંગલુરુમાં રોકાયેલા હોવાનું (ડૉ. સિંઘવીના કહેવા મુજબ) જણાવાતા સોળ સભ્યોમાંથી કોઈપણ કર્ણાટક રાજ્ય છોડવા તૈયાર નથી;

(૨) કોઈપણ સભ્યએ પોતાના સગા-સંબંધીને પણ મળવાની કોઈ વૃત્તિ દર્શાવી નથી;

(૩) સભ્યો દ્વારા રાજીનામા પત્રો સ્વયં અધ્યક્ષ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યા નહોતા, પરંતુ તે પહેલાં ઇમેલ દ્વારા મોકલવામાં આવ્યા હતા અને અનુસરે ભારતીય જનતા પાર્ટીના નેતાઓ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા;અને

(૪) સભ્યો દ્વારા આપવામાં આવેલ રાજીનામાના ત્રણ સમૂહો (સાત, છ અને છ) ત્રણ વ્યક્તિઓના હસ્તલેખમાં લખાયેલા હતા.

ડૉ. સિંઘવીએ, જોકે, સ્પષ્ટ કર્યું કે ૧૩ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ મંત્રી રહેલા છ સભ્યોને અયોગ્યતા અંગેની નોટિસો જારી કરવામાં આવી હતી, પરંતુ સ્પીકરે અંતે ૧૪ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ તેમના રાજીનામાં સ્વીકારી લીધા હતા।

૧૨. ઉપરોક્ત રજૂઆતોને વધુ સ્પષ્ટ કરતાં, ડૉ. અભિષેક મનુ સિંઘવીએ દલીલ કરી કે ભાજપે હાથ ધરેલી આ પ્રક્રિયાનું ઉદ્દેશ દસમું અનુસૂચિમાં સમાયેલ ૨/૩ ની શરતને બાજુએ કાઢવાનો માર્ગ શોધવાનો છે, જે ચાલુ ‘ ગૃહ ’ માં બાવીસ

સભ્યોના રાજીનામાઓ ગોઠવીને કરવામાં આવી રહ્યું છે. રજૂઆત એવી છે કે જો સભ્યોના રાજીનામા સ્વીકારવા અંગે અધ્યક્ષ દ્વારા નિર્ણય લેવાય તે પહેલાં વિશ્વાસમત યોજવામાં આવે, તો આજદિન સુધી જેમના રાજીનામા સ્વીકારવામાં આવ્યા નથી એવા સોળ સભ્યોને મતદાનથી દૂર રહેવાનો માર્ગ મોકળો થશે. એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે તેમનું મતદાનથી દૂર રહેવું, હાજર અને મતદાન કરનાર સભ્યોની સંખ્યાબળમાં ફેરફાર લાવશે, અને તેથી ગૃહમાં આવશ્યક બહુમતીમાં ફેરફાર કરીને વિશ્વાસમતના પરિણામને અસર કરશે. જો વર્તમાન સરકાર ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવે, તો એવી આશંકા વ્યક્ત કરવામાં આવી છે કે ત્યારબાદ આ સોળ સભ્યોને નવી સરકાર દ્વારા મંત્રીપદો આપવામાં આવી શકે. ડૉ. સિંઘવીએ રજૂ કર્યું કે અયોગ્યતા અંગેની અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી છે, જેના પર નોટિસો જારી કરવામાં આવી છે, અને જો ગૃહનો કોઈ સભ્ય અયોગ્ય ઠરે, તો તેનાથી કાયદામાં કલ્પાયેલ પરિણામો ઉપસ્થિત થશે.

૧૩. રાજ્યપાલના નિર્ણય સામેનો આક્ષેપનો મૂળ સાર એવો છે કે નવી ચૂંટણી પછી ગૃહની રચનાના અનુસંધાનમાં રાજ્યપાલની સત્તાઓ અને વિધિવત રચાયેલ વિધાનસભા સંબંધિત તેમની સત્તાઓ વચ્ચે સ્પષ્ટ ભેદ છે. રજૂઆત અનુસાર, એવો કોઈ પૂર્વદષ્ટાંત નથી જેમાં રાજ્યપાલે કાર્યરત વિધાનસભામાં બહુમતી પરીક્ષણ યોજવાનો નિર્દેશ આપ્યો હોય. ડૉ. સિંઘવીએ રજૂ કર્યું કે ૧૯ સપ્ટેમ્બર ૧૯૭૬ના રોજ મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાના કાર્યસંચાલનના નિયમો ૧૨માં, બંધારણ (૩૩મો) સુધારા અધિનિયમ, ૧૯૭૪ દ્વારા અનુચ્છેદ ૧૯૦માં

કરાયેલા સુધારા અનુસંધાને, સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો. નિયમ ૨૭૬ (૧) – ખા ‘ માં નીચેની જોગવાઈઓ સમાવિષ્ટ છે:

૧/૪ ૧&[ખ] ૧/૨– જો અધ્યક્ષને ત્યાગપત્ર ડાક દ્વારા અથવા કોઈ અન્ય વ્યક્તિ વિશેષ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય, તો ત્યાગપત્ર સ્વેચ્છાથી આપવામાં આવ્યું છે તથા ચથાર્થ છે કે નહીં તે અંગે સંતોષ મેળવવા માટે અધ્યક્ષ એવી તપાસ કરી શકશે, જેવી તે આવશ્યક માને; જો અધ્યક્ષને, પોતે અથવા વિધાન સભા સચિવાલયની એજન્સી દ્વારા અથવા એવી અન્ય એજન્સી દ્વારા જેને તે યોગ્ય માને, સંક્ષિપ્ત તપાસ કરાવ્યા પછી એવો સંતોષ થાય કે ત્યાગપત્ર સ્વેચ્છાપૂર્વક આપવામાં આવ્યું નથી અથવા ચથાર્થ નથી, તો તે ત્યાગપત્ર સ્વીકારશે નહીં.

રાજ્યપાલના સત્તાધિકાર હેઠળ જારી કરાયેલ પ્રકાશન નોંધની અનુવાદિત નકલ નોંધપોથીમાં મૂકવામાં આવી છે.

ડૉ. સિંઘવીએ આગ્રહ કર્યો કે રાજ્યોની વિધાનસભાના અધ્યક્ષ માટે રાજીનામા અને અયોગ્યતાના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવા માટે અંદાજે બે અઠવાડિયાનો સમય માંગવો વાજબી છે. ડૉ. સિંઘવીએ વધુમાં રજૂ કર્યું કે જ્યારે કર્ણાટકની સરકારની રચના સંબંધિત તાજેતરનો બંધારણીય વિવાદ આ અદાલત સમક્ષ આવ્યો હતો, ત્યારે શરૂઆતમાં ૧૧ જુલાઈ ૨૦૧૮ના રોજ એવો આદેશ કરવામાં આવ્યો હતો કે સભ્યોએ અધ્યક્ષ સમક્ષ હાજર થવું અને અધ્યક્ષે તાત્કાલિક નિર્ણય લેવો. ત્યારબાદ, જોકે, ૧૨ જુલાઈ ૨૦૧૮ અને ૧૭ જુલાઈ ૨૦૧૮ના આદેશો દ્વારા અગાઉનો નિર્દેશ સ્થગિત કરવામાં આવ્યો હતો, અને આ અદાલતે સ્પષ્ટ કર્યું

હતું કે રાજીનામા સંબંધિત બાબતોમાં નિર્ણય લેવાની અધ્યક્ષની સત્તા પર કોઈ બંધન મૂકી શકાય નહીં.

૧૪. સોળ સભ્યોની તરફથી દાખલ કરવામાં આવેલી પક્ષકાર તરીકે જોડવાની આંતરિમ અરજી ગંભીર ટીકા નો વિષય બની છે. આ આઈ.એ.ના સમર્થનમાં દાખલ કરવામાં આવેલા સોગંદનામાઓ જે રીતે ૧૨ “મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભા નિયમો”

દાખલ કરવામાં આવી છે અને વકાલતનામામાં રહેલ હસ્તાક્ષરોમાંથી એક અંગે શંકા ઉઠાવવામાં આવી છે. વૈકલ્પિક રીતે, એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાના સચિવાલયને અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ પ્રાપ્ત થયો છે. મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભા નિયમોના નિયમ ૧૪૩ હેઠળ, અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ અંગેનો નિર્ણય દસ દિવસની અંદર લેવો આવશ્યક છે, જેને ડૉ. સિંઘવીએ વાજબી સમયગાળો શું ગણાય છે તેનું સૂચક ગણાવ્યું. ડૉ. સિંઘવીએ રજૂ કર્યું કે વિધાનમંડળનું સત્ર ચાલુ હોય ત્યારે સરકારને બહુમતી પ્રાપ્ત છે કે કેમ તેની કસોટી કરવાની એકમાત્ર રીત નિયમ ૧૪૩ હેઠળ રજૂ કરાયેલ અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ દ્વારા જ છે.

૧૫. રાજ્યપાલના તા. ૧૪ માર્ચ ૨૦૨૦ના સંદેશાવ્યવહારને પડકારતાં, ડૉ. સિંઘવીએ રજૂ કર્યું કે ગૃહના ફ્લોર પર વિશ્વાસ મત લેવડાવવાનો નિર્દેશ આપતાં રાજ્યપાલે અનુચ્છેદ ૧૭૪ અને ૧૭૫(૨) પર આધાર રાખવાનો દાવો કર્યો હતો, જેમાંથી કોઈપણ રાજ્યપાલને એવી સત્તા આપતું નથી. એવો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો કે રાજ્યપાલે એ જ દિવસના પૂર્વવર્તી સંદેશાવ્યવહારને અનુસરીને, જેમાં અન્ય બાબતો સાથે મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભામાં ભાજપના

મુખ્ય સચેતક તરફથી થયેલ સંદેશાવ્યવહાર પણ સમાવેશ પામતો હતો, વિશ્વાસ મત માંગ્યો હતો. નેબામ રેબિયા ના ચુકાદા પર વિસ્તૃત ચર્ચા કરતાં, એવો પ્રતિવાદ કરવામાં આવ્યો છે કે બંધારણીય ખંડપીઠે ઠરાવ્યું છે કે રાજ્યપાલ દ્વારા વિધાનસભાને મોકલવામાં આવતો કોઈપણ સંદેશ માત્ર મંત્રિસભાની સહાય અને સલાહના આધારે જ હોઈ શકે. પ્રતિવાદ એવો છે કે જ્યાં મંત્રિસભાએ પોતાની સહાય અને સલાહ અર્પી ન હોય તેવી પરિસ્થિતિમાં, ખાસ કરીને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧૨માં રહેલ જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં લેતાં, રાજ્યપાલને વિધાનસભાના વિધેયકીય કારોબારમાં હસ્તક્ષેપ કરવાની મુક્તતા નહોતી. ભાજપ, મુખ્ય વિરોધ પક્ષ તરીકે, કોઈ ઉપાય વિના રહેતું નથી, કારણ કે તેને અવિશ્વાસનો પ્રસ્તાવ રજૂ કરવાની છૂટ છે, એમ પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું. સારાંશરૂપે, સ્પીકરની તરફથી ડૉ. સિંઘવીની રજૂઆત એવી હતી કે હાલના કેસમાં ઊભી થયેલી પરિસ્થિતિઓમાં જો રાજ્યપાલના હસ્તક્ષેપને મંજૂરી આપવામાં આવે, તો તે રાજ્યપાલને વિધાનસભાની બંધારણીય સ્થિતિને ક્ષીણ કરતી એક અતિ-વિધાનિક સત્તા તરીકે કાર્ય કરવાની મંજૂરી આપશે. વર્તમાન કેસમાં વધુમાં એવું પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે કોરોનાવાયરસ (કોવિડ-૧૯) ના પ્રકોપના પરિણામે રાજસ્થાન, મધ્ય પ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, છત્તીસગઢ, ઓડિશા અને કેરળની વિધાનસભાઓના ચાલુ સત્રોને તાજેતરમાં મુલતવી રાખવામાં આવ્યા છે અને તેથી વર્તમાન કેસમાં મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાની કાર્યવાહી મુલતવી રાખવાનો સ્પીકરનો નિર્ણય કોઈ રીતે અયોગ્ય કે અસામાન્ય નહોતો.

૧૬. અંતે, એવો નિવેદન કરવામાં આવ્યો છે કે એસ.આર. બોમ્મઈ માં નવ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠનો નિર્ણય એવી પરિસ્થિતિ સાથે સંબંધિત હતો જેમાં રાજ્યપાલે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૫૬ હેઠળ અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો અને તે એવી પરિસ્થિતિમાં લાગુ પડતો નહોતો જેમાં રાજ્યપાલે વિશ્વાસમત લેવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. ડૉ. સિંઘવીએ રજૂ કર્યું કે રાજ્યમાં રાષ્ટ્રપતિ શાસનની જાહેરાત થયા પછી રાજ્યપાલની સત્તાઓના ઉપયોગ પરની મર્યાદાઓ નોંધપાત્ર રીતે ઘટી જાય છે. તેથી, એસ.આર. બોમ્મઈ ના નિર્ણયને આ આધારે ભિન્ન ગણાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો કે તે એવી પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતો નથી જેમાં રાજ્યપાલે ચાલુ ‘ વિધાનસભા ’ માં વિશ્વાસમત લેવાનું ફરજિયાત કર્યું હોય.

૧૭. મધ્ય પ્રદેશના મુખ્યમંત્રી તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી કપિલ સિબલે ડૉ. સિંઘવીએ રજૂ કરેલી દલીલોનું સમર્થન કર્યું અને આગ્રહપૂર્વક રજૂ કર્યું કે વર્તમાન પરિસ્થિતિ વિશિષ્ટ છે કારણ કે: (૧) મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભામાં બહુમતી હોવાનો દાવો કરવા માટે રાજ્યપાલ સમક્ષ કોઈપણ હાજર થયું નથી; અને

(૨) જ્યારે ગૃહ સત્રમાં હોય ત્યારે રાજ્યપાલે બહુમતી પરીક્ષણ માંગ્યું હોય એવો આ પોતાની જાતનો પ્રથમ કેસ છે.

શ્રી સિબ્બલે દલીલ કરી છે કે ચાલુ વિધાનસભાના ગૃહમંડપમાં વિશ્વાસમત યોજવાનો આદેશ આપવાની રાજ્યપાલની સત્તા અંગે નેબામ રેબિયામાં બંધારણીય પીઠ દ્વારા કરવામાં આવેલા અવલોકનો માત્ર ઓબિટર છે. નેબામ

રેબિયામાં બંધારણીય પીઠ સમક્ષનો મામલો એવી પરિસ્થિતિને લગતો હતો જેમાં રાજ્યપાલે સ્પીકરને હટાવવાના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવા માટે વિધાનસભાની બેઠકની તારીખ આગળ ધપાવી હતી. રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે નેબામ રેબિયા આ પ્રસ્તાવ માટે પૂર્વનિર્ણય નથી કે રાજ્યપાલને વિધાનસભા, જે યોગ્ય રીતે રચાઈ ગઈ છે અને સત્રમાં છે, તેના ગૃહમંડપમાં વિશ્વાસમત લેવડાવવાની માંગ કરવાનો અધિકાર છે. શ્રી સિબ્બલે રજૂ કર્યું કે રાજ્યપાલની સત્તાને માન્યતા આપવાના પરિણામે ચૂંટાયેલી સરકારને પાડી પાડવા તથા લોકશાહી શાસનના માળખાઓને ધ્વસ્ત કરવા બંનેને પ્રોત્સાહન મળશે. શ્રી સિબ્બલની રજૂઆતો મુજબ, જ્યાં ગૃહ સત્રમાં ન હોય ત્યાં રાજ્યપાલને ગૃહને બોલાવવાની સત્તા હશે. કારણ કે અનુચ્છેદ ૧૬૮ હેઠળ રાજ્યપાલ વિધાનમંડળનો એક ભાગ છે, જો ગૃહ સત્રમાં ન હોય તો, હકીકતો દર્શાવે છે કે વર્તમાન સરકારે પોતાનું બહુમતી સમર્થન ગુમાવ્યું છે, તેવી સ્થિતિમાં રાજ્યપાલ માટે વિશેષ સત્ર બોલાવવું ખુલ્લું છે. તેમ છતાં, ડૉ. સિંઘવીની રજૂઆતની સમાન ધારામાં, શ્રી સિબ્બલે આગ્રહ કર્યો કે જ્યારે ગૃહ સત્રમાં હોય ત્યારે રાજ્યપાલ માટે આ માર્ગ ખુલ્લો નથી અને એવી પરિસ્થિતિમાં એકમાત્ર ઉપાય અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવ લાવીને એ તપાસવાનો છે કે હાલની સરકારને ગૃહનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત છે કે નહીં.

૧૮. રાજ્યપાલ દ્વારા વિશ્વાસમત માગી લેવા અંગે સત્તાના ઉપયોગના સંદર્ભે, એવું રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે:

(૧) રાજ્યપાલને પોતાના કબજામાં રહેલી સામગ્રીના આધારે વસ્તુનિષ્ઠ સંતોષ અસ્તિત્વમાં હોવો આવશ્યક છે;

(૨) ભૌતિક ચકાસણીના અભાવે, માત્ર સભ્યો દ્વારા રાજીનામાં રજૂ કરવામાં આવ્યા હોય તે કારણસર વિશ્વાસમત મેળવવા રાજ્યપાલે સત્તાનો માન્ય ઉપયોગ કર્યો હતો એવું કહી શકાય નહીં;

(૩) રાજ્યપાલ પાસે એવું નિષ્કર્ષ કાઢવા માટે કોઈ સામગ્રી નહોતી કે સોળ સભ્યોએ પોતાના રાજીનામાં સ્વૈચ્છિક રીતે રજૂ કર્યા હતા; અને

(૪) દેશમાં વિધાનિક ઇતિહાસ દર્શાવે છે કે લઘુમતી સરકારો ટકી રહી છે અને જ્યાં સુધી એવું દર્શાવવામાં ન આવે કે માત્ર રાજીનામાં રજૂ કરવાથી જ વર્તમાન સરકાર પ્રત્યેનો વિશ્વાસ વાસ્તવમાં ગુમાવ્યો હતો, ત્યાં સુધી રાજ્યપાલ માટે એવો નિષ્કર્ષ કાઢવો ખુલ્લો નથી કે સોળ સભ્યોની કાર્યવાહીથી સરકારમાં વિશ્વાસનો અભાવ સર્જાશે.

સારાંશરૂપે અને મૂળ વાત એ છે કે, જ્યારે ડૉ. સિંહવી અને શ્રી સિબલે બંનેએ ચાલુ વિધાનસભામાં વિશ્વાસમત માંગવા માટે રાજ્યપાલની સત્તાના અસ્તિત્વનો ઇનકાર કર્યો, ત્યારે શ્રી સિબલની રજૂઆતોનો આ અંગ એવો છે કે, જો રાજ્યપાલ પાસે આવી સત્તા હોય પણ, તે સત્તાનો ઉપયોગ તે સત્તાની મર્યાદાની હદ બહારનો હતો. શ્રી સિબલની રજૂઆત એ છે કે રાજ્યપાલ પાસે એવા કોઈ તથ્યો ઉપલબ્ધ નહોતાં કે જેઓથી એ દર્શાવી શકાય કે કાર્યરત સરકાર બહુમતી ગુમાવી ચૂકી હતી. અંતમાં, શ્રી કપિલ સિબલે એ પણ રજૂ કર્યું કે સોળ સભ્યોને દિલ્લી વિમાનમથકના ઉચ્ચ સુરક્ષા ક્ષેત્રમાંથી ચાર્ટર્ડ ઉડાન દ્વારા બેંગલુરુ લઈ જવામાં આવ્યા છે, જ્યાં તેમને એક રિસોર્ટમાં રાખવામાં આવ્યા છે. શ્રી સિબલે રજૂ કર્યું કે આ સોળ સભ્યો તરફથી આ અદાલત સમક્ષ કરવામાં આવેલું

નિવેદન, કે તેઓ સ્પીકર સમક્ષ હાજર થવા અથવા ગૃહની કાર્યવાહીમધ્યે ભાગ લેવા તૈયાર નથી, તે તેઓને બંધક સ્થિતિમાં રાખવામાં આવ્યા હોવાનો એક પ્રબળ સંકેત છે.

૧૯. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય તરફથી હાજર રહેલા વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી વિવેક ટંખાએ ડૉ. અભિષેક મનુ સિંઘવી અને વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી કપિલ સિબ્બલે રજૂ કરેલી દલીલોનું સમર્થન કર્યું છે. સરકારિયા આયોગના અહેવાલમાં સમાવાયેલ કેટલીક ટિપ્પણીઓ પર આધાર રાખવા ઉપરાંત, શ્રી વિવેક ટંખાએ રજૂ કર્યું કે રાજ્યપાલનું પત્ર સમયપૂર્વ હતું, કારણ કે સોળ સભ્યોના રાજીનામાઓ હજી સુધી સ્પીકર દ્વારા સ્વીકારવામાં આવ્યા ન હતા. એવી દલીલ કરવામાં આવી કે સ્પીકર દ્વારા નિર્ણયના અભાવે, રાજ્યપાલે સરકાર અલ્પમતીમાં છે એવો મત બનાવવો યોગ્ય ન હતો.

૨૦. એ જ પ્રકારની દલીલો અપનાવીને, મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાના સચિવાલય તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી હરિન પી. રાવલે રજૂ કર્યું કે ભાજપ સાથે સંબંધિત ચોપન સભ્યો દ્વારા મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભા સમક્ષ દાખલ કરાયેલ સોગંદનામું અવિશ્વાસનો પ્રસ્તાવ તરીકે ગણવામાં આવવાની સંભાવના છે.

૨૧. શ્રી તુષાર મહેતા, ભારતના સોલિસિટર જનરલ, મધ્ય પ્રદેશના રાજ્યપાલ વતી હાજર રહ્યા અને રજૂ કર્યું કે:

(૧) રાજ્યની વિધાનસભાના સભ્યોના બહુમતી સમર્થનનો લાભ વર્તમાન સરકારને પ્રાપ્ત છે કે કેમ, તે પ્રશ્ન તે રાજ્યના રાજ્યપાલનો એકમાત્ર વિશેષ અધિકાર છે;

(૨) વિધાનસભામાં પદાધિકારી સરકાર બહુમતીનો આધાર યથાવત્ ભોગવે છે કે કેમ તે બાબતે રાજ્યપાલની સંતુષ્ટિ ન્યાયિક પુનર્વિલોકનના ન્યાયાલય દ્વારા વ્યવહાર્ય ધોરણોની હદ બહાર છે, અને આ અદાલતે “રાજકીય ગૂંચવણ” માં પ્રવેશ કરવા સામે સાવચેત રહેવું જોઈએ;

(૩) રાજ્યપાલે કઈ રાજકીય પક્ષને વિધાનસભામાં બહુમતી પ્રાપ્ત છે તે અંગે કોઈ નિર્ણય લીધો નથી, પરંતુ માત્ર એટલી પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ નિશ્ચિતતા પર પહોંચ્યા છે કે હાલની સરકારને સદનમાં બહુમતીનો આધાર યથાવત્ પ્રાપ્ત છે કે કેમ તે અંગે શંકા અસ્તિત્વમાં છે; અને

(૪) તે એક સુપ્રતિષ્ઠિત સિદ્ધાંત છે કે, જ્યારે સત્તાસીન સરકાર વિધાનસભામાં બહુમતીનો ટેકો યથાવત્ ભોગવે છે કે નહીં તે અંગે કોઈ શંકા ઊભી થાય, ત્યારે શક્ય તેટલા ટૂંકા સમયમાં યોજાતી ફ્લોર ટેસ્ટ યોગ્ય ઉપાય છે.

રાજ્ય વિધાનમંડળો સંબંધિત બંધારણીય જોગવાઈઓ

૨૨. ભારતના બંધારણનો ભાગ ૬ રાજ્યો અંગે વ્યવસ્થા કરે છે. ભાગ ૬ નો અધ્યાય ૩ રાજ્યના વિધાનમંડળો સંબંધિત જોગવાઈઓ સમાવે છે. અનુચ્છેદ ૧૬૮(૧) મુજબ દરેક રાજ્યમાં “ગવર્નરનો સમાવેશ ધરાવતું એક વિધાનમંડળ રહેશે” અને કેટલીક રાજ્યોમાં (મધ્ય પ્રદેશ સહિત) બે ગૃહો તથા અન્ય

રાજ્યોમાં એક ગૃહ રહેશે. અનુચ્છેદ ૧૭૪(૧) રાજ્યના વિધાનમંડળના દરેક ગૃહને, “તે યોગ્ય માને તેવા સમય અને સ્થળે બેઠક માટે બોલાવવાની” સત્તા ગવર્નરને સોંપે છે. તેમ છતાં, એક સત્રના અંત અને આગામી સત્રના પ્રારંભ વચ્ચેનો સમયગાળો છ માસથી વધુ ન હોવો જોઈએ. અનુચ્છેદ ૧૭૪(૨) ગવર્નરને (૧) ગૃહનું સત્ર સમાપ્તિ કરવું; અને (૨) વિધાનસભા વિઘટિત કરવી, તેવી સત્તા સોંપે છે. અનુચ્છેદ ૧૭૫(૧) ગવર્નરને વિધાનસભાને સંબોધવાનો અધિકાર આપે છે. અનુચ્છેદ ૧૭૫(૨) મુજબ ગવર્નર રાજ્યના વિધાનમંડળના ગૃહ અથવા ગૃહોને સંદેશા મોકલી શકે છે. અનુચ્છેદ ૧૭૬ સામાન્ય ચૂંટણી પછીના સત્રના પ્રારંભે તથા દર વર્ષની પ્રથમ બેઠકના પ્રારંભે ગવર્નર દ્વારા વિધાનસભાને વિશેષ સંબોધન અંગે જોગવાઈ કરે છે. ગવર્નરને સોંપવામાં આવેલી સત્તાઓ સામાન્ય રીતે અનુચ્છેદ ૧૬૩(૧) ની જોગવાઈઓ મુજબ મંત્રિપરિષદની સહાય અને સલાહના આધારે વપરાય છે. અનુચ્છેદ ૧૬૩(૧) મુજબ મુખ્ય પ્રધાનને મથાળા તરીકે ધરાવતી મંત્રિપરિષદ, ગવર્નરને “તેમના કાર્યોના નિર્વહમાં સહાય અને સલાહ આપશે”, સિવાય કે જ્યાં બંધારણ ગવર્નરને “તેમના કાર્યો અથવા તેમાંથી કોઈ કાર્ય પોતાનાં વિવેકાધિકારે” કરવા આવશ્યક બનાવે છે.

૨૩. અનુચ્છેદ ૧૮૦ માં “બેઠકો ખાલી થવા” અંગેની જોગવાઈઓ સમાવિષ્ટ છે. અનુચ્છેદની કલમ (૩) માં આમ જણાવવામાં આવ્યું છે:

“ (૩) જો રાજ્યના વિધાનમંડળના કોઈ ગૃહનો સભ્ય—

(એ) અનુચ્છેદ ૧૯૧ ની કલમ (૧) અથવા કલમ (૨) માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ નિર્દેશનાઓમાંથી કોઈને આધીન બને; અથવા

(બી) પોતાના હસ્તાક્ષર હેઠળ લેખિતરૂપે સ્પીકર અથવા અધ્યક્ષને, જે લાગુ પડતું હોય તે મુજબ, સંબોધીને પોતાની બેઠકનો રાજીનામું આપે છે અને તેનું રાજીનામું સ્પીકર અથવા અધ્યક્ષ દ્વારા, જે લાગુ પડતું હોય તે મુજબ, સ્વીકારવામાં આવે છે, તો ત્યારબાદ તેની બેઠક ખાલી થશે: પરંતુ, ઉપ-ખંડ (બી) માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ રાજીનામાના કિસ્સામાં, પ્રાપ્ત થયેલી માહિતી પરથી અથવા અન્ય રીતે અને તે યોગ્ય માને તેવી તપાસ કર્યા પછી, સ્પીકર અથવા અધ્યક્ષ, જે લાગુ પડતું હોય તે મુજબ, એ બાબતે સંતુષ્ટ થાય કે આવું રાજીનામું સ્વૈચ્છિક નથી અથવા અસલી નથી, તો તે આવું રાજીનામું સ્વીકારશે નહીં.”

કલમ ૧૯૦ની ઉપકલમ (બી) ની ખંડ (૩) સૂચવે છે કે જ્યારે કોઈ સભ્ય ‘પોતાની બેઠકેથી રાજીનામું આપે’ અને તે રાજીનામું, જે પ્રસંગે લાગુ પડે તે મુજબ, અધ્યક્ષ અથવા સભાપતિ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવે ત્યારે તે બેઠક ‘તત્ક્ષણે ખાલી થઈ જશે’. કલમ ૧૯૦ની ખંડ (૩) ની ઉપકલમ (બી) ની જોગવાઈઓમાં સભ્યના રાજીનામાને અધ્યક્ષ દ્વારા સ્વીકારવા અંગેની વિશિષ્ટ જોગવાઈ સમાવવા માટે સંવિધાન (તેત્રીસમો સુધારો) અધિનિયમ ૧૯૭૪ દ્વારા સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો. ‘તત્ક્ષણે ખાલી થઈ જશે’ એવો પ્રયોગ દર્શાવે છે કે જગ્યા ખાલી પડવાની સ્થિતિ માત્ર અધ્યક્ષ દ્વારા, અથવા જે પ્રસંગે લાગુ પડે તે મુજબ, ગૃહના સભાપતિ દ્વારા રાજીનામું સ્વીકારવામાં આવ્યા પછી જ ઊભી થાય છે. કલમ ૧૯૦ની ખંડ (૩) ના પરંતુકમાં સૂચવાયું છે કે જો અધ્યક્ષ અથવા

સભાપતિને એ બાબતે સંતોષ ન થાય કે રાજીનામું ‘સ્વૈચ્છિક અથવા અસલ’ છે, તો તે સ્વીકારવામાં આવશે નહીં. આ સંતોષ પર પહોંચતા પહેલાં, પરંતુક મુજબ અધ્યક્ષ અથવા સભાપતિએ (જે પ્રસંગે લાગુ પડે તે મુજબ) યોગ્ય માનવામાં આવે તેવી તપાસ કરવી આવશ્યક છે. આ જોગવાઈઓ સંવિધાનિક સુધારા દ્વારા એ હેતુસર લાવવામાં આવી હતી કે વિધાનમંડળના ચૂંટાયેલા સભ્યોનું સભ્યપદ બળજબરી અથવા ખોટી રજૂઆતના કારણે જમ ન થાય તે માટે રક્ષણ મળે. સંવિધાનિક સુધારાને અનુસરી રહેલા હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનમાં તેનો હેતુ નીચે મુજબ સમજાવવામાં આવ્યો હતો:

...તાજેતરના ભૂતકાળમાં એવા પ્રસંગો બન્યા છે કે જેમાં વિધાનસભાના સભ્યોને તેમની સભ્યતાનો રાજીનામો આપવા માટે બળજબરીના ઉપાયો અપનાવવામાં આવ્યા છે. જો આ બાબતને રોકવામાં નહીં આવે, તો વિધાનમંડળો માટે સંવિધાનની જોગવાઈઓ અનુસાર કાર્ય કરવું મુશ્કેલ બની શકે છે. તેથી, ઉપરોક્ત બે અનુચ્છેદોમાં એવો સુધારો કરવાની દરખાસ્ત છે કે જેમાં સ્પીકર અથવા ચેરમેન દ્વારા રાજીનામાની સ્વીકાર્યતા અંગેની આવશ્યકતા લાદવામાં આવે અને એવી જોગવાઈ કરવામાં આવે કે જો સ્પીકર અથવા ચેરમેન, તેને યોગ્ય લાગે તેવી તપાસ કર્યા પછી, એથી સંતુષ્ટ થાય કે રાજીનામું સ્વૈચ્છિક અથવા અસલી નથી, તો તે રાજીનામું સ્પીકર અથવા ચેરમેન દ્વારા સ્વીકારવામાં નહીં આવે.

૨૪. રાજીનામા સ્વીકારવામાં અને અયોગ્યતા નક્કી કરવામાં સ્પીકરની ભૂમિકા અંગે આ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોની પીઠે શ્રીમંથ બાલાસાહેબ પાટીલ વિ.

કર્ણાટક વિધાનસભા ૧૩ માં નિર્ણય આપ્યો હતો. સુધારેલ અનુચ્છેદ ૧૯૦(૩) (બી) ની જોગવાઈઓનું વિસ્તૃત વર્ણન કરતાં, ચુકાદામાં નીચેના સિદ્ધાંતો નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા છે: (૧) વિધાનસભાના સભ્યને પદ પર ચાલુ રહેવું કે નહીં તે નક્કી કરવાની એકમાત્ર વિશેષ સત્તા પ્રાપ્ત છે;

(૨) જે સભ્ય રાજીનામું આપવા ઇચ્છે છે, તેને પદ પર ચથાવત્ રહેવા માટે બળજબરી કરી શકાશે નહીં;

(૩) રાજીનામું, જે તે પરિસ્થિતિ મુજબ, અધ્યક્ષ અથવા સભાપતિ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવવું આવશ્યક છે;

(૪) સભ્યે ધારણ કરેલી બેઠક રાજીનામું સ્વીકારવામાં આવે ત્યાર પછી જ ખાલી પડે છે;

૧૩ (૨૦૨૦) ૨ એસ.સી.સી. ૫૯૫

(૫) સ્પીકરની ભૂમિકા એ નિર્ધારિત કરવાની છે કે રાજીનામું “સ્વૈચ્છિક છે કે ખરું”;

(૬) અધ્યક્ષનો સંતોષ પ્રાપ્ત થયેલી માહિતીના આધારે અથવા અન્ય રીતે તથા યોગ્ય માનવામાં આવે તેવી તપાસ કર્યા બાદ આધારિત હોવો જોઈએ;

(૭) જોકે, “જિન્યુઇન” શબ્દની વ્યાખ્યા આપવામાં આવી નથી, પરંતુ તેનો અર્થ રાજીનામાના પત્રની પ્રામાણિકતા એવો થાય છે; અને

(૮) જોકે, “સ્વૈચ્છિક” અભિવ્યક્તિની વ્યાખ્યા આપવામાં આવી નથી, તેમ છતાં તેનો અર્થ એવો થશે કે રાજીનામું બળપ્રયોગ અથવા દબાણની ધમકીનું પરિણામ ન હોવું જોઈએ.

આ અદાલતની ત્રણ-ન્યાયાધીશીય પીઠ તરફથી બોલતાં ન્યાયમૂર્તિ એન વી રમણા એ અધ્યક્ષને સોંપવામાં આવેલી ભૂમિકા વિષે વિગતવાર સમજાવતા જણાવ્યું:

“૭૯. ત્રીજું, જો સ્પીકરનો સંતોષ થાય કે રાજીનામું “સ્વૈચ્છિક અથવા અસલી નથી”, તો સ્પીકર રાજીનામું નામંજૂર કરી શકે છે. અહીં, કર્ણાટક વિધાનસભાના કાર્યપદ્ધતિ અને કાર્યસંચાલનના નિયમોના અધ્યાય ૨૨, નિયમ ૨૦૨(૨) તરફ અમારું ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું છે [...] નિયમને બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯૦(૩)(બી) અને તેની જોગવાઈ સાથે સુસંગત રીતે વાંચતાં, સ્પષ્ટ થાય છે કે સ્પીકરનો સંતોષ પ્રાપ્ત થયેલી માહિતીના આધાર પર અને તે યોગ્ય માને તેવી તપાસ કર્યા પછીનો હોવો જોઈએ. ઉપરોક્ત પાસાઓ માટે વ્યાપક તપાસ આવશ્યક નથી અને ગૃહના વડા એવા સ્પીકરનો અનુભવ ધ્યાનમાં લેતાં, તેમની પાસેથી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે તેઓ જરૂરી તેવી તપાસ કરીને આદેશ પસાર કરે. જો કોઈ સભ્ય તેમની સમક્ષ હાજર થાય અને લેખિતમાં પત્ર આપે, તો તપાસ મર્યાદિત તપાસ હોઈ શકે. પરંતુ જો તેમને એવી માહિતી મળે કે કોઈ સભ્યે દબાણ હેઠળ પોતાનું રાજીનામું રજૂ કર્યું છે, તો રાજીનામું સ્વૈચ્છિક અને અસલી હતું કે નહીં તે નિશ્ચિત કરવા માટે તેઓ ઔપચારિક તપાસ શરૂ કરવાનો વિકલ્પ પસંદ કરી શકે.

આ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે અંતે આ રીતે ઠરાવ્યું:

“૮૩. ઉપરોક્ત અમારી ચર્ચાના પ્રકાશમાં, અમે ઠરાવીએ છીએ કે સ્પીકર રાજીનામું માત્ર ત્યારે જ નકારી શકે જ્યારે તપાસથી એ દર્શિત થાય કે તે “સ્વૈચ્છિક” અથવા “અસલ” નથી. તપાસની મર્યાદા એટલી જ હોવી જોઈએ કે સભ્ય પોતાની સ્વતંત્ર ઇચ્છાથી પોતાની સભ્યતા છોડવાનો ઇરાદો ધરાવે છે કે નહીં તે નિશ્ચિત કરવામાં આવે. એકવાર એ દર્શિત થઈ જાય કે સભ્ય પોતાની સ્વતંત્ર ઇચ્છાથી રાજીનામું આપવા ઇચ્છુક છે, ત્યારબાદ સ્પીકર પાસે રાજીનામું સ્વીકારવા સિવાય અન્ય કોઈ વિકલ્પ રહેતો નથી. રાજીનામા પર વિચાર કરતી વખતે સ્પીકર માટે અન્ય કોઈ બાહ્ય અને અસંગત પરિબલોને ધ્યાનમાં લેવો બંધારણીય રીતે અનુમત્ય નથી. સ્પીકરનો સંતોષ ન્યાયિક પુનર્વિલોકનને આધીન છે.

ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિના સંદર્ભમાં સ્પીકર અથવા ચેરમેન (જેમ પ્રસંગાનુસાર લાગુ પડે) દ્વારા કરવામાં આવતી તપાસને સમજવાની છે. સભ્યપદનો રાજીનામો “સ્વૈચ્છિક” અથવા “અસલી” છે કે કેમ તે અંગે તપાસ ચલાવવા માટે સ્પીકરને રહેલી વિવેકસત્તા પર અદાલત પ્રતિબંધ મૂકી શકતી નથી. જોકે, તે જ રીતે, સ્પીકર પણ સોંપાયેલ અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદાઓને વટાવીને સભ્યના મૂળભૂત હેતુઓ અંગે અતિ-વિસ્તૃત તપાસ ચલાવી શકતા નથી. એટલું પૂરતું છે કે સભ્યનું રાજીનામું “સ્વૈચ્છિક” અને “અસલી” છે તે બાબતે સ્પીકર સંતોષ પામે.

૨૫. અદાલતે વધુમાં એવો નિર્ધાર કર્યો કે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ પક્ષપલટાના કારણે થતું રાજીનામું તેમજ ઉદ્ભવતી અયોગ્યતા, બન્નેના પરિણામે વિધાનમંડળમાં સભ્ય દ્વારા ધારિત બેઠકે ખાલી જગ્યા ઊભી થાય છે, પરંતુ તેમાંથી નીકળતા પરિણામો ભિન્ન હોય છે. અનુચ્છેદ ૧૬૪(૧બી) ના પરિણામે, પક્ષપલટાના કારણે સ્પીકર દ્વારા અયોગ્ય ઠરાવવામાં આવેલ સભ્યને, અયોગ્ય ઠરાવાની તારીખથી લઈને તેના પદકાળની મુદત પૂર્ણ થવાની તારીખ સુધી અથવા વિધાનમંડળમાં પુનઃચૂંટાઈ આવવા સુધી, જેમાંથી જે પૂર્વે આવે તે સુધી, મંત્રી તરીકે નિયુક્ત થવા અથવા કોઈપણ વેતનદાયક રાજકીય પદ ધારણ કરવા પ્રતિબંધિત કરવામાં આવે છે. અદાલતે નિર્ધાર કર્યો કે દસમી અનુસૂચિ હેઠળ, સ્પીકરને અયોગ્યતાનો સમયગાળો નિર્ધારિત કરવાની અથવા અયોગ્ય ઠરાવ્યા બાદ વિધાનસભાની મુદત પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી સભ્યને ચૂંટણી લડવાથી રોકવાની કોઈ સ્પષ્ટ સત્તા નથી. રાજ્યપાલની કાર્યવાહી અને કાનૂની પડકાર

૨૬. હાલના કેસમાં વિવાદનો મૂળ પ્રશ્ન એ છે કે શું રાજ્યપાલે ૧૬ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાના ગૃહમંડપમાં વિશ્વાસમત લેવડાવવાનો આદેશ આપતાં પોતાની સાંવિધાનિક સત્તાની મર્યાદાઓની અંદર રહીને કાર્ય કર્યું હતું કે નહીં. આ પ્રશ્નની હકીકતી પૃષ્ઠભૂમિનો ઉદ્દેખ ચુકાદાના પ્રારંભિક ભાગમાં કરવામાં આવ્યો છે. સંક્ષેપમાં ફરી રજૂ કરીએ તો, આઈ.એન.સી. સાથે સંકળાયેલા બાવીસ સભ્યોએ ૧૦ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ પોતાના રાજીનામાં સુપરત કર્યા હતા. આ રાજીનામાઓ ગોઠવવામાં બી.જે.પી.ની સાંઠગાંઠ હોવાનો આક્ષેપ કરતાં, મધ્ય પ્રદેશના મુખ્યમંત્રીએ રાજ્યપાલને ૧૩ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ

લખેલા પોતાના પત્રમાં જણાવ્યું હતું કે જવાબદાર નેતા તરીકે તેઓ ૧૬ માર્ચ ૨૦૨૦થી આરંભ થનારા વિધાનસભાના આવનારા બજેટ સત્રમાં પોતાની સરકારનું ગૃહ પરીક્ષણ આમંત્રિત કરશે અને તેનું સ્વાગત કરશે. મુખ્યમંત્રીના જણાવ્યા અનુસાર, ચાલુ રાજકીય ઉથલપાથલનો સામનો કરવા માટે કોઈ સાંવિધાનિક સત્તાધિકારી ઓછામાં ઓછું એટલું તો પ્રદાન કરી જ શકે. વિધાનસભાના અધ્યક્ષે ૧૩ માર્ચ ૨૦૨૦ અને ૧૪ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ તમામ બાવીસ સભ્યોને (જેઓમાં છ મંત્રિમંડળના મંત્રીઓ પણ સામેલ હતા) તેમની સમક્ષ હાજર થવાની તક આપી હતી, પરંતુ તેમણે તેમ કર્યું નહોતું. ૧૩ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ, મંત્રિમંડળના સભ્ય એવા છ સભ્યોને અયોગ્યતા અંગેની નોટિસો જારી કરવામાં આવી હતી. રાજ્યપાલે મુખ્યમંત્રીની સહાય અને સલાહ પર કાર્ય કરતાં આ છ વ્યક્તિઓને રાજ્ય મંત્રિમંડળમાંથી બરતરફ કર્યા હતા. ૧૪ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ, વિધાનસભાના અધ્યક્ષે મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભા નિયમોના નિયમ ૨૭૬ અનુસાર કાર્ય કરતાં, તેમના રાજીનામાં સ્વીકારી લીધા હતા. ૧૪ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ કરાયેલા એક સંદેશામાં રાજ્યપાલે મુખ્યમંત્રીને ગૃહ પરીક્ષણ હાથ ધરવા જણાવ્યું હતું જેથી નક્કી થઈ શકે કે સરકારને વિધાનમંડળનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત છે કે નહીં. તે સંદેશામાં જણાવાયું હતું કે રાજ્યપાલના સંબોધન પછી તરત જ આવનારા બજેટ સત્રના પ્રારંભે ગૃહ પરીક્ષણ લેવામાં આવવાનું હતું.

૨૭. રાજ્યપાલ દ્વારા મુખ્ય પ્રધાનને મોકલાયેલા પત્રો દર્શાવે છે કે રાજ્યપાલે તાત્કાલિક બહુમતી પરીક્ષણ આવશ્યક હતું એવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચવામાં નીચે દર્શાવેલ પરિસ્થિતિઓનો આધાર લીધો હતો:

(૧) રાજ્યપાલને એવી માહિતી પ્રાપ્ત થવી કે અગાઉ કાર્યરત સરકારને સમર્થન આપનાર બાવીસ સભ્યોએ વિધાનસભાના અધ્યક્ષ સમક્ષ પોતાના રાજીનામાં રજૂ કર્યા હતા;

(૨) જેમણે પોતાનાં રાજીનામા રજૂ કર્યા હતા તે સભ્યોએ છાપા અને ઇલેક્ટ્રોનિક મીડિયા મારફતે પોતાનો નિર્ણય જાહેર કર્યો હતો;

(૩) રાજીનામાના પત્રોની નકલો બાવીસ સભ્યો દ્વારા રાજ્યપાલને રજૂ કરવામાં આવી હતી;

(૪) બાવીસ સભ્યોએ અધ્યક્ષ સમક્ષ તેમની હાજરી સુગમ બને તે માટે સુરક્ષા પૂરી પાડવા રાજ્યપાલને વિનંતી કરી હતી;

(૫) જેઓએ પોતપોતાના રાજીનામા સોંપ્યા હતા એવા બાવીસ સભ્યોના સમૂહમાં છ કેબિનેટ મંત્રીઓનો સમાવેશ થતો હતો, જેમના રાજીનામા અધ્યક્ષ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવ્યા હતા;

(૬) મુખ્ય પ્રધાનનો તા. ૧૩ માર્ચ ૨૦૨૦નો પત્ર, જેમાં વિધાનસભામાં વિશ્વાસમત પરીક્ષણ યોજવાની ઈચ્છા દર્શાવવામાં આવી છે; અને

(૭) વિધાનસભામાં મુખ્ય વિરોધ પક્ષ એવા ભાજપ તરફથી ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિઓનો ઉલ્લેખ કરતું પ્રાપ્ત થયેલ એક પત્ર. ભાજપે ફરિયાદ કરી હતી કે

જેમણે પોતાના રાજીનામા રજૂ કર્યા છે એવા સભ્યો પર અયોગ્ય દબાણ લાવવામાં આવી રહ્યું હતું.

ઉપરોક્ત સામગ્રી અને પરિસ્થિતિઓના આધારે રાજ્યપાલે મુખ્ય પ્રધાનને જાણ કરી હતી કે તેમણે પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ એવો અભિપ્રાય રચ્યો છે કે ગૃહમાં સરકાર અલ્પમતમાં આવી ગઈ છે, તેથી બજેટ સત્રમાં રાજ્યપાલના અભિભાષણ બાદ તરત જ બહુમતી કસોટી ચોજવી આવશ્યક બની છે. ગૃહના સભ્યોને પરિભ્રમિત કરવામાં આવેલા કાર્યસૂચીમાં બહુમતી કસોટીનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો ન હતો. તેના બદલે, ગૃહ બેઠકમાં મળ્યા પછી જલદી, કોરોના વાયરસ (કોવિડ-૧૯) ના પ્રકોપને કારણે તેને ૨૬ માર્ચ ૨૦૨૦ સુધી મુલતવી રાખવામાં આવ્યું હતું.

૨૮. રાજ્યપાલ દ્વારા વિશ્વાસમત લેવડાવવાની કાર્યવાહી કરવાની માંગ કરવામાં આવેલી ક્રિયાને મૂળભૂત રીતે પડકારના ત્રણ વ્યાપક આધાર પર આક્ષેપિત કરવામાં આવી છે. એમ રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે:

(૧) ચાલુ વિધાનસભાની કાર્યવાહી દરમિયાન અથવા કોઈ પણ સ્થિતિમાં વિધાનસભાનું સત્ર ચાલુ હોય ત્યારે રાજ્યપાલને વિશ્વાસમત માટે આદેશ કરવાનો કોઈ અધિકાર ન હતો;

(૨) જો રાજ્યપાલ પાસે આવી સત્તા હતી, તો રાજ્યપાલ દ્વારા વિશ્વાસમતનો આદેશ આપતાં તે સત્તાનો ઉપયોગ, અનુચ્છેદ ૧૯૦(૩)(બી) ના પ્રાવધાન તથા બંધારણની દસમી અનુસૂચિ હેઠળ અનુક્રમે રાજીનામું અને અયોગ્યતા

સંબંધિત પ્રશ્નો નિર્ધારિત કરવા માટે સ્પીકરને સોંપવામાં આવેલી સત્તાને આઘાત પહોંચાડતો હતો; અને

(૩) હાલની સરકારએ મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભામાં પોતાની બહુમતી ગુમાવી દીધી છે એવી પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ મત રચવા માટે રાજ્યપાલ પાસે કોઈ વાસ્તવિક આધાર કે સામગ્રી ન હતી.

૨૯. ઉપરોક્ત રજૂઆતો દ્વારા ઉઠાવવામાં આવેલા બંધારણીય પ્રશ્નો પર વિચારણા કરીએ તે પહેલાં, સ્પીકરને અવિશ્વાસનો પ્રસ્તાવ પ્રાપ્ત થયો છે અને તે પ્રક્રિયાને રાજ્યપાલે અવરોધિત કરવા માટે કોઈ ચુકિતપૂર્ણ કારણ ન હતું, તેવી રજૂઆત પર વિચાર કરવો આવશ્યક છે. પોતાની રજૂઆતો દરમિયાન, ડૉ. સિંઘવીએ ભાજપ પ્રત્યે પોતાની નિષ્ઠા ધરાવતા પજ સભ્યો દ્વારા રજૂ કરાયેલા એક સોગંદનામાની નકલ નોંધ પર મૂકી હતી. સોગંદનામાની સામગ્રી અને સ્વર પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તે હસ્તાક્ષર કરનારાઓની આ સ્થિતિને સમર્થન આપવા માટે તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે કે તેઓ ભાજપને સમર્થન આપશે અને કાર્યરત સરકાર વિરુદ્ધ મત આપશે. સોગંદનામાનું સાદું વાચન કરતાં જ સ્પષ્ટ થાય છે કે તેમાં અવિશ્વાસના પ્રસ્તાવ પર ચર્ચા બોલાવવા માટેની વિનંતિનો અવકાશ માનવામાં આવેલો નથી. વિશ્વાસમત બોલાવવા માટે કોઈ સમકક્ષ કાર્યવાહી અસ્તિત્વમાં નથી, એવો નિષ્કર્ષ કાઢ્યા બાદ, હવે અમે એ પ્રશ્ન તરફ વળીએ છીએ કે વિશ્વાસમત બોલાવતાં રાજ્યપાલે પોતાની બંધારણીય સત્તાની પરિધિમાં રહીને કાર્ય કર્યું છે કે નહીં.

અદાલત સમક્ષના પ્રશ્નો

૩૦. વર્તમાન વિવાદ બે અલગ છતાં પરસ્પર ગૂંથાયેલા સંવિધાનિક પ્રશ્નો ઊભા કરે છે. પ્રથમ, શું રાજ્યપાલને “ચાલુ વિધાનસભા” દરમિયાન વિશ્વાસમત માગવાની સત્તા સોંપવામાં આવી છે, અને દ્વિતીય, શું રાજ્યપાલે આ સત્તાનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કર્યો હતો. જો રાજ્યપાલ પાસે આવી સત્તા ન હોય, તો તાત્કાલિક ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવવાની કાર્યવાહી અધિકારપાર અને અસંવિધાનિક બને છે. વૈકલ્પિક રીતે, જો રાજ્યપાલ પાસે ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવવાની સત્તા હોય, તો આ અદાલતે આવી સત્તાની સીમારેખા નિર્ધારિત કરવી પડશે અને એ પ્રશ્નનો જવાબ આપવો પડશે કે શું રાજ્યપાલે તે સીમારેખાની અંદર રહીને કાર્ય કર્યું હતું.

૩૧. અમારી સમક્ષ સંક્ષિપ્ત રીતે એવી દલીલ કરવામાં આવી કે આ અદાલતે રાજકારણના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરતા સાવચેત રહેવું જોઈએ, જ્યાં ન્યાયિક રીતે સંભાળી શકાય એવા ધોરણો જાળવી શકાતા નથી અને અદાલત દ્વારા નિર્ધારિત પરિણામથી રાજકીય સંતુલન ખોરવાઈ જવાની સંભાવના રહે છે. અમે આ રજૂઆતો નામંજૂર કરીએ છીએ. માત્ર એટલા માટે કે વર્તમાન વિવાદ ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓના વર્તન સાથે સંબંધિત છે, અથવા માગવામાં આવેલ ઉપાય લોકશાહી પ્રક્રિયા સંબંધિત છે, એટલું માત્રથી અદાલત તેના પર વિચાર કરવામાં ઈનકાર કરશે એવું નથી. સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા ૧૪ માં એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે રાજ્યની સરકાર બંધારણ અનુસાર કાર્ય કરવાનું ચાલુ રાખી શકે કે નહીં તે એક રાજકીય પ્રશ્ન છે, જે કાયદાની અદાલતોમાં ન્યાયનિવાર્ય નથી. આ રજૂઆતને આરંભે જ નામંજૂર કરતાં, ન્યાયમૂર્તિ ભગવતી

(જેઓ તે સમયે માનનીય મુખ્ય ન્યાયાધીશ હતા) એ પોતાના માટે તથા ન્યાયમૂર્તિ એ.સી. ગુપ્તા માટે બોલતાં આ રીતે ઠરાવ્યું હતું:

“[એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ] એ આગ્રહ કર્યો કે પ્રશ્નના રાજકીય સ્વભાવને ધ્યાનમાં લેતાં, તે ન્યાયિક નિર્ધારણ માટે અનુકૂળ નથી અને તેથી અદાલતે તેની તપાસ કરવામાંથી નિવૃત્ત રહેવું જોઈએ. અમે માનતા નથી કે અમે આ દલીલ સ્વીકારી શકીએ. અવશ્ય, એ સાચું છે કે જો અદાલત સમક્ષ લાવવામાં આવેલ પ્રશ્ન સંપૂર્ણપણે રાજકીય પ્રશ્ન હોય અને તેમાં કોઈ કાનૂની અથવા સંવિધાનિક હક અથવા બાધ્યતાના નિર્ધારણનો સમાવેશ ન થતો હોય, તો અદાલત તેનો સ્વીકાર કરશે નહીં, કારણ કે અદાલત માત્ર કાનૂની હકોના નિરાકરણ સાથે સંબંધિત છે ૧૪ (૧૯૭૭) ૩ એસ.સી.સી. ૫૯૨

અને જવાબદારીઓ. પરંતુ માત્ર એટલા માટે કે કોઈ પ્રશ્નને રાજકીય પરિમાણ હોય, તે પોતે જ એવું કોઈ કારણ બનતું નથી કે જો તે બંધારણીય નિર્ધારણનો મુદ્દો ઊભો કરતો હોય તો અદાલત બંધારણ હેઠળની પોતાની ફરજ બજાવવામાંથી પીછેહઠ કરે. દરેક બંધારણીય પ્રશ્ન રાજ્યસત્તાના વહેંચાણ અને તેના પ્રયોગ સાથે સંબંધિત હોય છે અને તેથી કોઈપણ બંધારણીય પ્રશ્ન રાજકીય ન હોય એવું બની શકતું નથી. બંધારણ શુદ્ધતમ રાજકારણનો વિષય છે, સત્તાની એક રચના છે અને ચાર્લ્સ બ્લેકે ‘પર્સ્પેક્ટિવ્ઝ ઇન કોન્સ્ટિટ્યુશનલ લો’ માં દર્શાવ્યા મુજબ “બંધારણીય કાનૂન કાનૂન અને રાજકારણના છેદબિંદુનું પ્રતીક છે, જ્યાં રાજકીય સત્તાના મુદ્દાઓ પર કાનૂની પરંપરામાં પ્રશિક્ષિત વ્યક્તિઓ

દ્વારા, ન્યાયિક સંસ્થાઓમાં કાર્ય કરતાં, કાનૂની પ્રક્રિયાઓનું અનુસરણ કરતાં અને વકીલો જેમ વિચારે છે તેમ વિચારીને કાર્ય કરવામાં આવે છે”.

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો)

આવી પરિસ્થિતિઓમાં અદાલતની ભૂમિકા વિશે સ્પષ્ટીકરણ કરતાં, માનનીય ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું:

‘આ અદાલત સંવિધાનની અંતિમ અર્થઘટક છે અને સરકારની દરેક શાખાને સોંપવામાં આવેલી સત્તા શું છે, તે મર્યાદિત છે કે નહીં, અને જો મર્યાદિત હોય તો તેની મર્યાદાઓ શું છે, તેમજ તે શાખાનું કોઈ પણ કૃત્ય આવી મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કરે છે કે નહીં, તેનો નિર્ધાર કરવાનું સૂક્ષ્મ કાર્ય આ અદાલતને સોંપવામાં આવ્યું છે. સંવિધાનિક મૂલ્યોનું રક્ષણ કરવું અને સંવિધાનિક મર્યાદાઓનો અમલ કરાવવો આ અદાલતનું કાર્ય છે. એ જ કાયદાના શાસનનો સાર છે. ... જ્યાં સંવિધાન હેઠળ સત્તાનો સ્પષ્ટપણે અનધિકૃત ઉપયોગ થયો હોય, ત્યાં હસ્તક્ષેપ કરવો અદાલતનું કર્તવ્ય છે. એ ભૂલવું નહીં જોઈએ કે સરકારની અન્ય શાખાઓ જેટલું જ, લોકશાહી મૂલ્યોનું સંરક્ષણ અને તેમની પ્રગતિ સાધવાનું દાયિત્વ આ અદાલતને પણ સોંપાયેલું છે. અદાલતનું કાર્ય સંવિધાનિક માળખામાં રહેલા તે મૂલ્યોને ઓળખવાનું અને અદાલત સમક્ષ આવતાં પ્રકરણોમાં તેમને જીવંત અમલમાં મૂકવાનું છે.’

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

બંધારણ સ્વીકારાયા બાદ, આ અદાલતે અનેક પ્રસંગોએ આ પ્રશ્ન પર નિર્ણય કર્યો છે કે વિધાન અને કાર્યપાલિકા શાખાઓની કાર્યવાહી બંધારણ દ્વારા રચાયેલ લોકશાહી પ્રક્રિયાઓને અનુસરે છે કે કેમ. બંધારણીય લખાણની અંતિમ નિર્ધારક તરીકે, આ અદાલત પર આ ફરજ નિહિત છે કે સરકારની દરેક શાખા બંધારણ દ્વારા તેના પર મૂકવામાં આવેલી મર્યાદાઓની અંદર કાર્ય કરે તે સુનિશ્ચિત કરે, જેમાં લોકશાહી રાજકારણના ક્ષેત્રનો પણ સમાવેશ થાય છે. વર્તમાન વિવાદ મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યની અંદર કાર્યપાલિકાના નામમાત્ર પ્રમુખ તરીકે રાજ્યપાલ, રાજ્યની અંદર કાર્યપાલિકાના દૈનિક વાસ્તવિક પ્રમુખ તરીકે મુખ્યમંત્રી અને મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાના અધ્યક્ષ, જેમને રાજ્યની વિધાન શાખા પર દેખરેખની અધિકારિતા છે, તેમના વચ્ચેના વિવાદમાંથી ઊભો થયો છે. વર્તમાન વિવાદની સુનાવણી કરતાં, અદાલતને આ નક્કી કરવાનો કાર્યભાર સોંપાયેલો છે કે રાજ્યપાલ, એક બંધારણીય પદાધિકારી તરીકે, ફ્લોર ટેસ્ટની માંગણી કરીને વિધાનમંડળ સંબંધિત પોતાના બંધારણીય અધિકારક્ષેત્રની અંદર કાર્ય કર્યું હતું કે નહીં. માત્ર એટલા કારણે કે રાજ્યપાલે કરેલું પ્રથમદષ્ટ્ય નિર્ધારણ સત્તાસીન સરકારને પ્રાપ્ત રાજકીય સમર્થન વિષે હતું અથવા માગવામાં આવેલી કાર્યવાહી પોતે એક રાજકીય પ્રક્રિયા હતી (ફ્લોર ટેસ્ટ), તે આ અદાલતે આ મામલો ન સાંભળવાનો કોઈ કારણ બની શકતું નથી. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે વર્તમાન કેસ આ અદાલત દ્વારા ન્યાયિક નિર્ધારણ માટે યોગ્ય છે. હકીકતમાં, તે અત્યંત યોગ્ય છે.

રાજ્યપાલની સાંવિધાનિક ભૂમિકા

૩૨. રાજ્ય વિધાનમંડળ અને રાજ્યપાલના પદ વચ્ચે અમલમાં રહેલી બંધારણીય રચનાનો અમારે વિચાર કરવો જરૂરી છે. બંધારણીય સિદ્ધાંતના મુદ્દા તરીકે, રાજ્ય વિધાનમંડળમાં રાજ્યપાલ અને વિધાનસભાનો સમાવેશ થાય છે (અને ક્લિસ્ટનીય વિધાનમંડળના કિસ્સામાં, તેમાં વિધાન પરિષદનો પણ સમાવેશ થાય છે). રાજ્યપાલ રાજ્ય વિધાનમંડળના ચૂંટાયેલા સભ્ય નથી. રાજ્યપાલની નિયુક્તિ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે અને તેઓ કારોબારી શાખાના વડા છે, જેમાં અનુચ્છેદ ૧૫૪ હેઠળ રાજ્યની કારોબારી સત્તા નિહિત છે. રાષ્ટ્રપતિની પ્રસન્નતા સુધી પદ પર રહેનારા રાજ્યપાલ, એક બંધારણીય સત્તાધિકારી તરીકે, સંસદના કોઈપણ ગૃહના અથવા રાજ્યના વિધાનમંડળના સભ્ય નથી. ૧૫

૩૩. બંધારણ સ્વીકારવામાં પહેલાં, (તત્કાલીન) પ્રાંતોની વિધાનપ્રક્રિયાઓ પર દેખરેખ રાખવા બાબતે ગવર્નરની વિવેકાધીન સત્તા ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા એક્ટ ૧૯૩૫ ની કલમ ૫૦ માં પ્રતિષ્ઠિત કરવામાં આવી હતી. જોગવાઈમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે ગવર્નર પ્રાંત માટેની મંત્રિપરિષદની સહાય અને સલાહ પર કાર્ય કરશે, “પરંતુ જેટલા અંશે આ અધિનિયમ દ્વારા અથવા તેના અધીન તેને પોતાની ફરજો અથવા તેમાંની કોઈ ફરજ પોતાના વિવેકથી બજાવવી આવશ્યક કરવામાં આવી હોય તેવા અંશે નહીં”. ૧૫ અનુચ્છેદ ૧૫૮. ગવર્નરના પદની શરતો.—(૧) ગવર્નર સંસદના કોઈપણ ગૃહનો અથવા પ્રથમ અનુસૂચિમાં નિર્દિષ્ટ કોઈ રાજ્યના વિધાનમંડળના ગૃહનો સભ્ય નહીં હોય, અને જો સંસદના કોઈપણ ગૃહનો અથવા આવા કોઈ રાજ્યના વિધાનમંડળના ગૃહનો

સભ્ય ગવર્નર તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવે, તો ગવર્નર તરીકે પોતાના પદનો કાર્યભાર સંભાળે તે તારીખે તેણે તે ગૃહમાંની પોતાની બેઠક ખાલી કરી દીધી હોવાનું માનવામાં આવશે.

કલમ ૫૦ દ્વારા પ્રાંતના રાજ્યપાલને પણ મંત્રિપરિષદની બેઠકોમાં અધ્યક્ષપદ ગ્રહણ કરવાની સત્તા આપવામાં આવી હતી. અમારા બંધારણની રચના દરમિયાન, એકવાર એવો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો કે રાજ્યપાલનું પદ ચૂંટણી દ્વારા નહીં પરંતુ નિમણૂક દ્વારા ભરવામાં આવશે, ત્યારે વ્યાપક રીતે એ સ્વીકારવામાં આવ્યું કે રાજ્યપાલને મંત્રિપરિષદની બેઠકોમાં અધ્યક્ષપદ ગ્રહણ કરવાની મંજૂરી આપવી ન જોઈએ. તેમ છતાં, મસુદા સમિતિએ મસુદા અનુચ્છેદ ૧૪૩ માં (જે અંતે બંધારણનો અનુચ્છેદ ૧૬૩ બન્યો) રાજ્યપાલની વિવેકાધીન સત્તાઓ જાળવી રાખવી સમજદારીપૂર્ણ ગણાવી. તેમ છતાં, આ નિર્ણય હળવાશથી લેવામાં આવ્યો નહોતો. જ્યારે આ અનુચ્છેદને સ્વીકારવાનો પ્રસ્તાવ રજૂ કરવામાં આવ્યો, ત્યારે એચ. વી. કામથે તે અનુચ્છેદ સામે આક્ષેપ ઉઠાવ્યો અને નીચેના ભાષણમાં સુધારો સૂચવ્યો:

“જ્યારે તમે, સર, પરમ દિવસે એક અત્યંત મહત્વપૂર્ણ મુદ્દો ઉઠાવ્યો હતો, ત્યારે ડૉ. આંબેડકરે આ કલમનું સ્પષ્ટીકરણ આપતાં જણાવ્યું હતું કે રાષ્ટ્રપતિ પોતાની તમામ કાર્યોના નિર્વહમાં પોતાના મંત્રીઓની સલાહ સ્વીકારવા માટે બંધાયેલ છે. પરંતુ અહીં અનુચ્છેદ ૧૪૩ રાજ્યપાલમાં કેટલીક વિવેકાધીન સત્તાઓ નિહિત કરે છે, અને મને એવું લાગે છે કે તે જેમ હતું તેમ જ પૂરતું દુષ્પરિણામકારક હતું, પરંતુ હવે રાજ્યપાલની ચૂંટણી અંગેના અનુચ્છેદ ૧૩૧ માં

સુધારો કરીને અને નિમણૂક કરાચેલા રાજ્યપાલોને સ્વીકારી લીધા પછી, આ દેશમાં તમે જે બંધારણીય શાસન રચવા જઈ રહ્યા છો તેના સિદ્ધાંતો અને મૂળતત્વોના વિરોધમાં તથા સિદ્ધાંતતઃ અયોગ્ય એવું થશે. હું કહું છું કે રાજ્યપાલને આ વધારાની સત્તાઓ, અર્થાત્ વિવેકાધીન સત્તાઓ, સોંપવી અયોગ્ય થશે. મને એવું લાગે છે કે આપાતકાલીન કારણો સિવાય બંધારણીય શાસનના સિદ્ધાંતોથી કોઈ વિમુખતા પ્રોત્સાહિત થવી જોઈએ નહીં અને આ વિવેકાધીન સત્તાઓનો અંત લાવવામાં આવવો જોઈએ. હું આશા રાખું છું કે મારા આ સુધારાને સભાનું સમર્થન મળશે. હું પ્રસ્તાવ મૂકી રહ્યો છું, સર.” ૧૬

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો)

એચ વી કામથે પ્રસ્તાવિત કરેલા સુધારાનો હેતુ રાજ્યપાલના તમામ વિવેકાધીન અધિકારો દૂર કરવાનો હતો, ફક્ત આપત્કાળની પરિસ્થિતિના મામલે અપવાદ રાખીને. ખાસ કરીને, રાજ્યપાલના વિવેકાધીન અધિકારો દૂર કરવા માટે એચ વી કામથે આપેલું કારણ એ હતું કે તાજેતરમાં એવો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો કે રાજ્યપાલની નિમણૂક કરવામાં આવશે અને તેની પસંદગી ચૂંટણી દ્વારા કરવામાં આવશે નહીં. તેથી, લોકચૂંટણીથી નિર્વાચિત ન થયેલી એક સંવિધાનિક સત્તાને વિવેકાધીન અધિકારો પ્રદાન કરવું, એચ વી કામથના મતે, “સંવિધાનિક શાસનના સિદ્ધાંતોમાંથી એક વિમુખતા” હતું.

૧૬ ભારતની બંધારણસભા, ખંડ ૮ (૧ જૂન ૧૯૪૮ની ચર્ચા)

૩૪. રાજ્યપાલને વિવેકાધીન સત્તાઓથી વંચિત કરવાની ઉપરોક્ત સુધારાનો વિરોધ કરતાં, બ્રજેશ્વર પ્રસાદ બોલવા ઊભા થયા અને જણાવ્યું: “મને લાગે છે

કે રાજ્યપાલને તે વિશેષ જવાબદારીઓની સત્તા સોંપવામાં આવવી જોઈએ, જે આ દેશમાં બ્રિટિશ શાસનકાળ દરમિયાન રાજ્યપાલોને સોંપવામાં આવી હતી. મને લાગે છે કે પ્રાંતોમાં નેતૃત્વનો અભાવ છે. યોગ્ય વ્યક્તિઓ ઉપલબ્ધ નથી અને વિવિધ પ્રાંતોમાં અનેક પ્રકારની ઘટનાઓ ચાલી રહી છે. રાજ્યપાલને વ્યાપક સત્તાઓ સોંપવામાં ન આવે ત્યાં સુધી પ્રાંતીય વહીવટમાં કોઈ સુધારો લાવવો મુશ્કેલ રહેશે. આવી પ્રક્રિયા અલોકશાહી હોઈ શકે, પરંતુ દેશહિતમાં આવી પ્રક્રિયા સંપૂર્ણપણે યોગ્ય રહેશે. મને લાગે છે કે આ દેશના મધ્યવર્ગીય બુદ્ધિજીવી વર્ગમાં હવે કોઈ સર્જનાત્મક ઊર્જા બાકી રહી નથી. તેઓ પહેલ અને સાહસથી વંચિત થયેલા જણાય છે. આ ધરતીના શાસક હોવા જોઈએ તેવા જનસમૂહ પર સર્વ રીતે દમન થયું છે અને તેમનું શોષણ થયું છે. આવી પરિસ્થિતિમાં ભારત સરકાર પ્રાંતીય વહીવટ પોતાના હાથમાં લે તે સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ ખુલ્લો રહ્યો નથી. મને લાગે છે કે અમે આ દેશમાં ક્રાંતિના દ્વારે ઊભા છીએ. આ દેશમાં ક્રાંતિ, રક્તપાત અને અરાજકતા થશે. મને લાગે છે કે આ સંજોગે તમામ સત્તાઓ ભારત સરકારના હાથમાં કેન્દ્રીકૃત રહેવી આવશ્યક છે. કેટલાક પ્રાંતોમાં કાયદો અને વ્યવસ્થાનું ચંત્ર સંપૂર્ણપણે ભંગ પામેલું જણાય છે. ડાકાતી, આગચાંપી, લૂંટ, હત્યા અને મોંઘવારીની પરિસ્થિતિ સર્વત્ર ફેલાયેલી છે. હું આ અનુચ્છેદનો વિરોધ કરું છું, કારણ કે મને ખાતરી છે કે સંઘવાદ એવા દેશમાં સફળ થઈ શકશે નહીં, જે એક સંક્રમણકાળમાંથી પસાર થઈ રહ્યો છે.” ૧૭

(ભારપૂર્વક દર્શાવવામાં આવ્યું છે)

રાજ્યપાલની વિવેકાધીન સત્તાઓના સમર્થનમાં, સભ્યએ સ્વીકાર્યું હતું કે રાજ્યપાલને વિવેકાધીન સત્તાઓ આપવાનો પ્રદાન લોકશાહીના સિદ્ધાંતોને વિરુદ્ધ હતો. તેમ છતાં, સભ્યએ બે મુખ્ય ઐતિહાસિક પરિસ્થિતિઓ જોઈ હતી જેઓ, તેમના મત મુજબ, આવી સત્તાઓનું પ્રદાન અનિવાર્ય બનાવતી હતી: પ્રથમ, બંધારણ દ્વારા કલ્પાયેલ લોકશાહી પ્રક્રિયાઓને સુગમ બનાવવા માટે પ્રાંતોમાં સમર્થ વહીવટદારોનો અભાવ અને દ્વિતીય, એ સમયે કે જ્યારે ભારતની એકતા અને અખંડિતતા હજી શંકાસ્પદ હતી, ત્યારે કેન્દ્રિત અને સંકલિત શાસનની આવશ્યકતા.

૧૭ ભારતની બંધારણસભા, ખંડ ૮ (૧ જૂન ૧૯૪૮ની ચર્ચા)

૩૫. હાલના વિવાદના પરિપ્રેક્ષ્યમાં તે વિશેષ દૂરંદેશી હોવાનું જણાતું હોવાથી, બંધારણસભાની ચર્ચાઓમાં રોહિણી કુમાર ચૌધુરીએ કરેલી ટિપ્પણીઓનો ઉલ્લેખ કરવો પ્રાસંગિક છે. રાજ્યપાલની વિવેકાધીન સત્તાઓને મર્યાદિત કરવા માટે એચ. વી. કામથે પ્રસ્તાવિત કરેલા સુધારાને સમર્થન આપતાં, તે સભ્યે આ પ્રમાણે નિરીક્ષણ કર્યું હતું:

“શ્રીમાન, ‘રાજ્યપાલ પોતાની વિવેકાધીન સત્તાનો ઉપયોગ કરીને કાર્ય કરે’ તેનો અર્થ શું થાય છે તે હું મારા પોતાના નુકસાનથી અને મારા પ્રાંતને થયેલા નુકસાનથી જાણું છું. ઇ.સ. ૧૯૪૨ માં એક રાજ્યપાલે પોતાની વિવેકાધીન સત્તાનો ઉપયોગ કરીને અલ્પમત પક્ષમાંથી પોતાનું મંત્રિમંડળ પસંદ કર્યું હતું અને તે અલ્પમત અંતે બહુમતમાં રૂપાંતરિત થયું હતું. હું આ પણ જાણું છું, અને આ ગૃહને પણ તે યાદ હશે, કે સિંધ પ્રાંતના રાજ્યપાલ દ્વારા પોતાની વિવેકાધીન

સત્તાનો ઉપયોગ કરવાથી લોકપ્રિય મંત્રીઓમાંના એક — શ્રી અલ્લાહ બક્ષ — ને પદચ્યૂત કરવામાં આવ્યા હતા. શ્રીમાન, જો અમારા આ અનુભવ હોવા છતાં અમને રાજ્યપાલોને તેમની વિવેકાધીન સત્તાનો ઉપયોગ કરીને કાર્ય કરવાની સત્તાઓથી સજ્જ કરવા માટે કહેવામાં આવે, તો મને ભય છે કે આપણે હજી પણ એ ભૂતકાળમાં જ જીવીએ છીએ જેને આપણે બધા ભૂલી જવા માગતા હતા.” ૧૮

રાજ્યોની વિધાનસભાઓ ઉપર રાજ્યપાલને પર્યવેક્ષણાત્મક અધિકારક્ષેત્ર આપતાં, એવો જોખમ રહેલો છે કે રાજ્યપાલનું અનિર્વાચિત પદ લોકશાહી રીતે પ્રાપ્ત થયેલા ચૂંટણીપરિણામોમાં ફેરફાર કરી શકે. ઉપર ઉલ્લેખિત ઉદાહરણો દર્શાવે છે કે બંધારણના રચયિતાઓ પોતે જ ભારત સરકાર અધિનિયમ ૧૯૩૫ હેઠળ રાજ્યપાલની વિવેકાધીન સત્તાઓના દુરુપયોગનો ભોગ બન્યા હતા અને રાજ્યપાલના પદ સાથે સંકળાયેલા જોખમો વિષે તદ્દન સજાગ હતા.

૩૬. બંધારણનું અર્થઘટન કરતી વખતે, બંધારણસભાના વ્યક્તિગત સભ્યોએ કરેલા ભાષણો પર આધાર રાખવો યોગ્ય નહીં ગણાય. દરેક ભાષણ સભામાં એક વ્યક્તિના મતનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે, જે સમૂહરૂપે જોવામાં આવે તો સ્પર્ધાત્મક રાજકીય વિચારધારાઓના વિવિધરૂપ સમૂહ તરીકે ઊભરતું હતું. એવી પરિસ્થિતિઓ ઊભી થઈ શકે છે જ્યાં અદાલતનું સ્વતંત્ર મત એવું હોય કે બંધારણસભાના વ્યક્તિગત સભ્યોએ તેમના ભાષણોમાં રજૂ કરેલા મતો એવા વિચારાધારો નિર્ધારિત કરે છે, જેનું અદાલત દ્વારા પરિક્ષણ અને સ્વીકૃતિ કરવી યોગ્ય ઠરે. તેમ છતાં, સામાન્ય નિયમ એવો રહેશે કે બહુમતી મતથી

બંધારણસભાએ લીધેલા નિર્ણયોનું પરિક્ષણ કરવું. બંધારણસભાના મતો સભાના તમામ સભ્યોના અભિપ્રાયોને સમાન રીતે પ્રતિબિંબિત કરે છે અને આપણા બંધારણની રચના કરતી વખતે કરવામાં આવેલા બંધારણીય પસંદગીઓના અંતિમ અને નિષ્કર્ષાત્મક પ્રકટાવ છે. બંધારણે પ્રદાન કરવું જોઈએ કે નહીં તે પ્રશ્ન અંગે ૧૮ ભારતની બંધારણસભા, ખંડ ૮ (૧ જૂન ૧૯૪૯ની ચર્ચા)

રાજ્યપાલને કેટલીક વિવેકાધીન સત્તાઓ આપવામાં આવતાં, આ પ્રશ્ન વિધાનસભા સમક્ષ મૂકવામાં આવ્યો:

‘પ્રશ્ન આ છે: “કે કલમ ૧૪૩ના ઉપખંડ (૧) માં, ‘સિવાય એટલા હદ સુધી કે જ્યાં સુધી તે આ બંધારણ દ્વારા અથવા તેના હેઠળ પોતાની ફરજો અથવા તેમાંથી કોઈ ફરજ પોતાની વિવેકાધીન સત્તાથી બજાવવાનો ફરજિયાત હોય’ એવા શબ્દો કાઢી નાખવામાં આવે.

સુધારો નામંજૂર કરવામાં આવ્યો.

આ રીતે બંધારણસભાએ બંધારણ હેઠળ રાજ્યપાલના પદને કેટલીક વિવેકાધીન સત્તાઓ સોંપવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. આ નિર્ણય લેતાં વખતે, બંધારણસભા જાણતી હતી કે રાજ્યપાલને વિવેકાધીન સત્તાઓ આપવાથી કેટલાક સંબંધિત જોખમો ઊભા થાય છે, જેમાં લોકશાહી રીતે ચૂંટાયેલી સરકારોની રચના, વિશ્લેષ અને વિઘટન સંબંધિત પ્રશ્નોનો પણ સમાવેશ થાય છે. તેમ છતાં, બંધારણના રચયિતાઓએ માન્યું હતું કે આ નિર્ણય બંધારણ સ્વીકારવાના સમયે અસ્તિત્વમાં રહેલા વિશિષ્ટ ઐતિહાસિક પરિબળોને કારણે આવશ્યક બન્યો હતો

અને એવી આશા રાખવામાં આવી હતી કે આપણી રાજકીય વ્યવસ્થાની પરિપક્વતા સાથે, બંધારણીય રાજ્યકૌશલ્ય અને વિશ્વાસનું એક સ્તર વધુ ઉગ્ર સમયોએ અનિવાર્ય બનાવેલા બંધારણીય વિકલ્પોની તિરાડોને ઢાંકી દેશે.

૩૭. સંવિધાનની કલમ ૧૬૩ હેઠળ અંતે રાજ્યપાલમાં નિહિત વિવેકાધીન સત્તાઓ મદદ અને સલાહના સામાન્ય નિયમનો અપવાદ દર્શાવે છે. સંવિધાન મદદ અને સલાહના સિદ્ધાંતને અંગીકાર કરે છે અને એવું કરતાં તે ઉપર ભાર મૂકે છે કે રાજ્યપાલ રાજ્યના નામમાત્રના વડા છે, જ્યારે વાસ્તવિક સત્તા અને અધિકાર મુખ્યમંત્રીના વડપણ હેઠળની મંત્રિપરીષદમાં નિહિત છે. મંત્રિપરીષદ રાજ્યની વિધાનસભા પ્રત્યે સામૂહિક રીતે જવાબદાર છે. સામૂહિક જવાબદારીના સિદ્ધાંતની ચર્ચા કરતાં, આ અદાલતની સંવિધાન પીઠે સ્ટેટ (એન.સી.ટી. ઓફ દિલ્હી) વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા ૧૯ માં આ પ્રમાણે અવલોકન કર્યું હતું: “૩૨૧. સંસદ પ્રત્યે મંત્રીઓની સામૂહિક જવાબદારી બે પાસાઓમાં સમાયેલ છે: (૧) સરકારની નીતિઓ માટે મંત્રીઓની સામૂહિક જવાબદારી; અને (૨) તેમના વિભાગોના કાર્ય માટે મંત્રીઓની વ્યક્તિગત જવાબદારી. બિર્યે સમજાવ્યા મુજબ, આ દ્વિભાજન પાછળનો વિચાર એવો છે કે સરકારને તેની કાર્યવાહી માટે સતત જવાબદાર ઠેરવવામાં આવે, જેથી તે હંમેશા આ સંભાવનાનો સામનો કરતી રહે કે કોઈ મોટી ભૂલના પરિણામે સંસદીય સમર્થન પાછું ખેંચાઈ શકે’...

૩૨૪. ગ્રેનવિલ ઓસ્ટિન નિરીક્ષણ કરે છે કે ભારતના બંધારણના રચયિતાઓએ એવી કલ્પના કરી હતી કે બંધારણના લોકશાહી મૂલ્યોની સિદ્ધિ પ્રત્યક્ષ અને જવાબદાર સરકારની સંસ્થાઓ દ્વારા થશે. બંધારણસભાના સભ્યોએ બ્રિટિશ બંધારણીય સિદ્ધાંતમાંથી સંસદીય-કેબિનેટ પ્રકારની સરકારની પદ્ધતિ ઉધાર લીધી હતી અને તેને અમારા બંધારણમાં સ્વીકારી હતી. જો કે બંધારણસભાએ બ્રિટિશ બંધારણીય પરંપરાઓને લેખિત સ્વરૂપમાં સ્વીકારી ન હતી, તેમ છતાં કેબિનેટની સામૂહિક જવાબદારીને ભારતના બંધારણીય માળખામાં વિશેષરૂપે સમાવવામાં આવી હતી.

વિધાનસભા લોકશાહી પદ્ધતિથી ચૂંટાયેલું એક મંડળ છે અને મુખ્યમંત્રીના નેતૃત્વ હેઠળ મંત્રિમંડળ દ્વારા પ્રતિનિધિત્વ પામતી સરકાર ત્યારે સુધી જ પદ પર રહી શકે છે, જ્યારે સુધી તેને વિધાનસભાનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત રહે છે. આ ધારણાનો અભિન્ન ભાગ એ છે કે સરકારના વર્તન, નિર્ણયો અને કાર્યો પર પર્યવેક્ષી નિયંત્રણ અમલમાં મૂકવાની અંતિમ સત્તા રાજ્ય વિધાનસભાને છે. વિધાનસભા આ કાર્ય સદનની કાર્યવાહીમાં થતા ચર્ચા-વિવાદો દ્વારા તેમજ સરકારના વિભાગો પર દેખરેખ રાખવાની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને કરે છે. રાજ્યોની લોકશાહી પદ્ધતિથી ચૂંટાયેલી વિધાન સંસ્થાઓમાં રાજ્યના કાર્યપાલક અંગ અને તેના વિધાન અંગ વચ્ચેનો સંબંધ માત્ર બંધારણીય બંધનનો મુદ્દો નથી. મંત્રિમંડળને વિધાનસભા પ્રત્યે જવાબદાર બનાવવામાં અને રાજ્યના કાર્યો પર દેખરેખ રાખવાની સત્તા વિધાનસભાને સોંપવામાં, બંધારણ એક જટિલ પ્રક્રિયા

ગૂંથે છે, જેનું વર્ણન લોકશાહી શાસનના નિયંત્રણ અને સંતુલનનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી તરીકે કરવામાં આવ્યું છે.

૩૮. સંવિધાન પોતાની વિધાનકારી સંસ્થાઓના કાર્યકાળ, તેમની બોલાવણી, બેઠકો અને અંતિમ વિસર્જન સંબંધે જુદા જુદા પ્રયોગોનો ઉપયોગ કરે છે. રાજ્ય વિધાનમંડળનો કાર્યકાળ, વિધાનમંડળનું અગાઉ વિસર્જન ન કરવામાં આવે તો, પ્રથમ બેઠક માટે નિમણૂક કરાયેલ તારીખથી પાંચ વર્ષનો નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો છે. વિધાનસભાની રચના કરવા માટે ચૂંટણી યોજાઈ ગયા બાદ, રાજ્યપાલ વિધાનમંડળને એવી તારીખે અને સ્થળે બેઠક માટે બોલાવે છે “જે તેને યોગ્ય લાગે”. વિધાનમંડળને આ રીતે બોલાવવામાં આવ્યા બાદ, રાજ્યપાલને ગૃહનું સત્ર સમાપ્તિ કરવાની સત્તા સોંપવામાં આવી છે. ગૃહનું સત્ર સમાપ્તિ થવાની સંકલ્પના વિધાનસભાના વિસર્જનથી ભિન્ન છે. ગૃહનું સત્ર સમાપ્તિ કરવાનો નિર્ણય લેવાથી વિધાનસભાનો કાર્યકાળ સમાપ્ત થતો નથી. અનુચ્છેદ ૧૭૨ દ્વારા પાંચ વર્ષનો નિર્ધારિત કરવામાં આવેલ વિધાનસભાનો કાર્યકાળ, બેઠક માટે નિમણૂક કરાયેલ પ્રથમ તારીખથી ગણાતા આ સમયગાળાની મુદત પૂર્ણ થવાથી અથવા તે પહેલાંના વિસર્જનથી સમાપ્ત થાય છે. ગૃહને બોલાવવામાં, તેમજ તેનું સત્ર સમાપ્તિ કરવાનું કે વિસર્જન કરવાનું નક્કી કરવામાં, રાજ્યપાલ સામાન્ય રીતે મંત્રીપરિષદની સહાય અને સલાહ પર કાર્ય કરે છે. વિધાનમંડળ પ્રત્યે મંત્રીપરિષદની જવાબદારી નિશ્ચિત કરવાની મુખ્ય પાયારૂપ બાબત એ છે કે સંવિધાન સરકાર અને વિધાનમંડળની નિર્વાચિત સંસ્થા વચ્ચે જે સંબંધનું અવલોકન કરે છે. મંત્રીપરિષદની રચના વિધાનકારી

સંસ્થામાંથી થાય છે અને મંત્રીપરિષદનું સભ્યપદ, છ મહિનાની અવધિ પછી, ગૃહના સભ્યપદ પર નિર્ભર રહે છે. પરંતુ મંત્રીપરિષદનો સભ્ય વિધાનમંડળનો સભ્ય હોવો જ જોઈએ, આ સિદ્ધાંત ઉપરાંત, કાર્યપાલિકાની વિધાનમંડળ પ્રત્યેની જવાબદારી તે અંતિમ સત્તા દ્વારા નિશ્ચિત કરવામાં આવે છે, જે વિધાનમંડળને મંત્રીપરિષદ પ્રત્યે અવિશ્વાસ વ્યક્ત કરવા માટે પ્રદાન કરવામાં આવી છે. રાજ્યપાલની ભૂમિકાને સંવિધાનિક રાજપુરુષ તરીકે અવલોકિત કરતાં, અર્થઘટનની પ્રક્રિયામાં એ બાબતે કાળજી રાખવી આવશ્યક છે કે કાર્યપાલિકા અને વિધાનમંડળ વચ્ચે સંવિધાન દ્વારા કલ્પાયેલ સત્તાસંતુલન રાજ્યપાલના પદ દ્વારા જળવાઈ રહે.

રાજ્યપાલની સત્તા

૩૯. પહેલેથી જ રચાયેલી વિધાનસભામાં રાજ્યપાલ વિશ્વાસમત માંગવી શકે કે નહીં, તેનો પ્રશ્ન સંપૂર્ણપણે અવિચારિત નથી. આ અદાલતની નવ-ન્યાયાધીશોની પીઠ સમક્ષ એસ.આર. બોમ્માઈ મામલામાં, જે વ્યક્તિગત કેસો વિચારણા માટે આવ્યા હતાં, તેમાં કર્ણાટક રાજ્યમાંથી ઉપસ્થિત થયેલો વિવાદ પણ સમાવેશ પામતો હતો. કર્ણાટક રાજ્યમાં, માર્ચ ૧૯૮૫ માં વિધાનસભાની ચૂંટણી પછી, જનતા લેજિસ્લેચર પાર્ટી બહુમતી સાથે ઊભરી આવી હતી. શ્રી રામકૃષ્ણ હેગડે પક્ષના નેતા તરીકે ચૂંટાયા હતા અને મુખ્ય પ્રધાન તરીકે શપથ લેવડાવવામાં આવ્યા હતા. તેમના રાજીનામા પછી, શ્રી બોમ્માઈ પક્ષના નેતા તરીકે ચૂંટાયા હતા અને ૩૦ ઓગસ્ટ ૧૯૮૮ ના રોજ મુખ્ય પ્રધાન તરીકે શપથ લેવડાવવામાં આવ્યા હતા. સપ્ટેમ્બર ૧૯૮૮ માં, જનતા પાર્ટીનું લોક દળ (બી)

સાથે વિલીનીકરણ થયું, જેના પરિણામે જનતા દળની રચના થઈ. ૧૭ એપ્રિલ ૧૯૮૯ ના રોજ, એક ધારાસભ્યએ પક્ષત્યાગ કર્યો અને જનતા દળ સરકારને આપેલ પોતાનું સમર્થન પરત ખેંચતો પત્ર કાર્ગટકના રાજ્યપાલને રજૂ કર્યો. બીજા દિવસે તે ધારાસભ્ય રાજ્યપાલને મળ્યો અને જનતા દળના સત્તર ધારાસભ્યો, એક અપક્ષ અને એક ભાજપ ધારાસભ્યના હોવાનું કહેવામાં આવતા, જનતા દળ સરકારને સમર્થન પરત ખેંચતા ઓગણીસ પત્રો રજૂ કર્યા. ૧૯ એપ્રિલ ૧૯૮૯ ના રોજ, રાજ્યપાલે રાષ્ટ્રપતિને અહેવાલ મોકલી એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો કે સમર્થન પરત ખેંચવામાં આવવાને પરિણામે સત્તાઝૂક પક્ષ કાર્ગટક વિધાનસભામાં લઘુમતીમાં આવી ગયો હતો અને સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૫૬ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરવાની ભલામણ કરી. અનુપશ્ચાત ૨૦ એપ્રિલ ૧૯૮૯ ના રોજ, સાત ધારાસભ્યોએ રાજ્યપાલને પત્રો આપી ફરિયાદ કરી કે તેમની સહી ખોટી રજૂઆત દ્વારા મેળવવામાં આવી હતી અને શ્રી બોમ્માઈની સરકાર પ્રત્યે પોતાનું સમર્થન ફરી દઢ કર્યું. રાજ્ય મંત્રિમંડળે ૨૭ એપ્રિલ ૧૯૮૯ ના રોજ વિધાનસભાનું સત્ર બોલાવવાનો નિર્ણય કર્યો અને મુખ્ય પ્રધાને રાજ્યપાલને મળી, જરૂર પડે તો વિધાનસભાનું સત્ર અગાઉ લાવી ગૃહના પાટલા પર પોતાની બહુમતી સાબિત કરવાની રજૂઆત કરી. તેમ છતાં, રાજ્યપાલે ૨૦ એપ્રિલ ૧૯૮૯ ના રોજ રાષ્ટ્રપતિને વધુ એક અહેવાલ મોકલ્યો અને બીજા ૪ દિવસે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૫૬ હેઠળ જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવ્યું. આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં એસ.આર. બોમ્માઈમાં નવ-ન્યાયાધીશોની પીઠને રાજ્યપાલની કાર્યવાહીનું કાયદેસરપણું નક્કી કરવાનું બન્યું. રાજ્યપાલની

કાર્યવાહી અયોગ્ય હતી એમ ઠરાવતાં, ન્યાયમૂર્તિ બી.પી. જીવણ રેડ્ડીએ અવલોકન કર્યું:

“૩૯૧. ... બંધારણ એવો કોઈ ફરજિયાત બાંહેધરો ઊભો કરતું નથી કે મંત્રિમંડળ રચનાર રાજકીય પક્ષ પાસે વિધાનમંડળમાં અનિવાર્ય રીતે બહુમતી હોવી જ જોઈએ. અલ્પમતી સરકારો અજાણી નથી. જરૂરી બાબત એ છે કે એવી સરકારને ગૃહનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત હોવો જોઈએ. આ પાસું રાજ્યપાલે ધ્યાનમાં રાખ્યું હોય એવું જણાતું નથી. બીજું અને વધુ મહત્વનું એ છે કે, મંત્રિપરીષદે ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવ્યો છે કે કેમ, તે નક્કી કરવાની બાબત રાજ્યપાલે અથવા તે બાબતમાં અન્ય કોઈએ, ગૃહના પાટલા સિવાય, કરવાની નથી. આપણા બંધારણના આધારે રહેલો લોકશાહીનોય સિદ્ધાંત અનિવાર્ય રીતે એ અર્થ દર્શાવે છે કે એવો કોઈપણ પ્રશ્ન ગૃહના પાટલા પર જ નક્કી થવો જોઈએ. ગૃહ એ સ્થળ છે જ્યાં લોકશાહી કાર્યરત હોય છે. ઉક્ત પ્રશ્ન રાજ્યપાલે પોતાના મતે અથવા પોતાની જાતની ચકાસણીના આધારે નક્કી કરવાનો નથી. આ બાબત તેની અંગત સંતોષની પરિધિમાં આવતી નથી. આ એક વસ્તુલક્ષી હકીકત છે, જે ગૃહના પાટલા પર સ્થાપિત કરી શકાય તેવી છે.

૩૯૨. અસાધારણ અને દુર્લભ પરિસ્થિતિઓ એવી ઊભી થઈ શકે કે વ્યાપક હિંસાના વાતાવરણ અથવા અન્ય અસામાન્ય કારણોને કારણે સભાના સભ્યો માટે પોતાનો અભિપ્રાય મુક્તપણે વ્યક્ત કરવો શક્ય ન રહે. પરંતુ અહીં એવી કોઈ પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ નહોતી...

(ભારપૂર્વક દર્શાવવામાં આવેલ)

આ નિરીક્ષણો દર્શાવે છે કે ચાલુ વિધાનસભામાં મંત્રિપરિષદને ગૃહનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત છે કે નહીં તેનો પ્રશ્ન એવો વિષય છે, જેનો નિર્ધારણ માત્ર ગૃહના પેઠણ પર જ કરવો આવશ્યક છે અને તે મુદ્દો રાજ્યપાલે પોતાની વ્યક્તિગત સંતોષના આધાર પર નક્કી કરવાનો નથી. આ નિયમનો એકમાત્ર અપવાદ, જે અદાલતે દર્શાવ્યો હતો, તે એવી પરિસ્થિતિ છે જ્યાં પ્રવર્તમાન હિંસા અથવા અન્ય અસાધારણ કારણોના પરિણામે વિધાનસભાના સભ્યો પોતાનાં મતો સ્વતંત્રપણે વ્યક્ત કરી શકતા ન હોય.

૪૦. ન્યાયમૂર્તિ બીપી જીવન રેડ્ડીના ચુકાદામાં ભારતના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિયુક્ત રાજ્યપાલોની સમિતિએ રજૂ કરેલા સર્વસંમતિ અહેવાલનો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે:

‘૩૯૩. આ સંદર્ભમાં, ભારતના રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિયુક્ત રાજ્યપાલોની સમિતિના સર્વસંમતિ અહેવાલની નોંધ લેવી યોગ્ય રહેશે. પાંચેય રાજ્યપાલોએ સર્વસંમતિથી ભલામણ કરી હતી કે મંત્રિમંડળમાં વિશ્વાસ છે કે નહીં તેની કસોટી સામાન્ય રીતે વિધાનસભામાં મતદાન દ્વારા જ થવા દેવી જોઈએ. ... જ્યાં રાજ્યપાલ કોઈપણ પ્રક્રિયા અથવા સાધન દ્વારા એ બાબતે સંતુષ્ટ થાય કે મંત્રિમંડળને હવે બહુમતીનું સમર્થન પ્રાપ્ત નથી, ત્યાં તેમણે મુખ્યમંત્રીને વિધાનસભાનો સામનો કરવા અને શક્ય તેટલા ટૂંકા સમયમાં પોતાની બહુમતી સાબિત કરવા કહેવું જોઈએ. જો મુખ્યમંત્રી આ પ્રાથમિક જવાબદારીથી બચે અને તેનું પાલન કરવામાં નિષ્ફળ જાય, તો વૈકલ્પિક મંત્રિમંડળ રચવા માટે પગલાં શરૂ કરવાની ફરજ રાજ્યપાલ પર આવશે. વિધાનસભાના પાટલા પર પોતાની

સંખ્યાબળની કસોટી કરવા માટે મુખ્યમંત્રીનો ઇનકાર, તેને વિધાનમંડળનો વિશ્વાસ હવે પ્રાપ્ત નથી રહેયો તેનો પ્રથમદર્શનીય પુરાવો તરીકે યોગ્ય રીતે અર્થઘટિત કરી શકાય. તે પછી, જો એવું વૈકલ્પિક મંત્રિમંડળ રચી શકાય કે જે રાજ્યપાલના મત મુજબ વિધાનસભામાં બહુમતી મેળવવાની સ્થિતિમાં હોય, તો તેમણે સત્તામાં રહેલા મંત્રિમંડળને પદચ્યૂત કરવું અને વૈકલ્પિક મંત્રિમંડળને પદ પર સ્થાપિત કરવું ફરજિયાત બને. બીજી તરફ, જો આવું કોઈ મંત્રિમંડળ શક્ય ન હોય, તો રાજ્યપાલ પાસે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૫૬ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિને અહેવાલ આપવા સિવાય બીજો કોઈ વિકલ્પ રહેશે નહીં....’

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

પછી કર્ણાટક રાજ્યના કેસને સંબંધિત તથ્યો સાથે વ્યવહાર કરતાં, ન્યાયમૂર્તિ બીપી જીવન રેડ્ડીએ આ રીતે નિર્ધારિત કર્યું:

‘૩૯૫. અમારી દૃષ્ટિએ, વડી અદાલતે એ રીતે ઠરાવતાં ભૂલ કરી કે ફ્લોર ટેસ્ટ ફરજિયાત નથી. જો કોઈ માત્ર એટલું ધ્યાનમાં રાખે કે બંધારણના આધારરૂપ લોકશાહી સિદ્ધાંત શું છે અને લોકોની ઇચ્છાનું પ્રતિનિધિત્વ રાજ્યપાલ નહીં પરંતુ વિધાનસભા કરે છે, તો સ્થિતિ કોઈપણ શંકાથી પર સ્પષ્ટ થઈ જાય. કોઈપણ સ્થિતિમાં, એ યાદ રાખવું જોઈએ કે મંત્રિપરિષદે માત્ર ૨૦ એપ્રિલ, ૧૯૮૯ના રોજ તે જ મહિનાની ૨૭મી તારીખે, એટલે કે ૭ દિવસની અંદર, વિધાનસભા બોલાવવાનો નિર્ણય કર્યો હતો એટલું જ નહીં, પરંતુ જો રાજ્યપાલ ઇચ્છે તો વિધાનસભાનું સત્ર તે પહેલાં બોલાવવાની પણ રજૂઆત કરી હતી. અમને આ નોંધતાં વ્યથા થાય છે કે રાજ્યપાલે ઉક્ત રજૂઆત પર કાર્યવાહી

કરવાનું પસંદ કર્યું નહોતું. હકીકતમાં, વિધાનસભા બોલાવવાની અને મુખ્યમંત્રીને એ સ્થાપિત કરવા કહેવાની કે તેમને ગૃહનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત છે, એવી તેમની ફરજ હતી. તેમણે માત્ર એવું કર્યું નહોતું એટલું જ નહીં, પરંતુ જ્યારે મંત્રિપરિષદે એ જ કાર્ય કરવા રજૂઆત કરી, ત્યારે તેમણે અણગમો દર્શાવ્યો અને તેના બદલે રાષ્ટ્રપતિને અહેવાલ મોકલવાનું પસંદ કર્યું. આ પરિસ્થિતિમાં, એવું કહી શકાય નહીં કે રાજ્યપાલના અહેવાલમાં સંબંધિત સામગ્રી હતી અથવા તે તેના પર આધારિત હતો. રાજ્યપાલ દ્વારા પોતાની તરફથી મૂલવણી કરવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી. ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવવાનો પ્રશ્ન એક વાસ્તવિક અને નિષ્પક્ષ હકીકત હતો, જે ગૃહના પાટલા પર એક રીતે કે બીજી રીતે દર્શાવી શકાય તેવી હતી. અમારી દૃષ્ટિએ, જ્યાં ક્યાંય એવી શંકા ઊભી થાય કે મંત્રિપરિષદે ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવ્યો છે કે નહીં, ત્યાં તેની કસોટી કરવાનો એકમાત્ર માર્ગ ગૃહના પાટલા પર જ છે, સિવાય કે કોઈ અસાધારણ પરિસ્થિતિમાં, જ્યાં સર્વવ્યાપી હિંસાને કારણે રાજ્યપાલ એવો નિષ્કર્ષ પર પહોંચે — અને પોતાના અહેવાલમાં તેવું નોંધે — કે તેમના દ્વારા જાણાવાયેલા કારણોસર ગૃહમાં સ્વતંત્ર મતદાન શક્ય નથી.’

(ભારારોપિત)

એસ.આર. બોમ્મઈમાં નવ-ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ દ્વારા કરવામાં આવેલા અવલોકનોનું વિશ્લેષણ કરતાં, આ વાત યાદ રાખવી યોગ્ય છે કે તે કેસમાં રાજ્યપાલે વિશ્વાસમત પરીક્ષણ બોલાવ્યું નહોતું. તેના બદલે, કર્ણાટકના રાજ્યપાલે રાષ્ટ્રપતિને અહેવાલ મોકલ્યો હતો, જેના આધારે અનુચ્છેદ ૩૫૬

હેઠળ જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવ્યું હતું. રાજ્યપાલ પાસે વિશ્વાસમત પરીક્ષણ બોલાવવાની સત્તા છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે એસ.આર. બોમ્બર્ઈના અવલોકનો પર આધાર રાખી શકાય છે. આવી સત્તાના પ્રયોગનો ઉપયોગ ક્યારે યોગ્ય ગણાય તે અનુગામી પ્રશ્નનું નિર્ધારણ એક અલગ મુદ્દો છે. ઉપરોક્ત એસ.આર. બોમ્બર્ઈના અવલોકનોનું અવલોકન કરતાં, સ્પષ્ટ થાય છે કે:

(૧) મંત્રિસભાએ ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવ્યો છે કે નહીં, તેનો નિર્ધાર માત્ર ગૃહના મંચ પર જ થવો જોઈએ અને રાજ્યપાલ દ્વારા સ્વતંત્ર ચકાસણી કરીને નહીં;

(૨) જ્યાં રાજ્યપાલને એવું માનવા માટે કારણો હોય કે પદસ્થ સરકારને વિધાનસભામાં બહુમતીનો આધાર પ્રાપ્ત નથી, ત્યાં રાજ્યપાલ માટે યોગ્ય કાર્યવાહીની રીત એવી રહેશે કે તેઓ મુખ્યમંત્રીને સભા સમક્ષ હાજર થવા અને શક્ય તેટલા ઓછા સમયમાં પદસ્થ સરકારની બહુમતી સ્થાપિત કરવા કહે; અને

(૩) ગૃહના પાટિયા પર સરકારને સભાનું વિશ્વાસ પ્રાપ્ત છે કે નહીં તેની કસોટી કરવાની અચૂક નિયમનો અપવાદ માત્ર એવી અસાધારણ પરિસ્થિતિઓમાં જ કલ્પિત છે, જ્યાં “સર્વવ્યાપક હિંસા” ના અસ્તિત્વને કારણે ગૃહમાં મુક્ત મતદાન શક્ય ન હોય.

૪૧. સંવિધાનિક કાનૂનના દૃષ્ટિકોણથી, એવી માન્યતા પર આગળ વધવું યોગ્ય નહીં ગણાય કે મંત્રિપરીષદને સભાગૃહના પાટલા પર પોતાની બહુમતી સાબિત કરવા કહેવાની જે સંવિધાનિક સત્તા રાજ્યપાલને સોંપવામાં આવી છે, તેનો ઉપયોગ માત્ર સામાન્ય ચૂંટણીઓ પૂર્ણ થયા બાદના પ્રારંભિક તબક્કામાં જ થઈ શકે અને ત્યારે નહીં, જ્યારે રાજ્યપાલ પાસે એવું માનવા માટે નિષ્પક્ષ કારણો

હોય કે વર્તમાન સરકારને સભાગૃહનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત નથી. રાજ્યપાલ પાસે ઉપલબ્ધ સામગ્રીના આધારે જ્યારે એ સ્પષ્ટ બને કે સરકારને સભાગૃહનો વિશ્વાસ છે કે નહીં તે પ્રશ્નનું મૂલ્યાંકન પાટલા પરની કસોટીના આધારે થવું આવશ્યક છે, ત્યારે રાજ્યપાલ પાટલા પરની કસોટી કરવાનો આદેશ આપવાની સત્તાથી વંચિત થતા નથી. નિઃસંદેહ, રાજ્યપાલને આવી ફરજ સોંપવાનો હેતુ હાલની સરકારને અસ્થિર કરવો નથી. જ્યારે રાજ્યપાલે પાટલા પરની કસોટી કરવાનો આદેશ જે સંતોષના આધારે આપ્યો હોય તે અંગે પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવે, ત્યારે રાજ્યપાલનો નિર્ણય ન્યાયિક સમીક્ષાથી પર નથી. અદાલત એ બાબતની તપાસ કરવામાં સમર્થ ગણાશે કે રાજ્યપાલ પાસે પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ પાટલા પરની કસોટી યોજવાનો આદેશ આપવા માટે સંબંધિત અને યોગ્ય સામગ્રી હતી કે નહીં. નોંધવું જરૂરી છે કે વર્તમાન સરકારને સભાગૃહનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત છે કે નહીં તેનો નિર્ણય રાજ્યપાલ કરતા નથી. વિધાનસભામાં પાટલા પરની કસોટી યોજવાનો હેતુ જ એ છે કે ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ નિર્ધારિત કરી શકે કે મંત્રિપરીષદને સભાગૃહનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત છે કે નહીં; આવી ચકાસણી રાજ્યપાલ દ્વારા કરવામાં આવતી નથી. વાસ્તવમાં, એસ.આર. બોમ્મઈના નિર્ણયમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે એવી પરિસ્થિતિમાં, જ્યાં વિશ્વાસનો પ્રશ્ન હજુ સભાગૃહના પાટલા પર વિશ્વાસમત મંગાવીને ચકાસી શકાય એવો હોય, ત્યાં અનુચ્છેદ ૩૫૬ હેઠળની સત્તાનો આશરો લેવો યોગ્ય નહોતો. નિઃસંદેહ, તે મામલે મુખ્ય પ્રધાને કેબિનેટની બેઠક પછી એવો સૂચન કર્યો હતો કે મંત્રિપરીષદની બહુમતીની કસોટી કરવા માટે સભાગૃહ બોલાવવું જોઈએ. આ નિર્ણયનું મહત્ત્વ એ હકીકતમાં

નિર્ણિત છે કે અનુચ્છેદ ૩૫૬ હેઠળ અહેવાલ રજૂ કરવાનો રાજ્યપાલનો નિર્ણય આ આધારે દોષારોપિત ઠર્યો હતો કે પાટલા પરની કસોટી કરાવવી એ વધુ યોગ્ય કાર્યવાહી હોત.

૪૨. એસ.આર. બોમ્માઈમાં નવ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠના નિર્ણયમાં જે સિદ્ધાંત પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો હતો, તેનું નેબામ રેબિયામાં બંધારણીય ખંડપીઠ દ્વારા પુનઃસમર્થન કરવામાં આવ્યું હતું. બંધારણીય ખંડપીઠનો ચુકાદો તે પરિસ્થિતિમાં આવ્યો હતો કે, અરુણાચલ પ્રદેશના રાજ્યપાલે, મંત્રીપરિષદની મદદ અને સલાહ પર, રાજ્યની વિધાનસભાને ૩ નવેમ્બર ૨૦૧૫ના રોજ ૧૪ જાન્યુઆરી ૨૦૧૬ના રોજ મળવા માટે બોલાવી હતી. ત્યારબાદ, અરુણાચલ વિધાનસભાનું સત્ર રાજ્યપાલ દ્વારા આગોતરું કરી ૧૬ ડિસેમ્બર ૨૦૧૫ પર લાવવામાં આવ્યું હતું અને ૧૯ ડિસેમ્બર ૨૦૧૫ના આદેશ દ્વારા રાજ્યપાલે ગૃહની કાર્યવાહી કઈ રીતે ચલાવવી તે દર્શાવ્યું હતું. સ્પીકરને પદ પરથી દૂર કરવા અંગેની ૧૯ નવેમ્બર ૨૦૧૫ની નોટિસ ગૃહના તેર સભ્યો દ્વારા વિધાનસભાના સચિવને સંબોધવામાં આવી હતી. ૯ ડિસેમ્બર ૨૦૧૫ના રાજ્યપાલના સંદેશના મુખ્ય કારણોમાંનું એક કારણ રાજ્યપાલની આ સમજ હતી કે જો સ્પીકરને દૂર કરવાનો પ્રશ્ન તાત્કાલિક વિચારણા માટે લેવામાં ન આવે, તો તે બંધારણીય અયોગ્યતાનું કૃત્ય ગણાશે. આ પાસા સાથે વ્યવહાર કરતાં, ન્યાયમૂર્તિ જે.એસ. ખેહર (ત્યારે જે માનનીય મુખ્ય ન્યાયાધીશ હતા) એ નોંધ્યું હતું કે, ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા ૧૯૩૫ની કલમ ૫૩ની જોગવાઈઓના વિરુદ્ધમાં (જેમાં રાજ્યપાલને પોતાના વિવેકાધિકારે ગૃહને સંદેશ મોકલવાની પરવાનગી હતી),

અનુચ્છેદ ૧૭૫માં તેવી સમાન અભિવ્યક્તિ સમાવાતી નથી. તેથી, અદાલતે નોંધ્યું હતું કે ગૃહને રાજ્યપાલના સંદેશાઓ “મુખ્યમંત્રીના અધ્યક્ષસ્થાને આવેલી મંત્રીપરિષદ દ્વારા યોગ્ય માનવામાં આવેલી હદ સુધી મર્યાદિત ગણવા યોગ્ય છે”. સ્પીકર તરફથી હાજર રહેલા માનનીય પરિષદ વકીલ ડૉ. અભિષેક મનુ સિંઘવીએ નેબામ રેખિયાના નિર્ણયના આ પાસા પર ભાર મુક્યો અને દલીલ કરી કે રાજ્યપાલ અને વિધાનસભા વચ્ચેનો સંબંધ મદદ અને સલાહના સિદ્ધાંતથી બંધાયેલો હોવો જોઈએ. મુખ્યમંત્રી તરફથી હાજર રહેલા માનનીય પરિષદ વકીલ શ્રી કપિલ સિબ્બલે દલીલ કરી કે બંધારણીય ખંડપીઠના ચુકાદામાં આથી પરની કોઈપણ નોંધો આનુષંગિક અવલોકનો છે. ન્યાયમૂર્તિ જે.એસ. ખેહરે, રાજ્યપાલની સત્તાઓ અંગે વિચારણા કરતાં, એમ.એન. કૌલ અને એસ.એલ. શકધરના ગ્રંથનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને નોંધ્યું હતું કે:

૨૦ લોકસભા સચિવાલય દ્વારા પ્રકાશિત સંસદની પ્રથા અને પ્રક્રિયા“ ૧૬૫. ...

રાજ્ય વિધાનમંડળના ગૃહ અથવા ગૃહોને મુખ્ય પ્રધાનની સહાય અને સલાહ પરથી રાજ્યપાલ દ્વારા આહ્વાન કરવામાં આવે અથવા સત્ર સમાપ્તિ કરવામાં આવે. લેખકો દ્વારા કરાયેલ વર્ણન દર્શાવે છે કે રાજ્ય વિધાનમંડળના ગૃહ અથવા ગૃહોને આહ્વાન કરવા અથવા સત્ર સમાપ્તિ કરવા માટે રાજ્યપાલે વૈકલ્પિક તારીખ સૂચવવી રાજ્યપાલ માટે ખુદી બાબત રહેશે, પરંતુ ઉપરોક્ત મુદ્દા અંગેનો અંતિમ

નિર્ધાર મુખ્ય પ્રધાન અથવા મંત્રિમંડળ પાસે રહે છે, જે રાજ્યપાલે સૂચવેલી વૈકલ્પિક તારીખ સ્વીકારવાનો કે ન સ્વીકારવાનો નિર્ણય લઈ શકે છે. એમ.એન.

કૌલ અને એસ.એલ. શકધરના અભિપ્રાયને બંધારણસભાની ચર્ચાઓ સાથે

સુસંગતતા છે. સત્તામાં રહેલી સરકાર ગૃહમાં પોતાનું બહુમત ગુમાવે ત્યારે જ આ સ્થિતિમાં ફેરફાર થાય છે. સત્ર સમાપ્તિના સંદર્ભમાં, લેખકો દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલ અભિપ્રાય એવો છે કે તે જ બાબતનું નિર્ધાર પણ મુખ્ય પ્રધાનને વડા તરીકે ધરાવતા મંત્રિપરિષદ દ્વારા જ થવાનું હોય છે, સિવાય કે એવી સ્થિતિમાં જ્યાં ગૃહમાં સરકારના બહુમતને પડકારવામાં આવ્યું હોય. ઉપરોક્ત નિરૂપણ પરથી એવું બહાર આવે છે કે ગૃહના સભ્યોના બહુમતિ દ્વારા સરકારને મળતા સમર્થનનો મુદ્દો ચર્ચાસ્પદ બની જાય ત્યારે મુખ્ય પ્રધાન અને તેમની મંત્રિપરિષદ રાજ્યપાલને ગૃહને આહ્વાન કરવા અથવા સત્ર સમાપ્તિ કરવા અથવા વિઘટિત કરવા અંગે સહાય અને સલાહ આપવાનો પોતાનો અધિકાર ગુમાવે છે. ઉપરોક્ત દૃષ્ટિકોણને સમર્થન આપવામાં અમને કોઈ સંકોચ નથી. પરંતુ, એમ.એન. કૌલ અને એસ.એલ. શકધર દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા અભિપ્રાયમાં જે બાબત મહત્વપૂર્ણ અને નોંધપાત્ર છે અને જેને પ્રકાશિત કરવાની જરૂર છે, તે એ છે કે માત્ર એટલા માટે કે શાસક પક્ષના કેટલાક સભ્યોએ પક્ષત્યાગ કર્યો છે, એથી આવશ્યક રીતે એવું સાબિત થતું નથી કે પક્ષે ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવ્યો છે. અને આવી સ્થિતિમાં, જો મુખ્ય પ્રધાન વિરુદ્ધ અવિશ્વાસનો પ્રસ્તાવ હોય અને તેઓ વિધાનસભાનો સામનો કરવાની બદલે રાજ્યપાલને વિધાનસભાનું સત્ર સમાપ્તિ કરવા અથવા વિધાનસભાને વિઘટિત કરવાની સલાહ આપે, તો રાજ્યપાલ માટે આવી સલાહ સ્વીકારવી ફરજિયાત નથી. ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિમાં, રાજ્યપાલ મુખ્ય પ્રધાનને અવિશ્વાસના પ્રસ્તાવ પર વિધાનસભાનો નિર્ણય પ્રાપ્ત કરવા કહે, તો તે તેમના અધિકારની સંપૂર્ણ સીમામાં રહેશે.”

(ભાર આપવામાં આવેલ)

ઉપરોક્ત ગ્રંથનો ઉલ્લેખ કરીને, ન્યાયાધીશ જે. એસ. કેહર (જે તે સમયે વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયાધીશ હતા તે રીતે) એ આવું ઠરાવ્યું:

‘૧૬૬. ઉપર અહીં નોંધાયેલ વિચારણાને ધ્યાનમાં લેતાં, અમારો મત છે કે સામાન્ય પરિસ્થિતિઓમાં, તે અવધિ દરમિયાન જ્યારે મુખ્યમંત્રી અને તેમની મંત્રીપરિષદને ગૃહના બહુમતી સભ્યોનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત હોય, ત્યારે રાજ્યપાલને અનુચ્છેદ ૧૭૪ હેઠળ ગૃહને બોલાવવાની, સ્થગિત કરવાની અને વિઘટિત કરવાની સોંપાયેલ સત્તાનો ઉપયોગ મુખ્યમંત્રી અને તેમની મંત્રીપરિષદની મદદ અને સલાહ સાથે સુસંગત રીતે જ કરવો જોઈએ. ઉપરોક્ત પરિસ્થિતિમાં, તેમને આ મુદ્દા અંગે પોતાની ઈચ્છા મુજબ અથવા પોતાના વિવેકાધિકારે વ્યક્તિગત નિર્ણય લેવાનો અવકાશ રહેતો નથી. જ્યાં રાજ્યપાલને એવું માનવા માટે કારણો હોય કે મુખ્યમંત્રી અને તેમની મંત્રીપરિષદે ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવ્યો છે, ત્યાં રાજ્યપાલ માટે મુખ્યમંત્રી અને તેમની મંત્રીપરિષદને ગૃહમાં ફ્લોર ટેસ્ટ દ્વારા પોતાની બહુમતી સાબિત કરવા કહેવું ખુલ્લું છે. માત્ર એવી પરિસ્થિતિમાં, જ્યાં આવા ફ્લોર ટેસ્ટ યોજાયા પછી સત્તામાં રહેલી સરકારે બહુમતીનો વિશ્વાસ ગુમાવ્યો હોવાનું જણાય, ત્યાં જ રાજ્યપાલ માટે અનુચ્છેદ ૧૭૪ હેઠળ તેમને સોંપાયેલ સત્તાઓનો ઉપયોગ પોતાની રીતે અને કોઈપણ મદદ તથા સલાહ વિના કરવો ખુલ્લો બને છે.’

અદાલતે ઠરાવ્યું કે રાજ્યપાલે “ફ્લોર ટેસ્ટ ક્યારેય માંગ્યો નહોતો” તે બાબત વિવાદિત ન હોવાથી, રાજ્યપાલને મુખ્યમંત્રી અને મંત્રીપરિષદ ગૃહમાં વિશ્વાસ

તથા બહુમતીનો આધાર યથાવત્ પ્રાપ્ત છે કે નહીં તે અંગે ક્યારેય કોઈ શંકા હતી નહીં, એવો અનુમાન કરવું યુક્તિસંગત હતું. સરકાર વિરુદ્ધ અવિશ્વાસનો કોઈ પ્રસ્તાવ પણ રજૂ કરવામાં આવ્યો નહોતો. શ્રી સિબલ દ્વારા કરવામાં આવેલી આ રજૂઆત કે નેબામ રેબિયા માં બંધારણીય ખંડપીઠના અવલોકનો ઓબિટર છે, તે અમે સ્વીકારી શકતા નથી. નેબામ રેબિયા માં કરવામાં આવેલા અવલોકનો, જેમ કે અમે અગાઉ ચર્ચા કરી છે, એસઆર બોમ્મઈ ના નવ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠના નિર્ણયમાં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંત સાથે સુસંગત છે. બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૭૪ હેઠળ ગૃહને બોલાવવા અને તેનું સત્ર સમાપ્તિ કરવા અંગેની સત્તા એવી છે કે જે રાજ્યપાલ દ્વારા મંત્રીપરિષદની સહાય અને સલાહ પર અમલમાં મૂકવામાં આવે છે. પરંતુ એવી પરિસ્થિતિમાં, જ્યાં રાજ્યપાલને એવું માનવા માટે કારણો હોય કે મુખ્યમંત્રીની અધ્યક્ષતાવાળી મંત્રીપરિષદે ગૃહનો વિશ્વાસ ગુમાવ્યો છે, ત્યાં બંધારણીય શિષ્ટાચારની માંગ છે કે આ પ્રશ્ન ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવીને નિરાકરવામાં આવે. ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવતાં રાજ્યપાલે બંધારણીય સત્તાની મર્યાદાઓની બહાર કાર્ય કર્યું હોવાનું માનવામાં આવી શકે નહીં.

રાજ્યપાલ દ્વારા સત્તાનો ઉપયોગ

૪૩. બંધારણીય પદાધિકારીઓને સોંપવામાં આવેલી સત્તાઓ ન્યાયિક સમીક્ષાની પરિધિ બહાર નથી. જ્યાં રાજ્યપાલ દ્વારા ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવવાની વિવેકસત્તાના ઉપયોગને અદાલત સમક્ષ પડકારવામાં આવે છે, ત્યાં તે ન્યાયિક સમીક્ષાથી મુક્ત નથી. અદાલતને આ નિર્ધારિત કરવાનો અધિકાર છે કે ફ્લોર ટેસ્ટ માંગતી વખતે રાજ્યપાલે સત્તાનો ઉપયોગ કરવા સંબંધિત અને યુક્તિસંગત

એવા વાસ્તવિક આધારભૂત દસ્તાવેજી સામગ્રી અને કારણોના આધારે તે કંઈ હું કે નહીં. આવી સત્તાનો ઉપયોગ વિધાનસભા પ્રત્યે જવાબદાર અને તેના પ્રત્યે સામૂહિક રીતે જવાબદાર એવી લોકશાહીથી ચૂંટાયેલી સરકારને અસ્થિર કરવા અથવા સ્થાનચ્યૂત કરવા માટે કરવાનો હેતુ નથી. વિશ્વાસમત માંગવાની સત્તાનો ઉપયોગ એ સર્વોપરી વિચારણા દ્વારા માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત કરેલો હોવો જોઈએ કે રાજ્યપાલ દ્વારા સંતોષની રચના બાહ્ય અથવા અસંગત વિચારણાઓ પર આધારિત નથી.

જી. સંવિધાન એ સ્વીકાર કરે છે કે રાજ્યપાલ પાસે પોતાના પદમાં નિહિત એવી સત્તા છે કે તે ચૂંટાયેલી સરકાર પાસે વિધાનસભાનો વિશ્વાસ યથાવત્ છે કે નહીં તેની દેખરેખ રાખી શકે, તથાપિ આવું સોંપાયેલ કાર્યપદ કાર્યપાલિકાની વિધાનમંડળ પ્રત્યેની મૂળભૂત જવાબદારીને અગ્રાહ્ય ન બનાવે અથવા દૂર ન કરે, તથા રાજ્યની કાર્યપાલિકા શાખાની જવાબદારી નિશ્ચિત કરાવવા વિધાનમંડળની ક્ષમતાને પણ વિસ્થાપિત ન કરે. ડૉ. સિંઘવીની આ રજૂઆત કે ચૂંટણી પછી વિધાનસભાની પ્રારંભિક રચના સમયે સિવાય રાજ્યપાલ વિશ્વાસ મતની માંગણી કરી શકતા નથી, તે રાજ્યપાલને કરવામાં આવેલા સંવિધાનિક સત્તા-સોંપણને અયોગ્ય રીતે મર્યાદિત કરી દે તેવી થાય. નિશ્ચિતપણે, આ અદાલતમાંથી નિસ્સરતાં સૌથી વધુ નજિરો એવા પ્રસંગો સાથે સંબંધિત રહ્યાં છે, જેમાં ચૂંટણી પછી સરકારની પ્રારંભિક રચના સમયે વિશ્વાસ મત માગવામાં આવ્યો હતો. તેનું એક કારણ રાજ્ય સરકારોની પ્રારંભિક રચના સમયે વિવાદોની બહુલતા પણ હોઈ શકે. પરંતુ, નજિરોની આ શ્રેણી રાજ્યપાલની

સત્તાને સમાપ્ત કરતી નથી, તેમજ તે એવું પણ સૂચવતી નથી કે રાજ્યપાલને સોંપવામાં આવેલી સત્તાનો ઉપયોગ સરકાર રચાઈ ગયા પછી થઈ શકતો નથી. બીજી તરફ, શ્રી સિબ્બલે સ્વીકાર્યું હતું કે એવી પરિસ્થિતિઓ ઊભી થઈ શકે છે, જ્યાં ગૃહનું સત્ર ચાલી રહ્યું ન હોય અને તેનું સત્ર સમાપ્તિ કરવામાં આવ્યું હોય, અને એવી સ્થિતિ સર્જાય કે રાજ્યપાલને ચુકિતસંગત રીતે એવું માનવાનો આધાર મળે કે સરકાર હવે વિધાનસભામાં બહુમતીનો આધાર ધરાવતી રહી નથી. અમારી દ્રષ્ટિએ, આવી પરિસ્થિતિ ચોક્કસપણે તે પરિસ્થિતિઓમાંથી એક ગણાશે, જેમાં રાજ્યપાલ ખાસ સત્ર બોલાવવા યોગ્ય ઠરે, અને જેના દરમિયાન હાલની સરકારને ગૃહનો વિશ્વાસ તે ચથાવત્ ધરાવે છે તે સ્થાપિત કરવા માટે કહેવામાં આવી શકે.

જપ. એવી પરિસ્થિતિમાં કે જ્યાં મંત્રિમંડળની સહાય અને સલાહના અનુસંધાને વિધાનસભાનું સત્ર બોલાવવામાં આવ્યું હોય, ત્યાં સ્થિતિ વધુ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, એટલા અર્થમાં કે સરકારને હવે ગૃહનો વિશ્વાસ પ્રાપ્ત રહ્યો નથી એવો મત પ્રતિપાદિત કરવા ઈચ્છતા વિધાનમંડળના કોઈપણ ખંડ માટે અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવનો ઉપાય ઉપલબ્ધ રહે છે. વિશ્વાસમત માંગવાની બંધારણીય સત્તાનો ઉપયોગ કરતાં રાજ્યપાલે એવી સાવધાની અને વિવેકપૂર્વક કાર્યવાહી કરવી આવશ્યક છે કે જેથી સરકાર પ્રત્યે વિશ્વાસનું અસ્તિત્વ છે કે તેનો અભાવ થયો છે તે નક્કી કરવાની ગૃહની સત્તા ખંડિત ન થાય. તાત્કાલિક અને પ્રબળ પરિસ્થિતિઓના અભાવે, અવિશ્વાસ પ્રસ્તાવની સામાન્ય વિધાનપ્રક્રિયાને તેનો યથોચિત માર્ગ પૂર્ણ કરવા રાજ્યપાલે અટકાવવાનો કોઈ કારણ રહેતું નથી.

રાજ્યપાલ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા નિમણૂક પામેલ પદાધિકારી છે, પરંતુ તેઓ કોઈ રાજકીય વિચારધારા કે રાજકીય દષ્ટિકોણનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા નથી. રાજ્યપાલ પાસેથી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે તેઓ બંધારણીય રાજપુરુષ તરીકેની પોતાની ભૂમિકા નિભાવે. રાજ્યપાલની સત્તાનો ઉપયોગ એવી રાજકીય વ્યવસ્થાને સહાયરૂપ થવા માટે થવાનો નથી, જે પોતાના સમયની લોકચૂંટાયેલ સરકારને રાજકીય પ્રતિસ્પર્ધી માને છે. રાજ્યપાલને આ સત્તા સોંપવાના પાયામાં રહેલું ચોક્કસ કારણ એ છે કે તેઓ રાજકીય વિવાદોથી ઉપર રહી શકે અને રાજપુરુષસમાન અનુભવના બળ પર એવી રીતે સત્તાનો પ્રયોગ કરી શકે કે જે લોકશાહીથી ચૂંટાયેલી વિધાનસભાઓ અને તેમના પ્રતિ જવાબદાર રાજ્યોની સરકારોની શક્તિ તથા સ્થિતિસ્થાપકતાને સહાયક બને, તેને ક્ષીણ ન કરે. આ આદેશના વિરુદ્ધ વર્તવું એ બંધારણના રચયિતાઓએ વ્યક્ત કરેલાં અત્યંત ભયોની સાકારતા તરફ દોરી જશે; તેઓ આ બાબતથી સજાગ હતા કે રાજ્યપાલનું પદ સંભવિત રીતે લોકશાહીથી ચૂંટાયેલી સરકારોને પાટા પરથી ઉતારી શકે છે, છતાં તેમણે ભાવી પેઢીઓ ઉપર એવો વિશ્વાસ મૂક્યો હતો કે લોકોનું, લોકો દ્વારા અને લોકો માટેનું શાસન તેના જાગૃત રક્ષક તરીકે કાર્ય કરવા માટે રચાયેલાઓ દ્વારા નિર્વહ ન બનાવવામાં આવે.

૪૬. આ નિર્ણાયક ભૂમિકા નિભાવતાં, રાજ્યપાલે ધ્યાનમાં રાખવું આવશ્યક છે કે વિશ્વાસ મત માંગવાની સત્તા સોંપવાનો મૂળ હેતુ નિયમિત રીતે ચૂંટાયેલી સરકારોને હટાવવાનો નથી, પરંતુ જ્યારે રાજ્યપાલના ધ્યાન પર લાવવામાં આવેલી પરિસ્થિતિઓ બહુમતી ગુમાવવાનો સંકેત આપે ત્યારે સાવચેતીપૂર્વક

હસ્તક્ષેપ કરવાનો છે. રાજ્યપાલને આ સત્તા એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે અપાઈ છે કે સામૂહિક જવાબદારીનો સિદ્ધાંત દરેક સમયે જળવાઈ રહે અને તેથી તેનો ઉપયોગ સાવચેતીપૂર્વક થવો જોઈએ. રાજ્યપાલ વિધાનસભામાં વિશ્વાસ મતની માંગ કરતી સંદેશાવ્યવહાર તરફ દોરી જતું પ્રાથમિક દષ્ટિએ મંતવ્ય જે પરિસ્થિતિઓના આધારે રચે છે, તે પરિસ્થિતિઓ નિષ્પક્ષ સ્વરૂપની હોવી જોઈએ. આવું કરવાનો રાજ્યપાલનો નિર્ણય ન્યાયિક પુનર્વિલોકનથી મુક્ત નથી અને તેથી રાજ્યપાલમાં નિહિત એક અસાધારણ સત્તાના ઉપયોગ સંબંધે તે પરિસ્થિતિઓ સંબંધિત, પ્રસંગોચિત અને બાહ્ય ન હોય તેવા કસોટીપથ પર તેની તપાસ સહન કરવા સક્ષમ હોવો જોઈએ.

૪૭. વર્તમાન મામલામાં, નોંધપર આવેલ હકીકતો દર્શાવે છે કે વિધાનસભાનું બજેટ સત્ર મંત્રિમંડળની સહાય અને સલાહના આધારે ૧૬ માર્ચ ૨૦૨૦થી શરૂ થવા માટે બોલાવવામાં આવ્યું હતું. રાજ્યપાલને જાણ કરવામાં આવી હતી કે આઈ.એન.સી. પ્રત્યે નિષ્ઠા ધરાવતા બાવીસ સભ્યોએ વિધાનસભાના અધ્યક્ષને પોતાના રાજીનામાં સુપરત કર્યા હતા. રાજીનામાના પત્રોની નકલો રાજ્યપાલને મોકલવામાં આવી હતી. આ તબક્કે, આ રાજીનામાઓની માન્યતા નિર્ધારિત કરવામાં આવી નહોતી અને રાજીનામા “સ્વૈરિછક” હતા કે “ખરા” હતા તે અંગે અધ્યક્ષ દ્વારા કોઈ નિર્ણય લેવાયો નહોતો. ત્યારબાદ મુખ્યમંત્રીએ રાજ્ય સરકારમાં મંત્રી રહેલા છ સભ્યોને દૂર કરવા બાબતે રાજ્યપાલને સલાહ આપી હતી. ૧૩ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ, વિધાનસભાના અધ્યક્ષે અયોગ્યતા અંગેની નોટિસો જારી કરી હતી. જોકે, ૧૪ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ, કાર્યરત સરકારના મંત્રી

રહેલા છ સભ્યોના રાજીનામાઓ બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૮૦(૩)(બી) ના પરંતુક હેઠળની બંધારણીય સત્તાનો ઉપયોગ કરતાં અધ્યક્ષે સ્વીકાર્યા હતા. મુખ્યમંત્રીએ, રાજ્યમાં સર્જાયેલી ઉથલપાથલનો ઉલ્લેખ કરતાં, ૧૩ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ રાજ્યપાલને પત્રવ્યવહાર કરીને જણાવ્યું હતું કે ફ્લોર ટેસ્ટનું આયોજન કરવું ગૂંચવણના નિરાકરણ માટે નિશ્ચિત આધાર બનશે. આથી મજબૂત સંકેત મળે છે કે મુખ્યમંત્રી પોતે જ એવી માન્યતા ધરાવતા હતા કે રાજ્યની પરિસ્થિતિને કારણે તેમની સરકારની બહુમતી અંગે શંકા ઊભી થઈ હતી. જોકે, વિધાનસભા બોલાવવામાં આવ્યા પછી કોઈ ફ્લોર ટેસ્ટ યોજાયો નહોતો અને ગૃહને ૨૬ માર્ચ ૨૦૨૦ સુધી મુલતવી રાખવામાં આવ્યું હતું. આ હકીકતો એ આધાર બને છે જેના આધારે રાજ્યપાલે ફ્લોર ટેસ્ટ યોજવાની સલાહ આપી હતી. કાર્યરત સરકારના છ મંત્રીઓના રાજીનામા (અધ્યક્ષ દ્વારા સ્વીકારાયેલા), આઈ.એન.સી. સાથે સંબંધિત વધુ સોળ સભ્યોના કથિત રાજીનામા, અને ૧૬ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ ગૃહ બોલાવવામાં આવ્યા હોવા છતાં મુખ્યમંત્રી દ્વારા ફ્લોર ટેસ્ટ યોજવાનો ઇનકાર — આ બધાના આધારે ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવવા રાજ્યપાલ દ્વારા સત્તાનો ઉપયોગ બંધારણીય રીતે અયોગ્ય ગણાવી શકાય તેમ નથી.

૪૮. આઈ.એન.સી. પ્રત્યે પોતાની વફાદારી ધરાવતા છ સભ્યોના રાજીનામા સ્વીકારવામાં આવ્યા પછી, વિધાનસભામાં આઈ.એન.સી.ની સંખ્યા ૧૧૪ માંથી ઘટીને ૧૦૮ થઈ ગઈ હતી. સભાસદનની સંખ્યા ઘટીને ૨૨૨ રહી હતી. રાજ્યપાલે હકીકતમાં તે સત્તાક્ષેત્રમાં કોઈ હસ્તક્ષેપ કર્યો નહોતો, જે સ્પીકરને

રાજીનામાઓના સ્વૈચ્છિક અને અસલી સ્વરૂપ અંગે અથવા દસમી અનુસૂચિનો અર્થગર્ભમાં નિર્હાર્યતા સંબંધિત કોઈ મુદ્દા અંગે નિર્ણય લેવા સોંપવામાં આવ્યું છે. રાજ્યપાલના ભાષણ પછી તરત જ વિશ્વાસ મત યોજવા માટે રાજ્યપાલ તરફથી થયેલા સંદેશાવ્યવહારનો સામનો કરતાં, વિધાનસભાનું સત્ર, સભાસદન પહેલેથી જ મળ્યું હોવા છતાં, ૨૬ માર્ચ ૨૦૨૦ સુધી મુલતવી રાખવામાં આવ્યું હતું. આથી મધ્ય પ્રદેશમાં રાજકીય અનિશ્ચિતતાની સ્થિતિ યથાવત્ રહેત અને એવી શરતો પર રાજકીય સોદાબાજી માટે માર્ગો ઉપલબ્ધ થતા, જેને વૈધ માનવામાં આવી શકે તેમ નથી. રાજકીય સત્તાની શોધમાં ગેરવૈધ અને અનૌચિત્યપૂર્ણ રાજકીય સોદાબાજી ટાળવા માટે જ આ અદાલતે સતત શક્ય તેટલી વહેલી તારીખે વિશ્વાસ મત બોલાવવાની આગ્રહપૂર્ણ ભૂમિકા અપનાવી છે. સંક્ષેપના હિતાર્થે, તે પૈકીના કેટલાક નિર્ણયો કોષ્ટક સ્વરૂપના નિવેદનમાં સંક્ષિપ્તરૂપે દર્શાવવામાં આવ્યા છે, જે નીચે ઉતારવામાં આવે છે:

નામ	હકીકતો	આ અદાલતનો આદેશ
જગદંબિકા પાલ વિ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા (૧૯૯૯) ૯ એસસીસી ૯૫	ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્યમાં મુખ્યમંત્રીપદ અને વિધાનસભામાં બહુમતી સંબંધિત વિવાદ. ઉત્તર પ્રદેશ વિધાનસભાના અધ્યક્ષના વર્તનને	અદાલતે આ મામલો ૨૪ ફેબ્રુઆરી ૧૯૯૮ના રોજ સાંભળ્યો. આ અદાલતે નિર્દેશ કર્યો હતો કે ઉત્તર પ્રદેશ વિધાન સભાનું વિશેષ સત્ર ૨૬ ફેબ્રુઆરી ૧૯૯૮ના રોજ

	પડકારવામાં આવ્યું હતું, કારણ કે તેમણે સુનાવણી યોજ્યા હોવા છતાં ૧૨ સભ્યોની અયોગ્યતા અંગેનો નિર્ણય અટકાવી રાખ્યો હતો.	બોલાવવામાં આવે અને સંયુક્ત ફ્લોર ટેસ્ટ કરવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો હતો. ફ્લોર ટેસ્ટના પરિણામો ૨૭ ફેબ્રુઆરી ૧૯૯૮ના રોજ અદાલતમાં રજૂ કરવાના હતા. સરકારને ફ્લોર ટેસ્ટ સુધી નિયમિત બાબતો સિવાય કોઈપણ મહત્વપૂર્ણ નિર્ણયો લેતાં રોકવામાં આવી હતી.
અનિલ કુમાર ઝા વિ. ભારત સંઘ (૨૦૦૫) ૩ એસીસી ૧૫૦	ઝારખંડ રાજ્યમાં સરકારની રચના અંગેનો વિવાદ. રાજ્યપાલે એક પ્રો ટેમ સ્પીકરની નિમણૂક કરી હતી, જે	ઝારખંડ વિધાનસભાનું એક સત્ર ૧૦ માર્ચ ૨૦૦૫ માટે પહેલેથી જ બોલાવવામાં આવ્યું હતું. આ અદાલતે

	ઝારખંડના તુલનાત્મક રીતે કનિષ્ઠ સભ્ય હતા	આ મુદ્દાની સુનાવણી ૭ માર્ચ ૨૦૦૫ના રોજ કરી હતી અને ૧૧ માર્ચ ૨૦૦૫ના રોજ વિશ્વાસમત લેવા માટે નિર્દેશ કર્યો હતો. તે દિવસે એકમાત્ર કાર્યસૂચિ ફ્લોર ટેસ્ટની જ હતી. ફ્લોર ટેસ્ટનું પરિણામ
	વિધાનસભા. આશંકાઓ હતી કે રાજ્યપાલ પક્ષો વચ્ચેનું ચૂંટણીય સંતુલન બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૩૩ હેઠળ એક આંગલો-ઇન્ડિયન	કાર્યકારી અધ્યક્ષ દ્વારા જાહેર કરવામાં આવશે. ફ્લોર ટેસ્ટ સુધી, રાજ્યપાલને સભ્યોની નિમણૂક કરવાથી પ્રતિબંધિત કરવામાં આવ્યા હતા.

	સભ્યની નિમણૂક કરીને ઝુકાવી દેશે.	ફ્લોર ટેસ્ટને ૮૧ ચૂંટાયેલા સભ્યો સુધી જ મર્યાદિત રાખવાનો હતો. ઝારખંડના પોલીસ મહાનિદેશકને એ સુનિશ્ચિત કરવાનું હતું કે તમામ ચૂંટાયેલા સભ્યો “મુક્તપણે, સલામત રીતે અને સુરક્ષિત રીતે વિધાનસભામાં હાજર રહી શકે અને ત્યાં કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા કોઈ હસ્તક્ષેપ અથવા અવરોધ ઉભો કરવામાં ન આવે.” કાર્યવાહીની વિડિયો રેકોર્ડિંગ કરવાની હતી અને તેની એક નકલ અદાલતમાં મોકલવાની હતી
--	---	--

ચંદ્રકાંત કાવલેકર વિ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા (૨૦૧૭) ૩ એસસીસી ૭૫૮	ગોવા રાજ્યમાં સરકારની રચના વિષયક વિવાદ. ભાજપના શ્રી મનોહર પરીકરને ૪૦ સભ્યોના ગૃહમાં ૨૧ સમર્થક ધારાસભ્યોના દાવાના આધારે ગોવાના મુખ્ય પ્રધાન તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા. આ સંખ્યાને રાજ્યપાલને સંબોધિત એક પત્ર દ્વારા કોંગ્રેસ પક્ષે	ચૂંટણીના પરિણામો ૧૧ માર્ચ ૨૦૧૭ના રોજ જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા. આ અદાલતે મામલો ૧૪ માર્ચ ૨૦૧૭ના રોજ સાંભળ્યો અને ૧૬ માર્ચ ૨૦૧૭ના રોજ વિશ્વાસમત મેળવવાનો નિર્દેશ આપ્યો. તે દિવસ માટેનો એકમાત્ર કાર્યક્રમ વિશ્વાસમત પરીક્ષણ જ હોવાનો હતો. ચૂંટણી આયોગને બધી જ ઔપચારિકતાઓ ૧૫ માર્ચ ૨૦૧૭ સુધીમાં પૂર્ણ થાય તેની ખાતરી કરવા નિર્દેશ
---	--	--

	પડકાર્યો હતો.	આપવામાં આવ્યો હતો.
જી પરમેશ્વરા વિ. ભારત સંઘ (૨૦૧૮) ૧૬ એસીસીસી ૪૬	કર્ણાટક રાજ્યમાં સરકારની રચના અંગેનો વિવાદ. રાજ્યપાલ દ્વારા ભાજપ સાથે સંબંધિત બી.એસ. યેડિયુરપ્પાને રાજ્યમાં સરકાર રચવા માટે આમંત્રિત કરનાર અને તેમને બહુમતી સાબિત કરવા માટે ૧૫ દિવસની મુદત આપનાર પત્રને પડકારવામાં આવ્યો હતો.	આ અદાલતે આ મામલો ૧૮ માર્ચ ૨૦૧૮ના રોજ સાંભળ્યો. બી.એસ. યેડિયુરપ્પાનું રાજ્યપાલને લખેલું પત્ર, જેમાં પોતે એકલૌતી સૌથી મોટી પાર્ટી હોવાનું દાવો કરવામાં આવ્યો હતો, રજૂ કરવામાં આવ્યું. વિસ્તૃત સુનાવણી આવશ્યક હોવાને કારણે, બહુમતી પરીક્ષણ ૧૮ માર્ચ ૨૦૧૮ના રોજ યોજવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો (જોકે રાજ્યપાલે બી.એસ. યેડિયુરપ્પાને પોતાની

		બહુમતી સાબિત કરવા માટે ૧૫ દિવસ આપ્યા હતા). ચૂંટાયેલા સભ્યોએ ૧૯ માર્ચ ૨૦૧૮ના રોજ સાંજે ૪:૦૦ વાગ્યા સુધીમાં શપથ લેવો અને તે સમયે બહુમતી પરીક્ષણ યોજવાનું હતું. બહુમતી પરીક્ષણ માટે ગુપ્ત મતદાનની પરવાનગી અપાઈ નહોતી, અને તે કાયદા અનુસાર યોજવાનું હતું. અદાલતે ઠરાવ્યું કે, “યોગ્ય અને પૂરતી સુરક્ષા વ્યવસ્થાઓ કરવામાં આવશે અને
--	--	---

		કર્ણાટક રાજ્યના પોલીસ મહાનિર્દેશક પોતે ઉક્ત વ્યવસ્થાઓની દેખરેખ રાખશે...".
શિશુ સેવ વિ. ભારત સંઘ (૨૦૧૯) ૧૦ એસસીસી ૮૦૯	મહારાષ્ટ્ર રાજ્યમાં સરકારની રચના અંગેનો વિવાદ. ત્રિશંકુ વિધાનસભા પછી, રાષ્ટ્રપતિશાસન	આ અદાલતે મામલો ૨૬ નવેમ્બર ૨૦૧૯ના રોજ સાંભળ્યો અને ૨૭ નવેમ્બર ૨૦૧૯ના રોજ વિશ્વાસમત લેવા નિર્દેશ આપ્યો. એક કામચલાઉ અધ્યક્ષની નિમણૂક કરાવવાની હતી. ચૂંટાયેલા સભ્યોએ ૨૭ નવેમ્બરના રોજ સાંજે ૫:૦૦ વાગ્યા સુધીમાં તેમની શપથ લેવાની હતી
	લાદવામાં આવ્યો હતો	જે સમયે બહુમતી

અને ત્યારબાદ પ્રભાતના પ્રારંભિક કલાકોમાં, જે સમયે ભાજપ સાથે સંબંધિત દેવેન્દ્ર ફડણવીસને સરકાર રચવા માટે આમંત્રિત કરવામાં આવ્યા તે શપથવિધિ પૂર્વે, તે રદ કરવામાં આવ્યો. રાજ્યપાલના નિર્ણયને પડકારવામાં આવ્યો હતો.	પરીક્ષણ કરવાનું હતું. બહુમતી પરીક્ષણ માટે ગુપ્ત મતદાનની પરવાનગી આપવામાં આવી નહોતી અને કાર્યવાહીનું જીવંત પ્રસારણ કરવાનું હતું.
---	--

૪૯. ટ્રસ્ટ મતદાનના મૂળભૂત તત્વનો, અંતિમ વિશ્લેષણમાં, હેતુ એવો છે કે રાજ્યની વિધાનસભા પ્રત્યે ચૂંટાયેલી સરકારની રાજકીય જવાબદારી જળવાય. જવાબદારીનો આગ્રહ સરકારની વિધાનસભા પ્રત્યેની સમૂહિક જવાબદારીનો પ્રતિબિંબરૂપ છે. વર્તમાન મામલામાં ટ્રસ્ટ મતદાનની આવશ્યકતા તે હેતુ સિદ્ધ

કરે છે. વર્તમાન વિવાદે લોકશાહી પદ્ધતિથી ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓની ઘણીવાર પ્રવાહી રહેતી રાજકીય રાજકીય નિષ્ઠા નિ પર પ્રકાશ પાથર્યો છે. આ બાબત તેમના અંતરાત્મા સાથે સંકળાયેલી છે અને આ વિષય પર અદાલત કોઈ મત વ્યક્ત કરતી નથી. તેમ છતાં, એ નોંધવું મહત્વપૂર્ણ છે કે ટ્રસ્ટ મતદાન કરવાનો નિર્દેશ આપતાં રાજ્યપાલ કોઈ ચોક્કસ રાજકીય પક્ષને પ્રાધાન્ય આપતા નથી. ટ્રસ્ટ મતદાનનો ચોક્કસ સમય એવો પ્રભાવ પેદા કરી શકે છે કે ટ્રસ્ટ મતદાનનો નિર્દેશ આપવામાં આવે તે સમયે બહુમતી ધરાવતા પક્ષના પક્ષમાં તુલા ઝૂકી જાય, અને તે અનિવાર્ય છે. બધા રાજકીય પક્ષો પોતાના ચૂંટાયેલા વિધાનસભ્યોનું સમર્થન ગુમાવવાના સમાન જોખમ હેઠળ હોય છે, જેમ વિધાનસભ્યો મતદાતાઓના મત ગુમાવવાના જોખમ હેઠળ હોય છે. સંસદીય શાસનવ્યવસ્થા આ જ રીતે કાર્ય કરે છે અને વિવાદના બંને પક્ષોના વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલોએ સૌહાર્દપૂર્વક સ્વીકાર્યું કે શાસન કરવાની વૈધતાનું અંતિમ કસોટીપથ્થર ટ્રસ્ટ મતદાનનું પરિણામ જ છે. જોકે, અમે નોંધીએ છીએ કે જ્યાં પુરાવા દર્શાવે છે કે હિંસા અને દબાણની એવી પરિસ્થિતિઓ અસ્તિત્વમાં છે જે વિધાનસભામાં મુક્ત અને નિષ્પક્ષ મતદાનને ખંડિત કરે, ત્યાં રાજ્યપાલ અને અદાલતે ટ્રસ્ટ મતદાનની પવિત્રતા જળવાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે જરૂરી પગલાં લેવા ફરજિયાત છે. આ કેસમાં જેમ પરિસ્થિતિઓ સામે આવી છે, તેમાં રાજ્યપાલ દ્વારા સત્તાનો ઉપયોગ એવો હતો કે જે સમૂહિક જવાબદારીના ધોરણને યથાવત્ જાળવવામાં આવે તે હેતુ માટે વૈધ પરિસ્થિતિઓ પર આધારિત હતો.

રાજ્યપાલે ૧૬ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ ટ્રસ્ટ મતદાન યોગ્ય પગલું નથી એવું નક્કી કરે તેવી કોઈ અસાધારણ પરિસ્થિતિ અસ્તિત્વમાં નહોતી.

સ્પીકરના વિવેકાધિકારને બાજુએ મૂકવું

૫૦. સ્પીકર તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ ડૉ. સિંઘવી દ્વારા, રાજ્યપાલે વિશ્વાસમત માંગવાનો જે નિર્ણય કર્યો છે તેના વિરોધનો એક મહત્વપૂર્ણ આધાર એ છે કે આ તબક્કે વિશ્વાસમત માટે સભા બોલાવવાથી સ્પીકરને એ નક્કી કરવાની વિવેકસત્તા ઉપર આંચકો આવશે કે રાજીનામા સ્વીકારવા જોઈએ કે નહીં (કલમ ૧૮૦(૩)(બી) ના ઉપબંધ હેઠળ) અને બીજા સ્તરે, દસમી અનુસૂચિના પક્ષત્યાગ વિરોધી ઉપબંધોના પરિપ્રેક્ષ્યમાં રાજીનામાના પરિણામ અંગે નિર્ણય કરવાની તેમની સત્તા ઉપર પણ અસર થશે. ડૉ. સિંઘવી દ્વારા ‘શોર્ટ-સર્કિટિંગ’ એવો શબ્દપ્રયોગ કરવામાં આવ્યો હતો. આ રજૂઆતમાં અવ્યક્ત રીતે એવો આરોપ સમાયેલો છે કે વિશ્વાસમત યોજવાથી સ્પીકરની એ વિવેકસત્તા ઉપર અસર પડે છે કે રાજીનામા સ્વીકારવા કે નહીં અને આ સભ્યોએ અયોગ્યતાનો પ્રકોપ ભોગવ્યો છે કે નહીં તે નક્કી કરવું. ડૉ. સિંઘવી દ્વારા રજૂ કરાયેલ આ દલીલનું વિશ્લેષણ કરતાં પહેલાં ગૂંચવણ દૂર કરવાની જરૂર છે. સભ્યોએ રજૂ કરેલા રાજીનામા સાચા અને સ્વૈચ્છિક હતા કે નહીં તે બાબતનો નિર્ણય રાજ્યપાલ કરતા નથી. તે તો નિર્વિવાદ રીતે એવી બાબત છે જે સ્પીકરના કાર્યક્ષેત્રમાં આવે છે. તેવી જ રીતે, સભાનો કોઈ સભ્ય દસમી અનુસૂચિ હેઠળ અયોગ્યતા પામ્યો છે કે નહીં તે બાબતમાં સ્પીકર જ નિર્ધારિત સત્તાધિકારી છે. અદાલતને આ હકીકતનું પૂર્ણ ભાન રહ્યું છે કે આ

બાબતો સ્પીકરના કાર્યક્ષેત્રમાં આવે છે, અને તાજેતરના ભૂતકાળમાં સભ્યોને સ્પીકર સમક્ષ હાજર થવા તથા સ્પીકરે તાત્કાલિક નિર્ણય લેવા માટે આપવામાં આવેલ દિશાનિર્દેશને ત્રણ ન્યાયાધીશોની પીઠે પાછો ખેંચ્યો હતો.૨૧ ડૉ. સિંઘવીએ આ આદેશોનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો.

૫૧. આ તો સુસ્થાપિત કાનૂન છે કે રાજ્યપાલને, અથવા તે બાબતે આ અદાલતને પણ, ઉપરોક્ત પ્રશ્નો અંગે નિર્ણય લેવા માટે સ્પીકરની સત્તામાં હસ્તક્ષેપ કરવાની કોઈ સત્તા નથી. જોકે પ્રશ્ન એ છે કે વિશ્વાસમત બોલાવવાનું, સ્પીકરે રાજીનામાં સ્વીકારવાના છે કે નહીં તે અંગે નિર્ણય ન કરે ત્યાં સુધી, અને જો સ્વીકારવાના હોય તો દસમી અનુસૂચિ હેઠળ જે પક્ષના ટિકિટ પર તેઓ ચૂંટાયા હતા તે પક્ષના ગઠબંધનમાંથી સભ્યો દૂર થાય તેના પરિણામ અંગે નિર્ણય ન થાય ત્યાં સુધી, મુલતવી રાખવું જરૂરી છે કે નહીં. વિશ્વાસમતનું આયોજન તે પ્રશ્નથી ભિન્ન ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરે છે કે વિધાનસભાના એક અથવા વધુ વ્યક્તિગત સભ્યો ૨૧ પ્રતાપ ગૌડા પાર્ટીલ વિ. કર્ણાટક રાજ્ય (ડબ્લ્યુ.પી. ૮૭૨ ઓફ ૨૦૧૯): તા. ૧૨ જુલાઈ ૨૦૧૯ અને ૧૭ જુલાઈ ૨૦૧૯ ના આદેશો

સ્પૈરિછક રાજીનામું આપવાનો કૃત્ય આરંભ્યું હોય અથવા દસમું અનુસૂચિનો પ્રકોપ વેઠ્યો હોય. મુખ્ય પ્રધાનના નેતૃત્વ હેઠળની મંત્રિમંડળને ગૃહનો વિશ્વાસ છે કે નહીં તે નિર્ધારિત કરવા માટે વિશ્વાસ મત લેવો આવશ્યક છે. તે વિશ્વાસનું સતત અસ્તિત્વ સરકારની વૈધતા અને પરિણામે તેના અસ્તિત્વ માટે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. આ એવો વિષય છે જેમાં જરાય વિલંબ સહન કરી શકાતો નથી,

કારણ કે મુખ્ય પ્રધાનની અધ્યક્ષતામાં ચાલતી સરકારની સત્તા એ બાબત પર આધારિત છે કે મંત્રિમંડળ સમૂહ સ્વરૂપે વિધાનમંડળના વિશ્વાસનો લાભ લેતું રહે. વિશેષ કરીને જ્યાં સભ્યોએ વર્તમાન સરકાર પ્રત્યે વિશ્વાસના અભાવની અભિવ્યક્તિ રૂપે રાજીનામા આપ્યા હોય, ત્યાં ગૃહની સમૂહ ઈચ્છા પર આ રાજીનામાઓના પ્રભાવનું મૂલવણ કરવા માટે ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવવો એ સૌથી નિશ્ચિત પદ્ધતિ છે. રાજીનામું સ્વીકારવાના પરિણામે ગૃહની આંકડાકીય શક્તિમાં ઘટાડો થાય છે. રાજીનામા સ્વીકારવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, જેમણે રાજીનામું આપ્યું છે તે સભ્યો ગૃહની સંખ્યાબળમાં ગણતરીમાં રહે છે, કારણ કે અનુચ્છેદ ૧૯૦(૩)(બી) માં વપરાયેલી ભાષા (“ત્યારબાદ ખાલી થઈ જશે”) એવી છે. હાલની જેવી પરિસ્થિતિમાં તેના બાવીસ સભ્યોના રાજીનામા છતાં ચૂંટાયેલી સરકારને ચાલુ રહેવાનો અધિકાર છે કે નહીં, તે વિશ્વાસના પ્રશ્ન પર નોંધપાત્ર અસર કરે છે. ન તો રાજ્યપાલ અને ન તો તે બાબતમાં અદાલત અધ્યક્ષની સત્તામાં દખલ કરી શકે, પરંતુ અધ્યક્ષ સમક્ષની કાર્યવાહી બાકી હોવી એ સરકાર પ્રત્યે ગૃહનો વિશ્વાસ છે કે નહીં તે ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવીને નક્કી ન કરવા માટે માન્ય આધાર બની શકતી નથી. આ ઉપરાંત વર્તમાન કેસમાં એક તથ્યાત્મક પરિસ્થિતિ એ પણ છે કે અધ્યક્ષે બાવીસમાંથી છ સભ્યો દ્વારા રજૂ કરાયેલા રાજીનામાઓ ૧૪ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ સ્વીકારી લીધા હતા. બધા સભ્યો સાથે જ આગળ વધ્યા હતા. ડૉ. સિંઘવીની રજૂઆતમાં એ અંગે કોઈ સ્પષ્ટીકરણ આપવામાં આવ્યું નહોતું કે જે છ સભ્યોના રાજીનામા તાત્કાલિક સ્વીકારવામાં આવ્યા અને બાકીના સોળ સભ્યોના રાજીનામાઓ અંગે, જેમાં કોઈ નિર્ણય

લેવામાં આવ્યો નથી, તેમની વચ્ચે શું, જો કંઈ હોય તો, ભેદ હતો. જેમણે રાજીનામું આપ્યું હતું એવા કોઈપણ સભ્ય (ન તો તે છ અને ન તો તે સોળ) અધ્યક્ષ સમક્ષ હાજર થયા નહોતા. તેથી, અધ્યક્ષ સમક્ષ ગેરહાજરી સ્પષ્ટપણે ભેદનું કોઈ આધાર કારણ નથી. અમે ઉપર તથ્યાત્મક પરિસ્થિતિનો ઉલ્લેખ માત્ર એટલા માટે કર્યો છે કે સંવિધાનના મૂળભૂત મૂલ્યોને, અર્થાત સંસદીય લોકશાહીને શાસિત કરતા નિયમોનું પાલન કરવા, દબ કરવા માટે વિશ્વાસ મત બોલાવવાનું કેટલું અત્યંત મહત્વનું છે તે ઉદ્ઘાટિત થાય. સંસદીય લોકશાહીનો મૂળભૂત સિદ્ધાંત એ છે કે સરકાર વિધાનસભા પ્રત્યે સમૂહ જવાબદારી ધરાવે છે અને સમૂહ સ્વરૂપે વિધાનસભા સરકારને જવાબદેહ રાખવાનો અધિકાર ધરાવે છે. જવાબદારીની અંતિમ અભિવ્યક્તિ મંત્રિમંડળ પ્રત્યે વિશ્વાસનું અસ્તિત્વ કે વિશ્વાસનો અભાવ છે. તેથી, ડૉ. સિંઘવીની આ રજૂઆત કે વિશ્વાસ મત લેવાથી રાજીનામા અને અયોગ્યતા સંબંધિત મુદ્દા પર અધ્યક્ષના અધિકારક્ષેત્રને અવરોધ આવશે, તે અમને સ્વીકાર્ય નથી.

પર. તેમની દલીલો દરમિયાન, ડૉ. સિંઘવીએ નિષ્પક્ષ રીતે સ્વીકાર્યું કે આ તબક્કે વિશ્વાસ મતનું આયોજન થવાથી અંતે માત્ર રાજીનામું આપનાર સભ્યોની એવી સંભાવિત નવી સરકારમાં મંત્રીપદ સ્વીકારવાની ક્ષમતા પર જ અસર પડશે, જે સરકાર રચાય, જો તે દરમિયાન અયોગ્યતા અંગેનો મુદ્દો નિરાકરવામાં આવ્યો ન હોય. ડૉ. સિંઘવીએ રજૂ કર્યું કે આવા કેસોમાં પ્રયત્ન એવો રહે છે કે રાજીનામું આપનાર સભ્યો અનુગામી સરકારમાં મંત્રીપદોના લોભના આધારે સરકારને પતન પામીને, કારણ કે જો સરકાર બદલાય તો તેમની અયોગ્યતા

ભવિષ્યમાં સ્વીકારવામાં ન પાડા આવે. ડૉ. સિંઘવીએ અદાલત સમક્ષ રજૂ કર્યું તેમ, વાસ્તવમાં લોકશાહી રાજકારણ આ જ રીતે કાર્ય કરે છે. તથાપિ, મુદ્દાનો સાર એ છે કે વિશ્વાસ મત બોલાવવામાં આવ્યો હોય છતાં, રાજીનામા અથવા અયોગ્યતા સંબંધિત બાબતો અંગે નિર્ણય લેતા સ્પીકરને કંઈ જ અટકાવતું નથી. સ્પીકરે હજી સુધી એવું કર્યું નથી, તે વિશ્વાસ મત બોલાવવાનું મુલતવી રાખવાનો આધાર બની શકતું નથી.

‘કેપિટલ’ સભ્યો સુધી પહોંચ મેળવવાની માંગ

૫૩. આ સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ, જેના વિષે પરસ્પર વિરોધી દલીલો રજૂ કરવામાં આવી છે એવો એક ક્ષેત્ર, બંધકાવસ્થાનો મુદ્દો છે. આઈ.એન.સી. દ્વારા કરવામાં આવેલી અરજીમાં, જેના આધાર પર વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી દુશ્યંત દવે દ્વારા દલીલો કરવામાં આવી છે, માગવામાં આવેલા રાહતોમાંની એક રાહત તરીકે, બેંગલુરુની એક હોટેલમાં રાખવામાં આવેલા બાવીસ સભ્યો સુધી પહોંચની મંજૂરી આપવા અંગે આ સર્વોચ્ચ અદાલત તરફથી દિશાનિર્દેશ માગવામાં આવ્યો છે. શ્રી દવે બંધારણીય નૈતિકતાને થયેલા આઘાતને ખાસ ભારપૂર્વક ઉજાગર કરવા પ્રયત્નશીલ રહ્યા હતા. શ્રી દવે રજૂ કર્યું હતું કે આઈ.એન.સી.ની ટિકિટ પર ચૂંટાયેલા બાવીસ સભ્યોને ‘ચુપચાપ રીતે’ બેંગલુરુ ખસેડી દેવામાં આવ્યા હતા. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી કપિલ સિબ્બલ અને અમુક અંશે વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ ડૉ. સિંઘવીએ પણ આ પાસા પર વિસ્તૃત દલીલ કરી છે. શ્રી સિબ્બલે રજૂ કર્યું હતું કે સભ્યોને ભારતીય જનતા પક્ષના નેતાઓની કાળજીપૂર્વકની નજર હેઠળ, એક સ્થાનિક વિમાનમથકના ઉચ્ચ

સુરક્ષાવાળા વિસ્તારમાંથી બેંગલુરુ લઈ જવામાં આવ્યા હતા. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે સભ્યોનો બહારની દુનિયા સાથે કોઈ સંપર્ક નથી અને તેમની સાથે સંપર્ક સાધવાના પ્રયાસોનો એવો વિરોધ થયો છે કે સભ્યો પોતાની જ કુટુંબના સભ્યોને પણ મળ્યા નથી. આ દલીલનો નોંધપાત્ર પ્રમાણમાં વિરોધ કરવામાં આવ્યો છે. આ કાર્યવાહી દરમિયાન સભ્યોએ પક્ષકાર તરીકે જોડાવા માટે અરજી દાખલ કરીને હાજરી નોંધાવી છે, અને તેમની તરફથી તે અરજી વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મનીંદર સિંહ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવી હતી. શ્રી મનીંદર સિંહે રજૂ કર્યું હતું કે જેમણે પોતાનું રાજીનામું આપ્યું છે એવા સભ્યોને આઈ.એન.સી.ના કોઈપણ પ્રતિનિધિઓ સાથે સંપર્કમાં આવવાની કોઈ ઈચ્છા નથી અને રાજ્યની વર્તમાન સરકાર પ્રત્યે તેમને વિશ્વાસ ન હોવા પરિસ્થિતિમાં તેઓએ ગૃહના સભ્યો તરીકે ચાલુ રહેવું જોઈએ કે નહીં તે બાબતે પોતે નિર્ણય લેવા તેઓ હકદાર છે.

પજ. વિરોધી રાજકીય પક્ષો પોતાના રાજકીય સમર્થક સમૂહને સુરક્ષિત સ્થળોએ લઈ જતાં હોય તેવું દૃશ્ય આપણા લોકશાહી રાજકારણની સ્થિતિને ખાસ માન અપાવતું નથી. તે રાજકીય પક્ષો પોતાના જ મતવિસ્તારોમાં ધરાવતા વિશ્વાસ પર એક દુર્ભાગ્યપૂર્ણ પ્રતિબિંબ છે અને રાજકારણના વાસ્તવિક જગતમાં શું બને છે તેનું પણ પ્રતિબિંબ છે. રાજકીય સોદાબાજી, અથવા જેમ અમે નોંધ્યું છે તેમ ‘ઘોડા-વેપાર’, હવે કાનૂની પૂર્વનિર્ણયો માં વારંવાર વપરાતો પ્રયોગ બની ગયો છે. ‘પોચિંગ’ એવો પ્રયોગ છે, જે વર્તમાન મામલામાં ચર્ચાના બંને પક્ષો તરફથી ઉછાળવામાં આવ્યો હતો. રાજકીય જીવનની ગંદી કથાઓથી અદાલતો

યથાશક્તિ અંતર જાળવે તે શ્રેયસ્કર છે. તેમ છતાં, બંધારણીય સિદ્ધાંત નિર્ધારિત કરતી વખતે, આ અદાલતે બંને પક્ષોના વકીલોએ સ્વીકારેલી જમીનસ્તરની સ્થિતિ અંગે સજાગ રહેવું જોઈએ અને જેટલું શક્ય હોય તેટલું લોકશાહી મૂલ્યો પ્રબળ રહે તે માટે પ્રયત્ન કરવો જરૂરી છે. બંધારણની દસમી અનુસૂચીમાં દર્શાવાયેલી પક્ષપલટા વિરોધી યોજના પાછળનો એક મૂળભૂત અનુમાન એ છે કે રાજકીય પક્ષ એ નિર્ધારિત રાજકીય એકમ છે જેને બંધારણ માન્યતા આપે છે. જ્યાં આપણે વધુને વધુ એવું જોયે છે કે જાહેર નીતિના વિચારોથી વિપરીત, સભ્યોને અપાતી ખાનગી લાલચોના કારણે રાજકીય પક્ષની રચના અને તેની વફાદારીઓમાં ભંગાણ આવી રહ્યું છે, ત્યાં આ વધતી જતી દુષ્પ્રવૃત્તિઓને પહોંચી વળવા કાયદાને વિકસવું પડી શકે. સુનાવણી દરમિયાન અમારી એવી દૃષ્ટિ હતી કે અદાલત દ્વારા એ બાબત સુનિશ્ચિત કરવા માટે દિશાનિર્દેશો આપી શકાય કે સુનાવણી દરમિયાન બેંગલુરુમાં રહેલા બાવીસ સભ્યોને નાગરિક તરીકેના તેમના અધિકારો અને સ્વાતંત્ર્યોના મુક્ત ઉપયોગમાં કોઈપણ પ્રકારની અંકુશ અથવા અડચણનો સામનો ન કરવો પડે. અમે સ્પીકરની તરફેણી હાજર રહેલા વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ ડૉ. સિંઘવી સમક્ષ એવો પ્રશ્ન મૂક્યો હતો કે, શું અદાલત દ્વારા નિયુક્ત નિરીક્ષકની દેખરેખ હેઠળ, સ્વતંત્ર અને તટસ્થ સ્થળે, વિડિયો કોન્ફરન્સિંગ દ્વારા રાજીનામું આપતા સભ્યો સાથે વાતચીત કરવા માટે સ્પીકર તૈયાર હશે. સભ્યોની તરફેણી હાજર રહેલા વિદ્વાન પરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મર્નીદર સિંહે રજૂ કર્યું કે સભ્યો કોઈપણ દબાણ હેઠળ નથી તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે આ અદાલત જે રીતરિવાજો નક્કી કરે તેનું પાલન કરવા તેઓ તૈયાર હતા.

પરંતુ, ડૉ. સિંઘવીએ રજૂ કર્યું કે આવી કોઈ રીતરિવાજ સ્વીકારવા માટે તેમની પાસે સૂચનાઓ નહોતી. આવા મુદ્દાઓમાં સ્પીકરના કાર્યક્ષેત્ર અંગે અમે સજાગ હોઈ, અમે આવા કોઈ દિશાનિર્દેશો જારી કરવાથી વિરત રહ્યા છીએ. તેમ છતાં, અમારી દષ્ટિએ વિશ્વાસમતને સુગમ બનાવવા માટે, જેમાં બાવીસ સભ્યો જો તેમ કરવાનું પસંદ કરે તો ગૃહમાં મુક્તપણે ભાગ લઈ શકે, તે સંદર્ભે કર્ણાટકના પોલીસ મહાનિર્દેશક તથા મધ્ય પ્રદેશના પોલીસ મહાનિર્દેશક બંનેને દિશાનિર્દેશો આપવાના છે. અમારા દિશાનિર્દેશોનો હેતુ એ સુનિશ્ચિત કરવાનો છે કે કોઈપણ સભ્યને નાગરિક તરીકેના તેમના અધિકારો અને સ્વાતંત્ર્યોના ઉપયોગમાં અટકાવવામાં ન આવે અને જો તેમથી કોઈ વિધાનસભાની કાર્યવાહી ખાતે હાજર રહેવાનું પસંદ કરે, તો તેને તે કરવા પરથી રોકવામાં ન આવે.

પપ. એમ.પી. કોંગ્રેસ પાર્ટી દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજીમાં માંગવામાં આવેલી રાહતો સ્પષ્ટપણે ભ્રાંત કલ્પના પર આધારિત છે. ભારત સંઘને (ગૃહ મંત્રાલયના સચિવ મારફતે) અને કર્ણાટક રાજ્યને (તેના મુખ્ય સચિવ મારફતે) એવો નિર્દેશ આપવા માગવામાં આવ્યો છે કે એમ.પી. કોંગ્રેસ પાર્ટીના પદાધિકારીઓને પ્રતિવાદી નં. ૫ થી ૧૯ (જેઓએ પોતાના રાજીનામાં રજૂ કર્યા છે તે સભ્યો) સાથે સંવાદ સાધવા માટે પ્રવેશ આપવામાં આવે. આ અરજી હેબિયસ કોર્પસની રિટ માંગતી અરજી તરીકે ઘડવામાં આવી નથી. આ કાર્યવાહીમાં વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી મનીન્દર સિંહ મારફતે હાજર થયેલા સભ્યોએ રજૂ કર્યું છે કે તેઓ એમ.પી. કોંગ્રેસ પાર્ટીના કોઈપણ સભ્ય સાથે સંપર્કમાં આવવા ઈચ્છતા નથી. અમે તેમને એવું કરવા માટે બાધ્ય કરી શકતા નથી. અંતે, તેઓ

કોની સાથે સંકળાવું ઇચ્છે છે તે નક્કી કરવું સભ્યો પર નિર્ભર છે અને આવા નિર્ણયના પરિણામોનો કાયદા અને બંધારણ અનુસાર સામનો કરવો તેમનો વિષય છે. અમે અગાઉથી જ દર્શાવ્યું છે કે સ્વતંત્ર નાગરિકો તરીકે તેમના હકો અને સ્વતંત્રતાઓના સંરક્ષણને સુનિશ્ચિત કરવા માટે નિર્દેશો જારી કરવાની અમારી વૃત્તિ છે. માંગવામાં આવેલી રાહતોમાં એક એવી પણ છે કે વિશ્વાસમત માત્ર તમામ વિધિવત રીતે ચૂંટાયેલા સભ્યોની હાજરીમાં જ લેવો જોઈએ અને બાવીસ મતવિસ્તારોના પ્રતિનિધિઓની ગેરહાજરીમાં, જેમની હાજરી ખાલી બેઠકો માટે કાયદા અનુસાર પેટાચૂંટણીઓ યોજીને સુનિશ્ચિત કરી શકાય, વિશ્વાસમત લેવાઈ શકતો નથી. આ રાહતો સ્પષ્ટ રીતે ભ્રાંત કલ્પના પર આધારિત છે.

૫૬. અદાલત એવો આદેશ આપી શકતી નથી કે જો એક અથવા વધુ સભ્યો સભામાં હાજર ન રહે તો વિશ્વાસ મત બોલાવવામાં ન આવી શકે. હાજર રહેવું કે ન રહેવું તે નિર્ણય વ્યક્તિગત સભ્યોને કરવાનું છે અને તેઓએ જે નિર્ણયો લીધા હોય તે માટે તેઓ અનિવાર્ય રીતે પોતાની રાજકીય પાર્ટી તથા પોતાના મતવિસ્તારના મતદાતાઓ પ્રત્યે જવાબદાર રહેશે. તે જ રીતે, બાવીસ બેઠકો માટે પેટાચૂંટણીઓ યોજાય ત્યાં સુધી કોઈ વિશ્વાસ મત યોજવો જોઈએ નહીં એવી રાહતની માંગ પણ ફરીથી ભ્રામક છે. બીજી રિટ અરજીમાં કરવામાં આવેલી પ્રાર્થનાઓમાંથી એકમાં આ અદાલત પાસેથી પૂર્વકલ્પિત આદેશ માંગવામાં આવ્યો છે, જે આ અનુમાન પર આધારિત છે કે નિરહતા લાગુ પડશે, જેના પરિણામે બેઠક ખાલી પડશે અને ચૂંટણી યોજાઈ ગઈ હશે. કોઈપણ સ્થિતિમાં,

પેટાચૂંટણીઓ યોજાય ત્યાં સુધી વિશ્વાસ મત બોલાવવાની પ્રક્રિયા ભવિષ્યની તારીખ સુધી મુલતવી રાખી શકાતી નથી.

૫૭. રાજ્યપાલના સંદેશાવ્યવહારને પડકાર નિષ્ફળ જ જવો જોઈએ, તે કારણોસર જે અમે અગાઉથી જ દર્શાવ્યા છે. દલીલો પૂર્ણ થયા બાદ, આ અદાલતે પોતાના અમલયોગ્ય નિર્દેશો ઉચ્ચાર્યા હતા. આ અદાલતે ૧૯ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ પસાર કરેલો આદેશ નીચે ઉતારવામાં આવે છે:

“બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ દાખલ કરાયેલ બે રિટ અરજીઓમાં વિવાદી પક્ષકારોની તરફેથી હાજર રહેલ વિદ્વાન વકીલશ્રીએ અદાલત સમક્ષ બે દિવસ સુધી વિસ્તૃત રજૂઆતો કરી.

અમે એક બાજુ શ્રી દુષ્યંત દવે, ડૉ. એ. એમ. સિંહવી, શ્રી કપિલ સિબ્બલ, શ્રી વિવેક તંજા અને શ્રી હરિન રાવલ, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ, અને બીજી બાજુ શ્રી તુષાર મહેતા, વિદ્વાન સોલિસિટર જનરલ, શ્રી મુકુલ રોહતગી અને શ્રી મનિંદર સિંહ, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ, ની દલીલો સાંભળી છે।

વકીલોના પ્રથમ સમૂહે ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવવા માટે રાજ્યપાલ દ્વારા કરવામાં આવેલ સંચારને પડકાર્યો છે. વકીલોના અનુવર્તી સમૂહે રાજ્યપાલના સંચારને સમર્થન આપ્યું છે.

અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવેલી દલીલો એવા ચુકાદાની આવશ્યકતા ઉભી કરે છે, જે આપવામાં થોડો સમય લાગશે. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્યમાં અનિશ્ચિતતાની સ્થિતિનું અસરકારક નિવારણ, આ અદાલતની નવ-ન્યાયાધીશોની પીઠ દ્વારા એસ આર બોમ્માઈ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા [(૧૯૯૪) ૩ એસસીસી ૧)]

માં આપેલા નિર્ણયમાં તથા સંવિધાન પીઠ દ્વારા નાબામ રેનિયા વિ. ડેપ્યુટી સ્પીકર, અરુણાચલ પ્રદેશ વિધાનસભા [(૨૦૧૬) ૮ એસસીસી ૧] માં પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલા સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખીને, ફ્લોર ટેસ્ટ બોલાવવાનો નિર્દેશ જારી કરીને કરવું આવશ્યક છે. આ સિદ્ધાંતોને આ અદાલતના અનુગામી અનેક નિર્ણયો માં સતત પુનરોચ્ચાર કરવામાં આવ્યો છે, જેમનો ઉલ્લેખ ત્યારબાદ આપવામાં આવનારા કારણોમાં કરવામાં આવશે.

અનુરૂપે, અમે નીચે મુજબના નિર્દેશો જારી કરીએ છીએ:

(૧) મધ્ય પ્રદેશ વિધાનસભાનું સત્ર, જે ૨૬ માર્ચ ૨૦૨૦ સુધી સ્થગિત કરવામાં આવ્યું છે, તેને ૨૦ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ ફરીથી બોલાવવામાં આવશે;

(૨) ઉપરોક્ત (૧) ના અનુસંધાનમાં બોલાવવામાં આવનાર બેઠક માત્ર એક જ કાર્યસૂચિ સુધી મર્યાદિત રહેશે, નામતઃ, કાર્યરત મુખ્યમંત્રીની સરકારને ગૃહનો વિશ્વાસ હજી પણ પ્રાપ્ત છે કે નહીં;

(૩) ઉપરોક્ત કાર્યસૂચિ (૨) અંગેનું મતદાન હાથ ઊંચા કરીને કરવામાં આવશે (રાજ્યપાલે તા. ૧૫ માર્ચ ૨૦૨૦ના પોતાના પત્ર દ્વારા સ્પષ્ટ કર્યું હોવાથી કે બટન દબાવી વિભાગીય મતની નોંધણી કરવાની કોઈ જોગવાઈ નથી);

(૪) વિધાનસભા સમક્ષની કાર્યવાહીનું વિડિયો રેકોર્ડિંગ કરવામાં આવશે અને, જો કાર્યવાહીનું જીવંત પ્રસારણ કરવાની જોગવાઈ અસ્તિત્વમાં હોય, તો તે ઉપરાંત તેની પણ ખાતરી કરવામાં આવશે;

(૫) વિધાન સચિવ સહિત તમામ સત્તાધિકારીઓ કાર્યવાહી દરમિયાન કાયદો અને વ્યવસ્થાનો કોઈ ભંગ ન થાય તેની ખાતરી કરશે અને ફ્લોર ટેસ્ટ શાંતિપૂર્ણ રીતે હાથ ધરવામાં આવે તેની પણ ખાતરી કરશે;

(૬) ઉપરોક્ત નિર્દેશોના અનુસરણમાં બહુમતી પરીક્ષણ ૨૦ માર્ચ ૨૦૨૦ના રોજ સાંજે ૫.૦૦ વાગ્યા સુધી પૂર્ણ કરવામાં આવશે; અને

(૭) કર્ણાટકના પોલીસ મહાનિર્દેશક તેમજ મધ્ય પ્રદેશના પોલીસ મહાનિર્દેશક એ સુનિશ્ચિત કરશે કે સોળમાંથી કોઈપણ ધારાસભ્ય તેમના નાગરિક તરીકેના હકો અને સ્વતંત્રતાઓનો આશરો લે તેમાં કોઈપણ પ્રકારનો પ્રતિબંધ અથવા અવરોધ ન થાય. જો તેઓ અથવા તેમમાંનો કોઈ એક વિધાનસભાના સત્રમાં હાજરી આપવાનું પસંદ કરે, તો તેમની સુરક્ષા માટેની વ્યવસ્થા સંબંધિત તમામ સત્તાવાળાઓ દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવશે.

કારણો પાછળથી આપવામાં આવશે.”

ઉપરોક્ત દિશા-નિર્દેશો માટેના અમારા કારણો આ ચુકાદાના લખાણમાં સમાવિષ્ટ છે. અમે ઉપરોક્ત દિશા-નિર્દેશોને આ અદાલતના અંતિમ અમલી દિશા-નિર્દેશો તરીકે સમર્થન આપીએ છીએ. રિટ અરજી ક્રમાંક ૪૩૯ સન ૨૦૨૦ ઉપરોક્ત દિશા-નિર્દેશોની શરતો મુજબ નિકાલ થયેલો ગણાશે. રિટ અરજી ક્રમાંક ૪૪૯ સન ૨૦૨૦ નામંજૂર ગણાશે. પક્ષકાર તરીકે જોડાવાની અરજીઓ પણ અનુરૂપ રીતે નિકાલ થયેલો ગણાશે.

લંબિત અરજી(ઓ), જો કોઈ હોય, તો તે નિસ્પન્ન થયેલી ગણાશે.

રિટ અરજીઓનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો.

*The translation of this judgment has been provided by M/s
Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.*

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.